

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιούλιος - Αύγουστος 1999 • τεύχος 66-67 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιούλιος - Αύγουστος 1999
τεύχος 66-67 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146
αριθ. λογ. 403988-23

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Κέκροπος 2 Αθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Παύλου Κλαυδιανού, Έπί ξύλου κρεμάμενοι.....	5
Άγγελου Έλεφάντη, Δέν υπάρχουν Τούρκοι στήν Ελλάδα;.....	8
Έλσας Διαροπούλου, Έξετάσεις και αποτελε- σματικότητα του εκπαιδευτικού μηχανισμού.....	10
Χαράλαμπου Γολέμη, Η έτήσια έκθεση του ΟΟΣΑ γιά την άπασχόληση.....	13

ΑΡΘΡΑ - ΔΟΚΙΜΙΑ

Νίκου Θεοτοκά, Η Ευρώπη και ο πόλεμος.....	16
Άλεξάντρ Ζηνόβιεφ, Γιατί επέστρεψα στή Ρωσία.....	20
Γιώργου Μαργαρίτη, Η Έπικαιρότητα του 20ου αιώνα.....	22
Ήλία Μαρκολέφα - Β. Κιντή, «Νά μή λέμε στόν έαυτό μας παραμύθια».....	26
Βασιλικής Γρηγοροπούλου, «Φύση» και άγωγή στόν Ρουσσώ.....	31
Μαρίας Στεφανοπούλου, Η έξωτισμός, ή αισθητική του διαφορετικού και ή έσωτερική έμπειρία.....	37
Γιάνη Κουβαρά, Ο φιλέται(ε)ρος Λειβαδίτης.....	48
Νεντίμ Γκιουρσέλ, Πασκεσέν. Τό μυθιστόρημα του Πορθητή.....	54

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Νίκου Μπάκα, Παλαμαϊκή Σχολή Έερās Πόλεως Μεσολογγίου.....	57
Κώστα Βούλαρη, Από τίς τελευταίες έκδόσεις.....	61

Ἐπί ξύλου κρεμάμενα, μακρὰ ἀπό σωματεῖα καί κόμματα

Ὅπως ὅλοι μας, ὑποθέτω, εἶχα καί ἐγώ ἀρκετές ἐνδείξεις, σχεδόν ἀποδείξεις, ὅτι ἡ ξενοφοβία εἶχε προχωρήσει πολύ τόν τελευταῖο καιρό στό κοινωνικό σῶμα. Ὅμως τό περιστατικό, στό μπλοκαρισμένο λεωφορεῖο πρωί - πρωί στόν κεντρικό δρόμο τοῦ Μπραχαμίου ὅπως μοῦ τό διηγήθηκε μιά φίλη ἀπό τό νησάκι Ἐξαμίλια, ἀπέναντι ἀπό τίς νοτιότατες ἀκτές της Ἀλβανίας, δέν ἄφηγε κανένα περιθώριο γιά αὐταπάτες. «Ὅλοι ὅσοι εἶναι ξένοι», εἶπαν οἱ ἀστυνομικοί, «νά κατέβουν ἀμέσως κάτω». Καί κανεῖς ἀπό τους συνεπιβάτες τους δέν βρέθηκε νά διαμαρτυρηθεῖ. Ἀντίθετα, μάλιστα μερικοί ἐπικρότησαν...

Ἡ παρέμβαση ὕστερα ἀπό λίγες μέρες τοῦ ἴδιου τοῦ πρωθυπουργοῦ πού συνέδεσε ἐπίσης τούς οἰκονομικούς μετανάστες μέ τήν ἐγκληματικότητα, ὅπως καί αὐτή του Προέδρου της Γ.Σ.Ε.Ε. πού τούς συνέδεσε εὐθέως μέ τήν ἀνεργία - ὡς τώρα τό ὑποστήριζαν μόνο ὑπουργοί - δέν νομίζω ὅτι ἦταν κάτι τό ἀναπάντεχο. Ἀπλῶς ἀποκάλυψε μέ πολύ ἄμεσο τρόπο τό γεγονός ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν πολιτῶν σήμερα ἐπικοινωνεῖ καί λειτουργεῖ ἀρμονικά μέ τήν ἐπιπόλαια ρατσιστική πολιτική καί συνδικαλιστική ἡγεσία του. Ἐπιπόλαιη, βεβαίως, δέν σημαίνει καί λιγότερο ἐπικίνδυνη.

Ὅλες τίς μέρες τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ λεωφορείου ἀπό τό Πολύκαστρο στήν Φλώρινα, πού ὁλόκληρο τό ἔθνος βρέθηκε ὑπό τήν ἔμπειρη καθοδήγηση τῶν συναδέλφων τοῦ ἀστυνομικοῦ ρεπορτάζ, ὅπου πληροφορηθήκαμε ἀπό τήν Αὐγή καί τόν Ρίζοσπάστη ταυτόχρονα - γιά νά μὴν σοῦ μείνει κανένα σπουδαῖο περιθώριο νά ἀναπνεύσεις - ὅτι δημιούργησε αἴσθημα ἀνακούφισης ἢ δολοφονία τοῦ ἐξουδετερωμένου 23χρονου Ἀλβανοῦ, ἐγώ θυμόμουν κάτι παλιές ἱστορίες. Παλιές ἱστορίες γιά μετανάστες ἐπίσης, κάπου στό 1910 ἢ 1920 στήν Ἀμερική, πού ὅπως τώρα μπορῶ νά τίς ἀνασυνθέσω, δέν πρέπει νά διέφεραν καί τόσο πολύ ἀπό ὅσα συμβαίνουν σήμερα γύρω μας. Ἦταν καί ἐκεῖνοι ξένοι, Ἕλληνες κλέφτες πού ἀφοῦ ἔστρωσαν ἑκατοντάδες χιλιάδες χιλιόμετρα γραμμές τοῦ τρένου καί ἔβγαλαν βουνά τό κάρβουνο ἀπό τά σπλάχνα της γῆς, μιά ὥρα πρῶτα ἐμποδίστηκαν νά πᾶνε στήν ἔστω καί φτηνά πληρωμένη δουλειά τους γιατί ἡ κρίση εἶχε ξεκινήσει. Οἱ νεκροί δέν ἦταν λίγοι ἔνθεν καί ἔνθεν.

Πᾶμε καί στήν Ἑλλάδα πρὸς μιά τέτοια μορφή σχέσεων μέ τούς οἰκονομικούς μετανάστες; Ἄγνωστο πρὸς τό παρόν. Νά σημειώσουμε μόνο ὅτι ἡ ὕφεση πού θά διαδεχθεῖ τήν πρώτη περίοδο της συμμετοχῆς στήν ΟΝΕ, ἴσως ἀποτελέσει τή χρονική στιγμή πού τέτοια φαινόμενα θά εἶναι ἐκτεταμένα. Καί ἂν ζοῦμε ὅλοι τό κυνήγι τῶν οἰκονομικῶν μεταναστῶν γιά λόγους ρατσιστικούς ἀλλά κυρίως γιατί ἔτσι ἡ κυβέρνηση προσδοκᾷ ὅτι θά ξαναπιάσει ἐπαφή μέ ἕνα τμήμα ἀπό τούς ψηφοφόρους πού ἔχασε, τότε θά εἴμαστε μάρτυρες μιᾶς ἐπιθετικότητας πού ὁμοιά της δέν ἔχουμε ζήσει ποτέ στήν Ἑλλάδα.

Ποιά ὅμως εἶναι ἡ οἰκονομική διάσταση τῶν οἰκονομικῶν μεταναστῶν συνολικά καί πῶς μπορεῖ νά προσεγγισθεῖ; Μέ κίνδυνο νά παρεξηγηθεῖ κανεῖς ὅτι τούτη τήν ὥρα πού ἡ ἀγανάκτηση καί ἡ πίκρα δέν ἔχει ὅρια καί πού πρέπει ὅλο νά καταδικάζουμε ἀπό θέση ἀρχῆς τό ρατσισμό, παρά μιά παρουσίαση μερικῶν πτυχῶν ἀπό τήν «πολιτική οἰκονο-

μία» τοῦ ζητήματος οικονομικοί μετανάστες, ἐν τούτοις νομίζω ὅτι θά εἶναι χρήσιμη. Ἄς τήν ἐπιχειρήσουμε, λοιπόν:

Πρῶτον, οἱ σχέσεις ἀνεργίας καί οικονομικῶν μεταναστῶν. Ἐνα μικρό ἀρθράκι στήν Αὐγή τήν Τετάρτη 14 Ἰουλίου τοῦ Ἡλία Ἰωακείμογλου δέν ἀφήνει καμμία ἀμφιβολία. Ἡ ἐργασία τῶν μεταναστῶν εἶναι ἕνας φθηνός πλουτοπαραγωγικός πόρος, ὁ ὁποῖος συμβάλλοντας στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς οικονομίας ὑπερκαλύπτει καί τόν ἀριθμό τῶν θέσεων ἀπασχόλησης πού καταλαμβάνουν οἱ μετανάστες καί σέ διαφορετική περίπτωση θά καταλάμβαναν Ἕλληνες. Γιά τίς ἄλλες θέσεις πού καταλαμβάνουν οἱ μετανάστες καί κανεῖς Ἕλληνας δέν διεκδικεῖ δέν γεννᾶται ζήτημα παρά γιά τούς ἀνόητους ἐκ τῶν ρατσιστῶν.

Δεύτερον, τό Ἀκαθάριστο Ἐγχώριο Προϊόν καί οἱ οικονομικοί μετανάστες. Ἀσφαλῶς ὑπάρχει μία ἄμεση καί εὐθεία συμβολή τους στή δημιουργία τοῦ ΑΕΠ; ὅπως κάθε ἄλλου. Δέν θά πρέπει ὅμως νά μήν σημειωθεῖ μία εἰδική λειτουργία τους σ' αὐτή τή διαδικασία καθώς συμμετέχουν μαζικά στήν ὀλοκλήρωση του ΑΕΠ, στή συλλογή του καί γενικότερα τήν ἐπιμέλειά του. Ὁ γεωργικός τομέας εἶναι χαρακτηριστικός. Ἰσχυρίζομαι δηλαδή ὅτι ἡ ἀπουσία τῶν οικονομικῶν μεταναστῶν δέν θά σήμαινε ἕνα μείον κατά τό μέγεθος τους ἀλλά ἕνα μείον πολύ μεγαλύτερο καθώς ὀλόκληροι παραγωγικοί τομεῖς δέν θά λειτουργοῦσαν ἀπλῶς σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο, ἀλλά δέν θά λειτουργοῦσαν σχεδόν καθόλου.

Τρίτον, οἱ σχέσεις οικονομικῶν μεταναστῶν καί κριτηρίων Μάαστριχτ. Τό ἐργατικό δυναμικό τῆς χώρας εἶναι περίπου 4,5 ἑκατομμύρια. Οἱ ἐγγεγραμμένοι μετανάστες εἶναι ἀντίστοιχα περίπου 370.000, οἱ κανονικά ἐνσωματωμένοι στήν παραγωγή εἶναι περίπου 100.000 ἐνῶ οἱ καθιονδῆποτε τρόπο ἐργαζόμενοι μέσα σέ ἕνα χρόνο ὑπολογίζονται σέ 1 ἑκατομμύριο. Ἄν τό ἐργατικό κόστος ὑπολογίζεται ἐπίσημως ὅτι αὐξήθηκε 1,5% σέ ἕνα ἔτος, τότε στήν πραγματικότητα, μέ δεδομένο ὅτι αὐτό τό ποσοστό προκύπτει μόνο ἀπό τό ἐπίσημο ἐργατικό δυναμικό καί τίς κανονικές συλλογικές συμβάσεις ἐργασίας, ἡ ἀληθῆς αὐξηση κόστους ἐργασίας πού προκύπτει καί ἀπό τό ἄθλια φθηνό καί ἀνασφάλιστο μεροκάματο τῶν μεταναστῶν καί πού λειτουργεῖ τελικά ἡ πραγματική ἐλληνική οικονομία, δέν εἶναι κἂν 1%! Τί γίνεται τό προϊόν αὐτῆς της ὑπεραξίας ἢ σωστότερα της ὑπεραξίας στό τετράγωνο; Μά κέρδη. Προσοχή δέ. Δέν πρόκειται γιά τά «νόμιμα» κέρδη πού εἶναι πολύ ὑψηλά καί γιά τά ὅποια φωνάζει ὁ κ. Α. Παπαδημος. Ὁ κ. Διοικητής φωνάζει γιατί γνωρίζει τήν ὑπαρξη καί τῶν ἀθέατων κερδῶν πού μόλις τώρα ἐντοπίσαμε. Τό ἀναφέρει μάλιστα ἐνίοτε καί στίς ἐτήσιες ἐκθέσεις του, ὅταν σχολιάζει τήν, ὅπως λέει, παρατηρούμενη ἀκαμψία τῶν τιμῶν. Πράγματι, τό δεύτερο στό ὁποῖο μετασχηματίζεται ἡ διπλή ὑπηρεσία των μεταναστῶν εἶναι πτώση του πληθωρισμοῦ. Ὁ ρυθμός του δείκτη τιμῶν χονδρικής εἶναι στό 0% ἐνῶ ὁ της λιανικῆς στό 2,1%. Χωρίς τους οικονομικούς μετανάστες — δέν εἶναι καθόλου ὑπερβολή — ὁ Πρωθυπουργός μας πού τώρα τούς συκοφαντεῖ σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τόν πληθωρισμό, θά κοίταζε τήν ONE μέ τό... μακαρόνι. Ἄν μπορούσε βεβαίως νά βρεῖ ἄλλο ρόλο ὡς Πρωθυπουργός, ἐκτός ἀπό τήν παρακολούθηση τῆς πορείας πρὸς τήν ONE.

Τέταρτον, συνεχίζοντας τόν προηγούμενο συλλογισμό, δέν εἶναι μόνο ὁ πληθωρισμός. Ἦδη ἀνέφερα τόν αὐξημένο ρυθμό τοῦ ΑΕΠ, γεγονός τό ὅποιο ὀδηγεῖ σέ αὐξημένα ἔσοδα ἀπό φόρους, αὐξημένη ζήτηση, προσφορά νέων θέσεων ἀπασχόλησης, αὐξημένα κέρδη, αὐξημένες ἐξαγωγές, αισιόδοξο κλίμα στό Χρηματιστήριο κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ἐάν δέ ἡ δημοσία διοίκηση — συγκεκριμένα ὁ ΟΑΕΔ — ἦταν λιγότερο ἀνίκανη καί οἱ τῆς κυβέρνησης λιγότερο ρατσιστόφοβοι ἢ ξενόφοβοι, ἤδη τό ΙΚΑ καί ὁ ΟΓΑ θά εἶχαν ἀρχίσει νά εἰσπράττουν ἑκατοντάδες δῖς δραχμές ἀπό τίς εἰσφορές των μεταναστῶν. Μή προβλέποντας αὐτή τήν — μέ τή συμβολή της — κωμικοτραγική ἐξέλιξη, ἡ κυβέρνηση ἐπίσημως ἔχει ἐνημερώσει γιά τίς αὐξημένες ἀσφαλιστικές εἰσφορές τά Δ.Ν.Τ., ΟΟΣΑ, Ε.Ε. καί ἐνδεχομένως καί τό... ΝΑΤΟ. Τώρα τί θά πεῖ σ' ὄλους αὐτούς;

Αὐτή ἡ ἐπιχειρηματολογία ἔχει — μέ ἕνα εἶδος ικανοποίησης — δοκιμαστεῖ σέ συζητήσεις μέ ἀρμόδιους παράγοντες, οἱ ὅποιοι ἀπό τή θέση τους εἶναι ὑποχρεωμένοι νά συζητοῦν οἰκονομικά ζητήματα μέ οἰκονομικούς ὑπουργούς ἢ καί τόν ἴδιο τόν Πρωθυπουργό. Συμφώνησαν πλήρως μὴν μπορώντας καί ἐκεῖνοι νά ἐρμηνεύσουν τουλάχιστον τίς «ἐπιχειρήσεις σκούπα» πού τίς χρωμάτιζαν μέ ἐνδιαφέροντες προσδιορισμούς. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει σχεδόν τίποτε, διότι ἡ ἀστική μας τάξη οὐδέποτε, σέ τελευταία ἀνάλυση, μπόρεσε νά ἀποσαφηνίσει τίς ἀπόψεις της, ἔστω κατά τά συμφέροντά της.

Τί κάνουν οἱ ἀριστεροί, λοιπόν καί οἱ οἰκολόγοι καί ὅσοι, τέλος πάντων, δέν ἀνέχονται τόν κρατικό ρατσισμό; Καί ἐγώ προφανῶς δέν ξέρω. Ἀλλά εἶμαι σίγουρος ὅτι ὅσο φλογερά ἄρθρα καί ἄν γράψουμε, ὅσες διαδηλώσεις καί ἄν κάνουμε μέ ἀφηρημένα συνθήματα ὑπέρ των δικαιωμάτων των μεταναστῶν καί ἀναθέματα κατά του ρατσισμού, δέν θά κάνουμε τίποτε, ἄν:

α. Δέν γίνει πρῶτο μας καθήκον ἡ πολιτική ὄχι ἀπλῶς ἡ συνδικαλιστική ὀργάνωση των οἰκονομικῶν μεταναστῶν. Νά ἀρχίσει στ' ἀλήθεια ὁ ἀγώνας.

β. Δέν εἶναι μέσα στήν πρώτη δυάδα των συνθημάτων μας ἡ ἴση ἀμοιβή γιά ἴση ἐργασία, δικαίωμα στήν ἀσφάλιση, στήν ἄδεια κ.λπ. γιά τούς μετανάστες. (Προσοχή: ὄχι ὀδηγούμενοι ἀπό ἀμυντικά ἀνακλαστικά περὶ «ἀνταγωνιστικότητας» πού δυστυχῶς συναντᾶ κανεῖς τόσο στήν ἀνανεωτική ὅσο καί στήν παραδοσιακή ἀριστερά).

Ἔχουμε ἀργήσει πολύ. Τό πρῶτο, ἐξ ὅσων γνωρίζω, ἄρθρο πού γράφτηκε καί ἔθετε μέ σαφήνεια τό καθοριστικό γεγονός ὅτι ἡ ἐλληνική οἰκονομία τῆ δεκαετία του 1990 καί στή νέα της φάση ἀνοικοδόμησης θά στηριζόταν ἀποφασιστικά στό νέο της πλουτοπαραγωγικό πόρο, τούς μετανάστες, πού θά ἐκμεταλλεύονταν ἀγρίως, γράφτηκε πρὶν 7 χρόνια, στήν «Ἐποχή». Τό ἔγραψε ὁ μὴ οἰκονομολόγος Ἐλεφάντης, μέ ἐλάχιστα τότε στοιχεία. Ἀλλά γενικῶς ἡ Ἀριστερά εἶχε ἄλλες δουλειές ὅλα αὐτά τά χρόνια. Σημαντικότερες...

Τελειώνοντας αὐτό τό σημείωμα, θέλω νά ξαναγυρίσω στήν ἀρχή: στίς μνημες πού ἀνέφερα ἀπό τίς ἱστορίες πού ἀκουγα μικρός ἀπό Ἑλληνες μετανάστες στίς δεκαετίες 1910 καί 1920, πού σχεδόν γέροι πιά τίς ἔλεγαν καί τίς ξανάλεγαν. Ὑπάρχει μιά μεγάλη διαφορά σέ ὅ,τι συμβαίνει σήμερα. Διότι τουλάχιστον ἕνα μέρος αὐτῶν των μεταναστῶν τότε, ἄν καί παιδιά φτωχῶν ἀγροτικῶν κατὰ κανόνα νοικοκυριῶν, ὡς ξένοι ἐπὶ ξύλου κρε-

μάμενοι ἀποζήτησαν, ὅταν δέν στράφηκαν στόν ὑπόκοσμο ἢ δέν ἔβαλαν στόχο νά γίνουσι πλούσιοι πάση θυσία, προσπάθησαν νά βροῦν κάλυψη στά σωματεῖα. Καί ἀγόρασαν καί μαρξιστικά βιβλία. Καί πῆγαν στό δικαστήριο ὡς ἀπεργοί, μέ γραμμή τοῦ συνδικάτου ἀσφαλῶς, νά παρακολουθήσουν τή δική τοῦ Σάκκο καί Βεντζέτι καί νά συμπαρασταθοῦν. Ὁργανώθηκαν καί σέ ἀριστερές ἀμερικανικές ὀργανώσεις, ἄγνωστο ἂν ἦταν τοῦ Κ.Κ., τροτσκιστικές ἢ Ἴταλῶν ἀναρχικῶν. Καί μήν τά παίρνομε γι' ἄστετο ὅλα αὐτά ἢ ξεπερασμένα. Μερικοί ἀπό ἐμας, ἐξ ἄλλου εἴμαστε ὡς ἀριστεροί, παιδιά καί ἐγγόνια αὐτῶν τῶν μεταναστῶν πού τήν προστασία τους ἀπό τόν ρατσισμό δέν τήν ἀποζήτησαν ὡς φαίνεται σέ κάποιο ἀντιρατσιστικό φεστιβάλ, ἀλλά στά συνδικάτα, στά ἀριστερά κόμματα.

Παῦλος Κλαυδιανός

Δέν ὑπάρχουν Τοῦρκοι στήν Ἑλλάδα;

«Ἄνιστόρητο» χαρακτήρισαν ὁ κ. Τσοχατζόπουλος καί ὁ κυβερνητικός ἐκπρόσωπος τό αἴτημα τῶν τριῶν μειονοτικῶν βουλευτῶν Μουσταφά Μουσταφά (ΣΥΝ), Γκαλίπ Γκαλίπ (ΠΑΣΟΚ), Μπιρόλ Ἀκίφογλου (ΝΔ) καί μειονοτικῶν μὴ κυβερνητικῶν ὀργανώσεων ἀπό τή Θράκη πού ζήτησαν νά ἀναγνωρισθεῖ ἡ μουσουλμανική μειονότητα ὡς Τουρκική, νά ἀναγνωρισθεῖ ἐπίσης ἡ ὑπαρξη (σλαβο)μακεδονικῆς μειονότητας. Ἄνιστόρητο αἴτημα, ἀλλά γιατί; Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί καί συμπολίτες μας δέν ἀνήκουν σέ καμιά ἐθνότητα; Διότι «μουσουλμάνος» εἶναι θρησκευτική ιδιότητα κι ὄχι ἐθνική. Ἡ μήπως τό ἱστορικῶς ὀρθόν εἶναι ὅτι ἀνήκουν στήν ἐλληνική ἐθνότητα; Ὁ κ. Μητσοτάκης κάποτε τούς εἶχε ὀνομάσει «Τουρκογενεῖς», προσπαθώντας νά μπαλώσει κάπως τά πράγματα. Ἀλλά γενικῶς, κόμματα, κράτος καί κοινή γνώμη κρυβόμαστε πίσω ἀπό τό δάκτυλό μας. Διότι ὁ καθένας ξέρεי ὅτι οἱ μουσουλμάνοι τῆς Θράκης εἶναι μὲν Ἑλληνες πολίτες, ὑπήκοοι τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους μέ ἴδια δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις μέ ὅλους τούς ἄλλους Ἑλληνες πολίτες, ὅμως, ἀπό ἐθνοτική ἄποψη διαφέρουν. Ἀπό θρησκευτική ἄποψη στή συντριπτική τους πλειοψηφία εἶναι μουσουλμάνοι. Ὡστόσο ἄλλοι εἶναι Πομάκοι, οἱ πολλοί εἶναι Τοῦρκοι καί ὀρισμένοι εἶναι Τσιγγάνοι (μουσουλμάνοι). Ἡ γλώσσα τους εἶναι ἀντίστοιχα πομάκινη, τουρκική, τσιγγάνικη καί ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον διεκδικοῦν τήν ἐθνοτική τους ιδιαιτερότητα. Τί τό ἀνιστόρητο ὑπάρχει σέ ὅλα αὐτά; Ἐκτός κι ἂν ἀνιστόρητο σημαίνει ὅ,τι δέν ἀρέσει στήν κυρίαρχη (καί ἐθνικιστική) ἄποψη.

Βέβαια, ἡ συνθήκη τῆς Λωζάνης τούς χαρακτηρίζει «μουσουλμάνους» καί τούς ἀναγνωρίζει μιά σειρά δικαιωμάτων ὡς μουσουλμάνους. Ἐφόσον ὅμως ἐπιθυμοῦν νά ἔχουν ἐκτός ἀπό θρησκευτική καί ἐθνοτική ταυτότητα τό ἐλληνικό κράτος ἀναγνωρίζοντας αὐτή τήν ταυτότητα δέν παραβιάζει τή συνθήκη τῆς Λωζάνης ἀλλά ἀντίθετα συμμορφώνεται μέ τήν ἀρχή τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν μειονοτήτων, σύμφωνα μέ τούς ὅρους τοῦ ΟΑ-ΣΕ τούς ὁποίους ἡ Ἑλλάδα ἔχει προσυπογράψει. Αὐτό ἀκριβῶς ζήτησαν οἱ τρεῖς βουλευτές: ἡ Ἑλλάδα νά ἐπικυρώσει τή Σύμβαση - Πλαίσιο γιά τήν προστασία τῶν Ἐθνι-

κῶν Μειονοτήτων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, χωρίς καμιά περιοριστική δήλωση γιά τήν ἐφαρμογή της.

Μέ βάση τά παραπάνω, πού δέν ἐπιδέχονται καμιά πραγματολογική ἀμφισβήτηση, δέν θά ὑπῆρχε τίποτε τό ἐπιλήψιμο καί ἐθνικῶς «ἐνδοτικό» ἄν ἡ Ἑλλάδα ἐφάρμοζε τή Σύμβαση - Πλαίσιο γιά τήν προστασία των μειονοτήτων. Ἀντίθετα, θά ἦταν ἀπόδειξη ὅτι σέβεται τήν ὑπογραφή της, ἀπόδειξη δημοκρατικοῦ φρονήματος καί οὐσιαστικῆς προστασίας τῶν μειονοτήτων.

Ὅλοι, βέβαια, μέ ἀκραία περίπτωση τόν κ. Σαμαρά, καί τό ΠΑΣΟΚ καί ἡ Ν.Δ. καί τό ΔΗΚΙ ὑπαινίχτηκαν «κινήσεις ἀποσταθεροποίησης τῆς περιοχῆς, δάκτυλο τουρκικό πίσω ἀπό τήν ἐνέργεια τῶν τριῶν βουλευτῶν, ἐνῶ τό ΚΚΕ «τούς συνιστᾶ προσοχή», διότι οἱ κυρίαρχοι κύκλοι της Ε.Ε. καί του ΝΑΤΟ ἐπιχειροῦν νά ἀξιοποιήσουν τά δικαιώματα αὐτά γιά ἀπόσχιση καί μάλιστα χωρίς νά τό καταλαβαίνουν οἱ μειονότητες». Ἡ συλλογιστική αὐτή θέλει νά εἶναι ἀτράνταχη: πρῶτα ἀναγνώριση της μειονότητας, ὕστερα αἴτημα ἀπόσχισης, ἀνεξαρτητοποίηση, τέλος ἔνωση μέ τήν Τουρκία καί τή χάσαμε τή Θράκη. Ὅπερ ἔδει δείξει. Λές καί ἡ ἐποχή μας τίποτε δέν μᾶς δίδαξε. Γιατί τά ἀποσχιστικά κινήματα ἀρχίζουν ὅταν ὑπάρχει καταπίεση τῶν μειονοτήτων κι ὄχι ὅταν ἀναγνωρίζονται καί προστατεύονται τά δικαιώματά τους. Ὅσο δέ γιά τόν ΣΥΝ, πού ἐξέφρασε τήν ἀντίθεσή του στή δημόσια ἐκκλήση τῶν τριῶν βουλευτῶν ἐνῶ τονίζει «τήν ἀνάγκη σεβασμοῦ τῶν μειονοτικῶν δικαιωμάτων στό πλαίσιο τοῦ διεθνοῦς δικαίου καί τῶν διεθνῶν συνθηκῶν» στήριξε τήν ἀποδοκιμασία του στό ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι ἀντίθετος «σέ κάθε ἐνέργεια ἀναθεώρησης τῶν διεθνῶν συνθηκῶν». Τή συνθήκη τῆς Λωζάνης ἐν προκειμένω. Δηλαδή ἄν ἡ Ἑλλάδα ἀναγνώριζε τή μουσουλμανική μειονότητα ὡς τουρκική ἢ Τουρκία θά ἔβαζε τίς φωνές, θά ἐκμεταλλεῖτο τό γεγονός καταγγέλλοντάς το ὡς μονομερή ἐκ μέρους της Ἑλλάδος κατάρρηση τῆς συνθήκης τῆς Λωζάνης, ὅποτε θά μπορούσε νά διεκδικήσει νησιά στό Αἰγαῖο κ.λπ. κ.λπ. Δέν εἶναι σοβαρά αὐτά τά πράγματα, τή στιγμή μάλιστα πού πράγματι σέ πολλά ζητήματα ὁ ΣΥΝ ἔχει ἐπιδείξει ἐμπρακτά ἀντιεθνικιστική στάση.

Ὅσο γιά τή σλαβομακεδονική μειονότητα, πού τό ἐλληνικό κράτος διατείνεται ὅτι δέν ὑπάρχει, δέν ἔχει παρά νά θέσει τό ἐρώτημα γιά νά ἀπαντήσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἄν ὑπάρχουν ἢ δέν ὑπάρχουν καί ἄν θέλουν νά εἶναι μειονότητα. Ἀπ' ὅ,τι ξέρω, τό ἐλληνικό κράτος ἔχει ἀπό τό 1951 νά ἀπογράψει, στό πλαίσιο των ἐπίσημων ἀπογραφῶν, τους σλαβόφωνους. Ὡς τό 1951 ὑπῆρχαν ἔπαψαν ἔκτοτε νά ὑπάρχουν; Κι ἄν ἀποδειχθεῖ ὅτι ὑπάρχουν δέκα ἢ εἴκοσι ἢ τριάντα χιλιάδες αὐτοπροσδιοριζόμενοι ὡς «μακεδόνες» τί ἔγινε; Θά χάσουμε τή Θεσσαλονίκη ἢ δέν ἐμπιστευόμαστε τά δύο ἑκατομμύρια Ἑλληνες κατοίκους της ἐλληνικῆς Μακεδονίας; Διότι ἡ ἐλληνική Μακεδονία εἶναι ἐλληνική ὄχι γιατί ὁ ἀπόστολος Παῦλος ξεμπαρκάρισε κάποτε στή Χαλκιδική ἀλλά γιατί κατοικεῖται ἀπό δύο ἑκατομμύρια Ἑλληνες. Οἱ μειονότητες εἶναι μιά πραγματικότητα εἴτε ἀρέσουν εἴτε δέν ἀρέσουν στους ἀκραίους ἐθνικούς. Δέν ἀπειλοῦν τή συνοχή καί τήν ἐδαφική ἀκεραιότητα της Ἑλλάδας. Ἡ ἐθνικιστική μισαλλοδοξία εἶναι τό πρόβλημα πού δέν θέλει νά παραδεχθεῖ τό αὐταπόδεικτο: ὅτι στήν Ἑλλάδα ὑπάρχουν Τοῦρκοι μειονοτικοί, Πομάκοι, Τσιγγάνοι κι ὄχι ἀπλῶς «μουσουλμάνοι».

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Δήλωση του Μουσταφᾶ Μουσταφᾶ

«Δέν ἔλαβα καί δέν λαμβάνω μέρος ποτέ, οὔτε συμφώνησα οὔτε ταυτίστηκα μέ προσπάθειες πού ἀποσκοποῦν στήν ἐμπλοκή τῶν ὑπαρκτῶν μειονοτικῶν προβλημάτων σέ ἀποσταθεροποιητικές κινήσεις, σέ ὑποκινήσεις, σέ γενικότερα σχέδια.

Οἱ ἀπόψεις καί οἱ θέσεις μου, ἡ μέχρι τώρα διαδρομή μου γιά τά ζητήματα τῶν μειονοτήτων, τῶν δικαιωμάτων ἦταν καί εἶναι στάση ἀρχῆς καί δέν ἐπιτρέπουν σέ κανέναν νά μέ ἀθροῖζει μέ ἀπόψεις πού δέν εἶχα ποτέ σχέση».

Ἐξετάσεις καί ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ

Φέτος ἡ σχολική χρονιά ὑπῆρξε ιδιαίτερα δύσκολη. Τό λύκειο ἔχασε τήν αὐτονομία του καί προσαρτήθηκε στό Πανεπιστήμιο ὡς ἡ βαθμίδα ἐκείνη στήν ὁποία γίνεται ἕνα συνεχές ξεδιάλεγμα τῶν μαθητῶν πού τελικά θά φοιτήσουν σέ αὐτό. Ἡ δευτέρα λυκείου ἦταν γιά πρώτη φορά ἡ τάξη πού δοκιμάστηκε. Δεκατέσσερα μαθήματα σέ δεκατέσσερες ἐργασίμες ἡμέρες, ἐξαιρουμένων τῶν ἐπαναληπτικῶν καί βελτιωτικῶν διαγωνισμάτων στή διάρκεια τῆς σχολικῆς χρονιάς ἀπό τά ὁποῖα ἄλλωστε προέκυπτε κυρίως καί ἡ βαθμολογία τῶν μαθητῶν. Ἡ δοκιμασία τοῦ τέλους καί τά θέματα σέ Πανελληνίῳ ἐπίπεδο γιά τήν καλύτερη καί δικαιότερη κρίση.

Προσωπικά φοβᾶμαι πώς ἐκτός ἀπό τήν ἀνακούφιση πού προκάλεσε ἡ λήξη τῶν ἐξετάσεων στούς ἄμεσα ἐμπλεκόμενους καί κάποια ἐπιδερμικά ἀναπόφευκτα σχόλια, δέν ἄφησαν πίσω τους τίποτα ἄλλο. Ἴσως βέβαια φέτος τά σχόλια νά ἦταν περισσότερο ἀπό ἄλλες χρονιές καί ἡ ἀγωνία μεγαλύτερη ὅμως ἐκτός ἀπό αὐτή τήν ποσοτική διαφορά οἱ ἀντιδράσεις δέν ἦταν ἐπί τῆς οὐσίας, πιθανόν γιατί ἀκόμη δέν ἔχει φανεῖ σέ ὅλη του τή διάσταση ὁ βαθμός τῆς ἀποτυχίας τῶν μαθητῶν καί ἡ ἀναποτελεσματικότητά τῆς «νέας» ἐκπαιδευτικῆς πρότασης, ἡ ὁποία στό κάτω κάτω κρίθηκε στίς ἐξετάσεις. Βέβαια ἐμεῖς πού διορθώσαμε τά γραπτά τῶν μαθητῶν τῆς β' λυκείου καί ἔχουμε σαφή εἰκόνα τῆς ἐπίδοσής τους μπορούμε νά μιλήσουμε γιά ἀποτυχία καί νά ἀναζητήσουμε τά αἷτια τῆς μεγάλης ἀδυναμίας τῶν παιδιῶν νά ἀνταποκριθοῦν, φαινομενικά τουλάχιστον, καί στά πλέον στοιχειώδη ἐρωτήματα. Ἐγώ πάντως γιά πρώτη φορά βρέθηκα νά διορθώνω γραπτά τῶν ὁποίων ἡ ἀνεπάρκεια θά μπορούσε νά μέ κάνει νά ὑποθέσω πώς βρίσκομαι μπροστά σέ μιά γενιά παιδιῶν πού σχεδόν τά μισά ἔχουν μαθησιακά προβλήματα ἢ ἀδυνατοῦν νά κάνουν ὑποτυπώδεις συλλογισμούς πού δέν ἀπαιτοῦν τίποτε περισσότερο ἀπό τόν κοινό νοῦ. Τέτοια κακογραφία, ἀνορθογραφία, λογικά ἄλλατα, ἀνοησία, βαρβαρισμούς, νεολογισμούς, ἀκυριολεξίες, καί τό κυριότερο, ἔλλειψη ἐπαφῆς μέ τήν πραγματικότητα, συνάντησα.

Ὅμως, εὐτυχῶς, εἶμαι καθηγήτρια τάξης καί μπορῶ νά βεβαιώσω πώς, ἀντίθετα μέ τήν ἐφιαλτική εἰκόνα πού μᾶς δίνουν τά γραπτά τῶν πανελλαδικῶν, πανελληνίων, καί ὅπως συνηθίζουν κατά ἐποχές νά ὀνομάζονται, τά παιδιά εἶναι ἐξυπνα, εὐαίσθητα, ἀνήσυχα, προβληματισμένα, ἐπαρκεῖς ὅσο καί ἀγωνιώδεις συνομιλητές καί κοινωνοί τῶν προβλημάτων. Ποῦ λοιπόν ὀφείλεται ἡ παταγώδης ἀποτυχία, ἡ ἀπογοητευτική εἰκόνα τῶν μαθητῶν στίς ἐξετάσεις ὅπου ὑποτίθεται πώς ὀφείλαν νά ἀποδείξουν πόσο σκληρά δούλεψαν ὅλο τό χρόνο, πόσο ἱκανούς καί ἀποτελεσματικούς δασκάλους εἶχαν, ἐπαρκῆ ἐγχειρίδια καί φροντιστές πού ἀξίζαν τά χρήματα καί τόν χρόνο πού τοῦς διέθεσαν μέ ιδιαίτερη προθυμία;

Κατ' ἀρχάς ἐπιβεβαίωσα μιά ὑποψία πού ἔχω ἀπό καιρό. Οἱ μαθητές μαθαίνουν νά χρησιμοποιοῦν τή γλώσσα μηχανικά, χωρίς νά στηρίζουν μέ αὐτήν σκέψεις, αἰσθήματα,

κρίσεις. Παπαγαλίζουν ὀλόκληρες φράσεις καί τίς ἀναπαράγουν ὅταν νομίζουν πώς αὐτές ταιριάζουν στήν περίπτωση. Ἡ αὐτόματη ἀναπαραγωγή λέξεων, φράσεων, περιόδων ἤ καί ὀλόκληρων σελίδων εἶναι ἴσως ὁ μόνος μηχανισμός ἐκκοινωνισμοῦ νέων πού λειτουργεῖ τόσο ἀποτελεσματικά καί μέ τόσο μαζικά ἀποτελέσματα. Καί ἴσως βέβαια αὐτό νά μὴν ἰσχύει ὅταν μιλάνε μεταξύ τους, φλερτάρουν, ἀντιδικοῦν, ἀκόμη κι ὅταν ἐπικοινωνοῦν μέ τόν καθηγητή τους ἤ μέ κάποιο βιβλίο. Ὅμως ὅταν «φορᾶνε τά καλά τους» καί πρέπει νά ἀποδείξουν τίς ικανότητες τους, τότε κόβουν κάθε γέφυρα μέ τή λογική, τήν κρίση, τήν κοινωνική πραγματικότητα, τά προβλήματα πού σίγουρα τούς ἀπασχολοῦν καί γίνονται ἀνόητοι παπαγάλοι, ἀνδρείκελα, θά ἔλεγα ὑπεραυτόματα ρομπότ ἄν μποροῦσαν νά ἐπεξεργαστοῦν τά δεδομένα κατά τρόπο ἐπιτυχή.

Κάποιος βέβαια θά ἰσχυριζόταν, καί μάλιστα εὔστοχα, πώς αὐτή εἶναι ἡ λογική τοῦ συστήματος πού θεωρεῖ χαμένο χρόνο τήν κρίση, τήν ἀποψη, τήν ἐξαγωγή προσωπικῶν συμπερασμάτων, πρὸς τί ἀφοῦ ὅλα εἶναι ἔτοιμα, ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐκπαίδευσης ἐπιβεβαιώνεται ἀκριβῶς ὅταν δέν ὑπάρχουν καθυστερήσεις, δυσπιστίες, ἀφελεῖς ἀπορίες, ὅταν δέν χάνεται χρόνος καί χρήμα, ὅταν δέν ἀκολουθεῖται χρονοβόρα, παραγωγική τῶν γνώσεων διαδικασία γιά θέματα πού ἔχουν βρεῖ ἀπό τούς ἀρμόδιους τή λύση τους. Εἶναι λοιπόν πολύ φυσικό, θά συνεχίσουν οἱ ὁπαδοί αὐτῆς τῆς ἀποψης, πολλά παιδιά νά μὴν ἔχουν τή φυσική ικανότητα καί τήν κατάλληλη κοινωνική ἀγωγή γιά νά ἐνταχθοῦν σέ αὐτό τό παιδαγωγικό καί κατ' ἐπέκταση κοινωνικό σύστημα πού ἀπαιτεῖ ἀπό αὐτά μιά ἐπίπονη προσπάθεια μέ τελικό στόχο τήν ἀφομοίωση χωρίς χρονοτριβές καί παρεκκλίσεις τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Αὐτή ἡ ἀποτυχία δέν θά τούς βγάλει ἐκτός συστήματος, ἄλλωστε αὐτό εἶναι ἀνοιχτό καί τούς δέχεται ὅλους, ἀπλῶς θά τούς τοποθετήσῃ στίς παρυφές του, ὅλοι ἄλλωστε εἶναι καλοδεχούμενοι κι ἔχουν τήν θέση πού τούς ἀξίζει.

Μέ αὐτά καί μέ αὐτά φτάσαμε στό σημεῖο ἡ διδακτέα ὕλη στά σχολεῖα νά μὴν ἔχει καμία σχέση μέ τήν ἀφομοιωτική ικανότητα τῶν παιδιῶν, νά μὴν εἶναι ἀνάλογη μέ τόν χρόνο πού αὐτά διαθέτουν, οὔτε κἀν μέ τόν χρόνο πού διαθέτει ὁ καθηγητής στήν τάξη. Ἦταν ἡ πρώτη χρονιά φέτος πού ἔβγαينا ἀπό τό μάθημα ἔχοντας τήν ὑποψία πώς οἱ μαθητές μου δέν εἶχαν μιλήσει καθόλου, καί λέω τήν ὑποψία γιατί δέν προλάβαινα οὔτε νά τό ἐπιβεβαιώσω, οὔτε νά τό ἐλέγξω καί πολύ φοβᾶμαι οὔτε καί νά τό διαπιστώσω. Μάλιστα ἀπό πολλούς συναδέλφους μου πληροφορήθηκα πώς δέν εἶχαν προλάβει νά διδάξουν τά τελευταῖα κεφάλαια, πράγμα πού γιά πρώτη φορά ἔμοιαζε νά μὴν ἐνοχλεῖ κανένα. Γιά πρώτη φορά ἄλλωστε στόχος τῆς ἐκπαίδευσης φάνηκε πώς εἶναι ἡ καταβρόχθιση ὕλης, τά συνεχῆ ἰσοπεδωτικά διαγωνίσματα γιά νά καταφέρουμε τί τελικά; νά δοῦμε ποιός εἶναι πιό πειθαρχημένος; ὁ καλύτερος παπαγάλος; ὁ πιό ἐνταγμένος; ἰσορροπημένος; γρήγορος; παραγωγικός; ἀνθεκτικός; Γιατί γιά ικανότητες, ἐξυπνάδα, κρίση, φαντασία, εὐαισθησία, ἀποψη, προσωπικότητα, δεξιότητες, διαφορές, κλίσεις, εἶναι ἀστεῖο νά μιλάμε ὅταν ἡ συνομιλία μας μέ τούς ἐφήβους γίνεται μέσα ἀπό διαγωνίσματα, ἀσκήσεις, βαθμούς πού δυστυχῶς δέν ἔχουν κανένα ἀποτέλεσμα, οὔτε κἀν στή δημιουργία ἐνός ἐργαλειοκοῦ, διαχειριστικοῦ μηχανισμοῦ. Γιατί ἀδυνατῶ νά πιστέψω πώς ἕνα παιδί, καί ἀναφέρομαι στό πενήντα τοῖς ἑκατό, πού δέν μπορεῖ νά βρεῖ τό ὑποκείμενο σέ μιά ἀπλή πρόταση, νά γράψῃ μιά παράγραφο μέ καθαρά, ἐπαρκῆ καί εὐανάγνωστα ἑλληνικά, εἶναι ικανό νά ἐνταχτεῖ ἐπιτυχῶς σέ παραγωγικό μηχανισμό, ἀκόμη καί τόν πλέον αὐτοματο-

ποιημένο, ἐκεῖνον πού ἀπαιτεῖ τήν λιγότερη παρέμβαση καί συμμετοχή.

Καί νά σκεφτεῖ κανεὶς πώς τά βιβλία τῆς μέσης ἐκπαίδευσης εἶναι καλύτερα καί πιό πλούσια ἀπό κάθε ἄλλη φορά, οἱ καθηγητές ἄλλοι μέ διατριβές, ἄλλοι μέ σεμινάρια, μετεκπαιδεύσεις, τά φροντιστήρια ἄρτια, ἀνταγωνιστικά καί γεμάτα. Ὅλα αὐτά ὅμως καί εὐτυχῶς δέν μποροῦν νά «διαβρώσουν» τή φύση τοῦ ἔφηβου πού γιά νά ἀποδώσει ἐπαρκῶς πρέπει πρωτίστως νά τό ἐπιθυμεῖ καί στή συνέχεια νά ἔχει τόν χρόνο νά ἐπεξεργαστεῖ, νά ἐντάξει, νά ἀποδεχτεῖ, νά «συνομιλήσει» μέ τίς πληροφορίες πού τοῦ παρέχονται. Εἶναι εὐτύχημα πού τά παιδιά, περισσότερο βιολογικά καί λιγότερο ἀπό ἐπαναστατικότητα, ἀνθίστανται στήν ἐντατικοποίηση τῆς ἐκπαίδευσης, ἀπαντοῦν μέ τήν ἀπόσυρσή τους στήν ὑπερφίαλη καί θάναυση ἐκπαιδευτική πολιτική. Ἴσως ἐπειδή εἶναι ἀκόμη πολύ νέοι μποροῦν νά ἀντιστέκονται ἀκόμη κι ὅταν δέν τό ἔχουν συνειδητοποιήσει πλήρως. Ἄλλωστε ἐκεῖνο πού τούς παρουσιάζεται ὡς δέον, ἡ ἐντατικοποίηση, ὁ σκληρός ἀνταγωνισμός, ἡ συνεχῆς ἀπόδειξη τῆς ἀποτελεσματικότητας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ ἀπέχει τόσο ἀπό τή γνώση καί τήν παιδεία ὅσο καί ἡ εὐφυΐα ἀπό τήν ἐπιδεξιότητα καί τούς ἔλιγμούς.

Βέβαια πρέπει νά ὁμολογήσω πώς ἡ ἀντίδρασή τους στήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση ἦταν προῖον κούρασης, ἐξουθένωσης, φόβου, ψυχικῆς κατάπτωσης περισσότερο καί λιγότερο συγκεκριμένης ἀντίληψης καί ἀποψης γιά τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία. Ὅσες φορὲς στή διάρκεια τῆς σχολικῆς χρονιάς προσπάθησα νά τούς μιλήσω γιά κάποιο θέμα πού δέν ἦταν στήν ἐξεταζόμενη ὕλη μέ ἐπανεφεραν στήν τάξη μέ ἀγανάκτηση καί συντονισμένη ἀντίδραση. Δέν ἤθελαν νά ἀσχοληθοῦν μέ τίποτα πού δέν εἶχε σχέση μέ τίς ἐξετάσεις. Ἄρνοῦνται ἀκόμη καί νά ἀκούσουν γιά κάποιο ἐξωσχολικό βιβλίο, ἂν ἤθελε τό ἐκπαιδευτικό σύστημα νά κάνει ρήξη μέ τό πνευματικό, τά κατάφερε ἀπόλυτα.

Ὅστόσο, παρά τίς ἀρχικῆς ἀντιρρήσεις, ὅλοι ἐμπλακήκαμε φέτος στή ἐκπαιδευτική διαδικασία. Οἱ καθηγητές δούλεψαν σκληρά, ἔδωσαν στους μαθητές τους δεκάδες ἀσκήσεις πού νά ἀνταποκρίνονται στά νέα ἐξεταστικά μοντέλα. Κάποιες στιγμές ἀναρωτιόμουν ἂν ἔχουν νόημα οἱ ἑκατοντάδες φωτοτυπίες πού βγάλαμε, περιμένοντας ὑπομονετικά τή σειρά μας, καί τίς μοιράζαμε στήν τάξη. Τά παιδιά, πάλι διάβασαν, προσπάθησαν, στερήθηκαν τόν ὕπνο καί τήν διασκέδαση, ἔτρεχαν ἀπό τό σχολεῖο στά φροντιστήρια. Καί τό ἀποτέλεσμα; Ἄρνητικό. Ἀκόμη κι ἀπό αὐτούς πού προβιβάστηκαν μεγάλο ποσοστό ἔχει βαθμολογία κάτω ἀπό τή βάση, καί ὄχι σέ ἕνα μάθημα μόνο. Καί αὐτό ἀποδεικνύει πώς δέν ἀρκεῖ νά πέσει κάποιος στήν παγίδα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί τῆς ἐντατικοποίησης γιά νά εἶναι ἀποτελεσματικός.

Ἡ μάθηση βασίζεται στήν ἀφομοίωση, τήν ἐμπέδωση, τήν ἐπιμονή, τήν ἐπανάληψη, τήν ἀπόσταση ἀπό τό ἀντικείμενο, τήν ἀγάπη, τόν ἐλεύθερο χρόνο, τίς πρωτοβουλίες, τό ψάξιμο καί τήν ἀναζήτηση τῆς λεπτομέρειας καί τοῦ ἀποσπασματικοῦ, τήν αἴσθηση τῆς προσωπικῆς εὐθύνης καί τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς. Ἀκόμη καί στό δικαίωμα νά κάνει κάποιος λάθος ἢ νά ὠρμάσει ἀργότερα. Εἶναι ἐπίπονη ἀλλά ἐξωραΐζεται ἀπό τή συμμετοχή, τήν ἀγάπη καί τό πάθος πρὸς αὐτήν ὄλων τῶν ἐμπλεκομένων. Ὅ,τι βίαιο, θάναυσο, γρήγορο, καταναγκαστικό, ἰσοπεδωτικό δέν ἔχει νά κάνει μέ τήν παιδεία, οὔτε καν ἀποτελεσματικούς ἐργάτες στόν πιό ἄθλιο αὐτοματισμό μπορεῖ νά ἐκπαιδεύσει.

**Εἰσα Λιαροπούλου*

Ἡ ἐτήσια ἔκθεση τοῦ ΟΟΣΑ γιά τήν ἀπασχόληση. Τό ἀφεντικό τρελάθηκε;

Μπορεῖ ὁ φορντισμός σέ ὀρισμένους οἰκονομικούς κλάδους νά ἀνήκει στό παρελθόν, ὅμως ἡ μαζική παραγωγή σέ σειρά, ἐδῶ καί εἴκοσι περίπου χρόνια, νεοφιλελεύθερων οἰκονομολόγων μέ μάστερ καί διδακτορικά καλά κρατεῖ. Μέ πρώτα τά ἐργοστάσια τοῦ Χάρβαρντ, τοῦ Ἐμ Ἄι Τί (MIT), τοῦ Ἰνσεάντ ((INSEAD) καί τοῦ Λόντον Σκούλ ὀφ Ἐκόνομικς, σχεδόν ὅλες οἱ οἰκονομικές σχολές τοῦ κόσμου κατασκευάζουν μέ σταλινική στοχοπροσήλωση στρατιές πανομοιότυπων ὀργανικῶν διανοουμένων τῆς μοναδικῆς σκέψης. Ἐνα μεγάλο μέρος αὐτῶν τῶν «ἐπιστημόνων», πού ἀγνοοῦν φυσικά τόν Μάρξ, περιγελοῦν τόν Κένυς καί λατρεύουν τόν Φρίντμαν, χρησιμοποιεῖται γιά τή στελέχωση διεθνῶν ὀργανισμῶν, ἔχοντας ὡς ἀποκλειστικό τούς ἔργο νά ἐπιβεβαιώνουν μέσω περισπούδαστων ἀναλύσεων τά γνωστά νεοφιλελεύθερα δόγματα, πού στή συνέχεια παρουσιάζονται στίς κυβερνήσεις καί τούς λαούς τῶν διαφόρων χωρῶν μέ τό τεκμήριο τῆς τεχνοκρατικῆς ἀμεροληψίας.

Ὁ Ὄργανισμός οἰκονομικῆς Συνεργασίας καί Ἀνάπτυξης (ΟΟΣΑ), ἕνα εἶδος οἰκονομολογικοῦ ΝΑΤΟ στό ὁποῖο μετέχουν οἱ δεκαεννέα πλουσιότερες χώρες τοῦ δυτικοῦ κόσμου, εἶναι ἕνα ἀπό τά πιό γνωστά ἀφεντικά ἀποφοίτων οἰκονομικῶν σχολῶν νεοφιλελεύθερης κοπῆς. Οἱ ἐκθέσεις του ἀντιμετωπίζονται ἀπό τούς δημοσιογράφους καί τούς ἀναλυτές σάν τό ἀπαύγασμα τῆς σοφίας καί οἱ παντοειδεῖς φορεῖς τῆς σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης ὀρθοδοξίας (χρηματογαγορές, κυβερνήσεις, δεξιά ἢ κεντροαριστερά κόμματα, ἐργοδότες, ὑπερεθνικά ὄργανα ὅπως ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή καί ἡ Εὐρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα) τίς χρησιμοποιοῦν ὡς ἰδεολογικούς τόμαχο κατά τῶν ἀντιπάλων τούς (ἐργαζόμενοι, συνδικάτα, ζόρικα κόμματα, δύστροπες κυβερνήσεις, ἀπειθαρχοὶ ὑπουργοὶ ἢ βουλευτές). Ἀφοῦ τά λέει ὁ ΟΟΣΑ(ς) ἐσύ δέν πρέπει νά μιλάς...

Μέ δεδομένα ὅλα ὅσα προαναφέρθηκαν, κάποια συμπεράσματα τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τῆς ἐτήσιας ἔκθεσης τοῦ ἀνωτέρω ὀργανισμοῦ γιά τήν ἀπασχόληση, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε στίς 24 Ἰουνίου καί ἔτυχε εὐρείας δημοσιότητας στόν διεθνή Τύπο, προκάλεσαν ἀληθινή ἐκπληξή στούς πάσης φύσεως αἰρετικούς καί μεγάλη ἀνατριχίλα στά μέλη τοῦ ἱερατείου καί κυρίως στίς κυβερνήσεις τῶν χωρῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἀμφισβητεῖται, ἔστω ἐμμέσως καί δειλά, ἡ σχέση μεταξύ αὐξησης τῆς «εὐελιξίας» τῆς ἐργασίας καί μείωσης τῆς ἀνεργίας, σχέση πού ἀποτελεῖ τό βασικότερο ἐπιχείρημα γιά τήν ἀμερικανοποίηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καπιταλιστικοῦ μοντέλου, τήν ὁποία μέ ἐπιμονή καί μανιφέστα ἐπιδιώκουν οἱ ἀπανταχοῦ κεντροαριστεροὶ «ἐκσυγχρονιστές» μέ πρώτους τούς ἀξιότιμους κυρίους Μπλέρ καί Σρέντερ, τούς ὁποίους ἀκολουθοῦν κατά πόδας καί οἱ κ.κ. Ντ' Ἀλέμα, Πρόντι, Σημίτης κ.λπ. κ.λπ.

Σέ ἀντίθεση, λοιπόν, μέ τίς βεβαιότητες πού ἐξαπολύουν καθημερινά ἀπό τίς βάσεις τῆς Οὐάσινγκτον, τῶν Βρυξελλῶν, τοῦ Λονδίνου, τοῦ Βερολίνου, τῆς Ρώμης καί τῆς Φραγκφούρτης οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διαφόρων ἐκδοχῶν τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, ἡ συγκεκριμένη ἔκθεση τοῦ ΟΟΣΑ διαπιστώνει ὅτι, μέ βάση τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα, ἡ ὑπαρξή

νόμων πού προστατεύουν τήν ἐργασία «ἔχει μικρές ἐπιπτώσεις στήν ἀνεργία». Στήν ἀπλή, μή διπλωματική γλώσσα αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ παροχή στούς ἐργοδότες τῆς δυνατότητας νά ἀπολύουν μαζικά καί ὅποτε τούς γουστάρει, τίς περισσότερες φορές χωρίς ἀποζημίωση, τούς ἐργαζόμενους στίς ἐπιχειρήσεις τους, νά ἀπασχολοῦν ἄλλους χωρίς νά τους πληρώνουν ὅσα προβλέπουν οἱ συλλογικές ἐθνικές ἢ κλαδικές συμβάσεις (ἐφόσον αὐτές ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν), νά ἐπιμηκύνουν τά ὠράρια ἐργασίας πέρα ἀπό τό ὀκτώωρο, νά ἀρνοῦνται νά καταβάλλουν ὑπερωρίες καί νά πληρώνουν τά μεροκάματα ὅσων ἀρρωσταίνουν, νά μειώνουν στό ἐλάχιστο τίς εἰσφορές τους στά ἀσφαλιστικά ταμεία ζητώντας ἀπό τούς ἐργάτες καί τούς ὑπαλλήλους τους νά φροντίζουν οἱ ἴδιοι γιά τή συντήρησή τους σέ περίπτωση ἀσθένειας καί γιά τίς συντάξεις τους ὅταν γεράσουν, ὄχι μόνο εἶναι ἠθικά καί κοινωνικά παράδεκτη (αὐτό δέν ἀπασχολεῖ τούς Ὀσοάδες), ἀλλά καί ἀναποτελεσματική γιά τήν καταπολέμηση τῆς ἀνεργίας, ἀφοῦ δέν φαίνεται νά αὐξάνει οὔτε καν τόν ἀριθμό τῶν εὐκαιριακά πασχολουμένων. Ἀντίθετα, ἡ αὐστηρή ρύθμιση τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων ἐξασφαλίζει περισσότερο σταθερές δουλειές καί, ἄκουσον - ἄκουσον, λιγότερους ἀνέργους. Μιά τέτοια ἐνίσχυση τῆς κατά τῶν ἐλαστικότητων ἐπιχειρηματολογίας ἀπό ἕναν ὀργανισμό σάν τόν ΟΟΣΑ δέν θά μπορούσαν οὔτε νά τήν ὀνειρευτοῦν οἱ ἀντίπαλοι τῶν κυρίαρχων νεοφιλελεύθερων ἰδεολογιῶν καί πολιτικῶν.

Δύο ὑποθέσεις μπορούν νά γίνουν γι' αὐτή τήν ἀσυνήθιστη δημόσια κατάρριψη ἐκ μέρους τοῦ ΟΟΣΑ τῶν ἰδίων τῶν δικῶν του ἐπιχειρημάτων ὡς πρὸς τούς τρόπους ἀντιμετώπισης τῆς ἀνεργίας. Ἡ πρώτη, ὀμολογουμένως, ὄχι καί τόσο διεισδυτική, εἶναι ὅτι... τό ἀφεντικό, δηλαδή ὁ Ὀργανισμός ὡς ἐνιαῖο σύνολο, τρελάθηκε καί ἀποφάσισε νά τά κάνει ὅλα μπάχαλο. Ἡ δεύτερη ἀφορᾶ τό προσωπικό του. Κάποια ἀπό τά κομμάτια τοῦ στόχ τῶν οἰκονομολόγων πού ἀγόρασε φαίνεται ὅτι βγήκαν σκάρτα (συμβαίνει αὐτό στήν παραγωγή ἐν σειρά), προφανῶς γιατί δέν εἶχαν μάθει καλά τό μάθημα πού λέει ὅτι ὅλες οἱ μελέτες διεθνῶν ὀργανισμῶν πρέπει νά καταλήγουν σέ συμπεράσματα, πού θά ἐπικυρώνουν τίς προειλημμένες ἀποφάσεις ἐκείνων τῶν φωτισμένων ἡγετῶν τοῦ «παγκόσμιου χωριοῦ», οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐξ ὀρισμοῦ πάντα δίκιο.

Ἡ πρώτη ὑπόθεση, δηλαδή τό ἐνδεχόμενο τῆς παράκρουσης, ἀπασχόλησε σοβαρά ὅλες σχεδόν τίς κυβερνήσεις τῶν δυτικῶν χωρῶν, μέ πρῶτες αὐτές τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Καλά, μαζί δέν εἶχαμε συμφωνήσει, φέρονται νά διαμήνυσαν στόν ΟΟΣΑ, ὅτι ἐσεῖς, ὡς (δήθεν) καί δικό μᾶς ἀφεντικό, θά ἐπιβεβαιώνατε «ἐπιστημονικῶς» ὅτι ἡ στρατηγική τῆς φιλελευθεροποίησης τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας εἶναι τό μόνο φάρμακο γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας καί ὄχι ἡ ἀλλαγὴ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς πού ἐπιβάλλουν οἱ συνθήκες τοῦ Μάαστριχτ καί τοῦ Ἀμστερνταμ ὅπως ὑποστήριζαν διάφοροι ἀρχαῖοι κεινσιανοί, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ ἀλήστου μνήμης «κόκκινος Ὄσκαρ», πού εἶδαμε καί πάθαμε νά τόν ξεφορτωθοῦμε; Ἐσεῖς δέν διατυπώσατε στή μελέτη σας γιά τίς θέσεις ἐργασίας, πού δημοσιεύσατε τό 1994, τήν ἀτζέντα τῶν μέτρων αὐξησης τῆς ἐργασιακῆς ἐλαστικότητας πού θά ἔπρεπε νά πάρουν ὅλες οἱ χῶρες - μέλη γιά νά ἀντιμετωπίσουν τή «διαρθρωτική» ἀνεργία καί ἐσεῖς δέν εἴστε πού στίς ἐτήσιες ἐκθέσεις σᾶς ἐξετάζετε διεξοδικά τή συμμόρφωσή τους στίς ὑποδείξεις αὐτῆς τῆς ἀτζέντας, μαλώνοντάς τες ὅταν καθυστεροῦν; Κοινὴ δέν ἦταν ἀπόφαση νά ἐνισχύσετε μέ τό κύρος τῶν ἀπόψεών σας τίς κυβερνήσεις τῆς Γερμανίας, τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἰταλίας στήν ἀντιπαράθεσή τους μέ τά ἐργατικά συνδικάτα τῶν χωρῶν τους σχετικά μέ τήν ἀναγκαιότητα τῶν «διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν» καί, ἐφόσον αὐτό ἰσχύει, δέν καταλαβαίνετε, διάολε,

ὅτι τὰ ἀνεύθυνα συμπεράσματα τῆς ἔκθεσής σας, ἐξυπηρετοῦν τόν ἀκριβῶς ἀντίθετο στόχο;

Ἡ ἀντίδραση τοῦ ΟΟΣΑ σ' αὐτή τή δικαιολογημένη ἀγανάκτηση τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων ἔδειξε ὅτι ἡ ἐξήγηση τοῦ περιεχομένου τῆς πρόσφατης ἔκθεσής του δέν ἀνήκει στήν ἀρμοδιότητα τῶν ψυχιάτρων. Ὅπως διαβάσαμε στούς *Φαϊνάνσιαλ Τάϊμς* τῆς Δευτέρας 12 Ἰουλίου, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ὄργανισμοῦ, τρομαγμένοι ἀπό τή δημοσιότητα πού πῆρε τό θέμα καί προφανῶς μετά ἀπό σχετικές πιέσεις τῶν πραγματικῶν ἀφεντικῶν, ἀποφάσισαν νά κατευνάσουν τίς ἀνησυχίες μέ ἐπίσημη δήλωση, ἡ ὁποία ἀναφέρει ὅτι «εἶναι ἐμφανές πῶς προκλήθηκε μιὰ ἀναταραχή, πού ὅμως δέν δικαιολογεῖται ἄν λάβει κανεῖς ὑπ' ὄψη του ὅσα πράγματι λέει ἡ ἔκθεση». Προσπαθώντας, μάλιστα, ἡ δήλωση νά ὑποβαθμίσει τή σημασία τῶν ἀνορθόδοξων συμπερασμάτων τοῦ ἐπίμαχου κεφαλαίου, ὑποστηρίζει ὅτι αὐτά «δέν εἶναι ιδιαίτερα κατατοπιστικά» καί ὅτι, ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν ἀποτελοῦν παρά «ἓνα πρῶτο εὔρημα μιᾶς συνεχιζόμενης μελέτης, ἡ ὁποία (γιά νά ὀλοκληρωθεῖ) χρειάζεται περαιτέρω ἔρευνα». Κάναμε μιὰ «ἐπικοινωνιακή γιάφκα», καταλήγουν οἱ ἐκπρόσωποι, αὐτό εἶναι ὅλο. Δέν τρελαθήκαμε στά καλά καθούμενα.

Ὁ ἀποκλεισμός κάποιας μόνιμης σοβαρῆς ἰδεολογικο - ψυχικῆς διαταραχῆς τοῦ ΟΟΣΑ, μᾶς φέρνει πιό κοντά στή δεύτερη ὑπόθεση, πού ἀποδίδει τίς ἐνοχλητικές διαπιστώσεις τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τῆς ἔκθεσής του γιά τήν ἀπασχόληση στήν ἀντισυμβατική συμπεριφορά κάποιων μελῶν τοῦ προσωπικοῦ του, πού, ἀρνούμενα νά προσαρμόσουν τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τους στό κυρίαρχο «ἐπιστημονικό» corpus (ἤ νά τά θάψουν, βρέ ἀδερφέ) ἐνήργησαν σάν ἐπικίνδunami διεθνεῖς τρομοκράτες. Πράγματι, σύμφωνα μέ πληροφορίες τῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν τῶν *Φαϊνάνσιαλ Τάϊμς*, ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι ἡ Διεύθυνση Ἀπασχόλησης, Ἐργασίας καί Κοινωνικῶν Ὑποθέσεων τοῦ Ὄργανισμοῦ, ἡ ὁποία συνέταξε τήν περιβόητη ἔκθεση, μεταβάλλεται σταδιακά σέ ἀναθεωρητική νεοκεϋνσιανή γιάφκα. Οἱ οἰκονομολόγοι τῆς ἐργασίας πού τή στελεχώνουν ἐπιτίθενται ὅλο καί συχνότερα στούς ἀκραιφνεῖς μονεταριστές καί νεοφιλελεύθερους μακρο-οικονομολόγους τῶν ἄλλων διευθύνσεων, κατηγορώντας τους γιά τίς δογματικές ἀπόψεις τους καί ὑποστηρίζοντας ὅτι «οἱ θεωρίες τους δέν συμπίπτουν ἀναγκαστικά μέ τήν πραγματικότητα». Καί ἐπειδή φαίνεται ὅτι βαρέθηκαν νά τούς τά λένε, καί ἐκεῖνοι νά μή συμμορφώνονται, ἀποφάσισαν νά περάσουν στήν τρομοκρατική δράση καί νά ρίξουν τή μολότωφ τῆς ἔκθεσης.

Εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ κατασταλτικοί μηχανισμοί τῆς παγκοσμιοποίησης θά φροντίσουν νά ἐξαλείψουν αὐτήν τήν ἐνοχλητική μικρο-εστία σχετικά ἥπιας διαφοροποίησης ἀπό τό κυρίαρχο ὑπόδειγμα οἰκονομικῆς σκέψης, πού ἀπέληξε πρὸς στιγμήν νά διαταράξει τή γενική συναίνεση στίς νεοφιλελεύθερες πολιτικές τῆς ἐργασιακῆς εὐελιξίας οἱ ὁποῖες ἀσκοῦνται δῆθεν γιά νά καταπολεμηθεῖ ἡ μάλιστα τῆς ἀνεργίας. Πιθανόν τά σκάρτα κομμάτια τῆς Διεύθυνσης Κοινωνικῶν Ὑποθέσεων τοῦ ΟΟΣΑ νά ἀπορριφθοῦν ἢ νά ἐπιδιορθωθοῦν διά τῆς πειθοῦς καί τῶν ἀπειλῶν. Ὅμως, ἡ ἔκθεση τοῦ 1999 γιά τήν ἀπασχόληση δέν θά πάψει, ἔτσι κι ἀλλιῶς, νά εἶναι ἓνα χαστούκι στό μάγουλο τῶν κάθε λογῆς ψευτο - ἐκσυγχρονιστῶν. Λέτε νά κοκκινίσουν;

Χαράλαμπος Γολέμης

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Νεοφιλελεύθερη σοσιαλδημοκρατία ἢ εὐρωπαϊκὴ ἀριστερά;

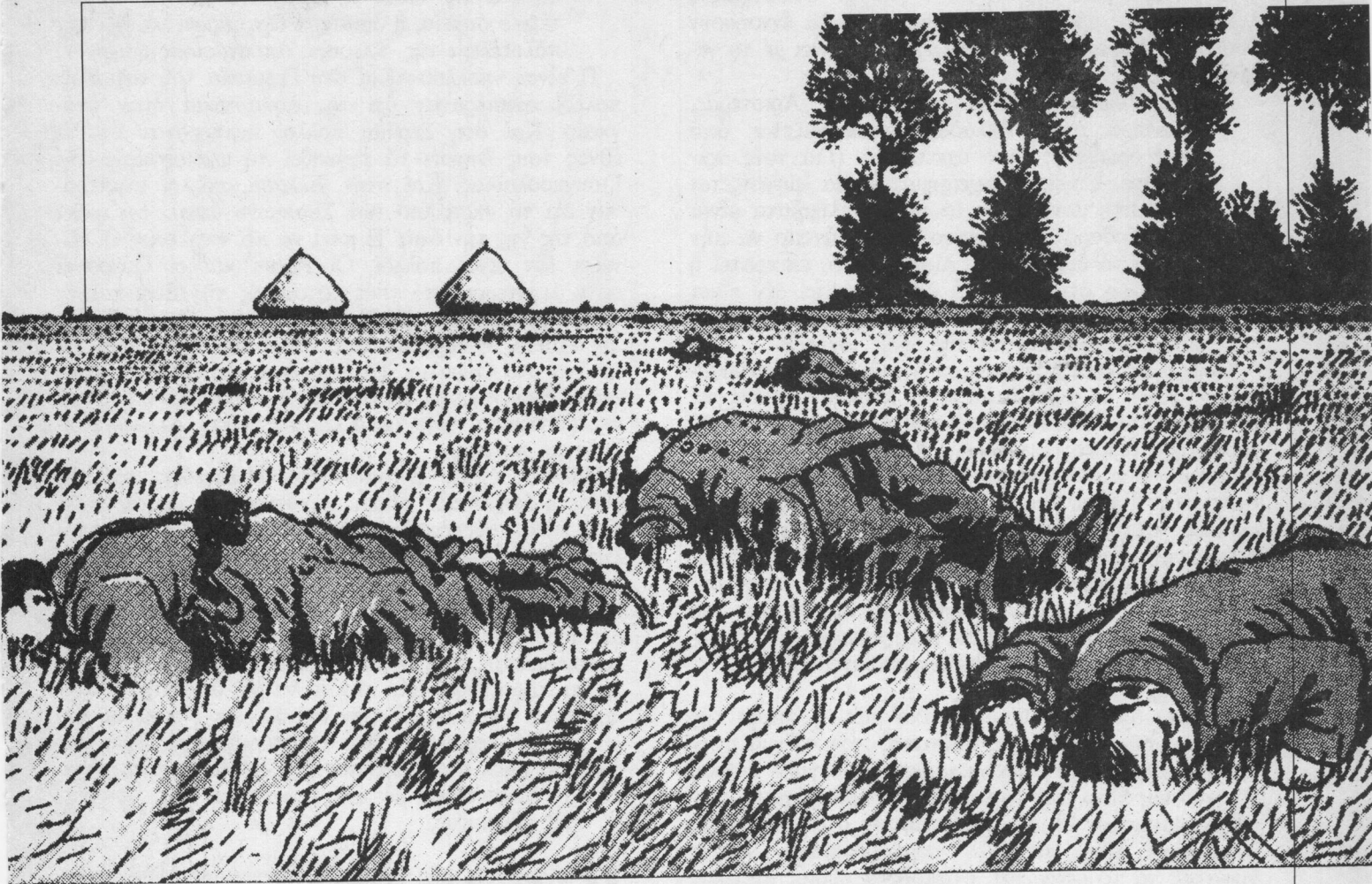
τοῦ Νίκου Θεοτοκᾶ

Θά ἤθελα νά καταλάβω τὴν ἐγκλημα ἐπὶ «ἀντιευρωπαϊσμῶ» πού, μέ εὐκαιρία τόν πόλεμο τοῦ ΝΑΤΟ ἐναντίον τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀναφέρεται στή στάση τοῦ Συνασπισμοῦ καί τῶν ἀριστερῶν τῆς ἀνανέωσης. Οἱ Ἕλληνες «κληρονόμοι» τοῦ ἤδη εὐρωπαϊκῶς πεπαικωμένου «εὐρωκομμουνισμοῦ καί ὅσοι – ἀπό τό ΚΚΕ ἢ ἄλλα κόμματα τῆς κομμουνιστικῆς ἢ μή κομμουνιστικῆς ἀριστερᾶς – πλαισιώνουν σήμερα τό ἀνανεωτικό ἐγχείρημα, στήν πλειονότητά τους, καταδίκασαν χωρίς περιστροφές τοὺς βομβαρδισμούς, ἐξ ἀρχῆς, χωρίς «ναί μέν, ἀλλά». Προσπαθῶ εὐλαχρινά νά κατανοήσω τό «εὐρωπαϊκό» ἐπιχείρημα ἐκείνων πού ζήτησαν ἀπό τὴν Ἀριστερά νά κρατήσει πολιτικὴ ἴσων ἀποστάσεων» στόν πόλεμο τῆς Γιουγκοσλαβίας. Ὅση καλὴ διάθεση καί νά ἐπιστρατεύσω, δέν προκύπτει ἀπό τὰ γραπτά τους ὅτι μιλοῦν γιὰ τὴν Εὐρώπη πού διεκδικεῖ ἢ ἀδύναμη, συγχυσμένη καί διασπασμένη εὐρωπαϊκὴ Ἀριστερά. Στά κείμενά τους διαβάξω, ἀπλῶς, ὅτι συντάσσονται μέ τὴν ἀποψη περὶ Εὐρώπης πού προωθοῦν ὁ Μπλερ, ὁ Σολάνα, οἱ σοσιαλδημοκρατικὲς κυβερνήσεις. Μέ τὴν ἀποψη περὶ Εὐρώπης πού πρυτανεῦει στό Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο. Συντάσσονται μέ τὴν Εὐρώπη τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, τὴν Εὐρώπη τῶν εἴκοσι δύο ἑκατομμυρίων ἀνέργων, τὴν Εὐρώπη τῶν δεκάδων ἑκατομμυρίων φτωχῶν καί τῶν ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀστέγων. Συντάσσονται μέ τὴν Εὐρώπη τοῦ ΝΑΤΟ, μέ τὴν Εὐρώπη πού κινδυνεύει νά χάσει τὴν εὐρωπαϊκὴ τῆς κληρονομιά. *Κι ὕστερα λένε: ὁποῖος δέν εἶναι μαζί μας, εἶναι ἀντιευρωπαϊός, εἶναι μέ τό ΔΗΚΚΙ, μέ τό ΚΚΕ, μέ τόν Ζουράρι καί μέ τὴν Κανέλλη.*

«Υποστηρίζω τὴν ἀπόρριψη καί τῶν βομβαρδισμῶν τοῦ ΝΑΤΟ καί τοῦ καθεστώτος τοῦ Μιλόσεβιτς μέ ἴση ἀποφασιστικότητα», συνοψίζει τόν ἐκλαϊκευμένο καί ἐξειδικευμένο γιὰ τ' ἀφτιά μας λόγο τοῦ Φίσερ, τοῦ Κόν Μπεντίτ, τοῦ Σολάνα κι ὄλων τῶν Εὐρωπαίων

«ἀριστερῶν» τοῦ πολέμου ὁ Ε. Τσακαλώτος στό «Ἐνθέματα» τῆς 4.7.99. Ὁ Τσακαλώτος εἶναι ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς πολλοὺς πού στήριξαν στήν Αὐγή καί στά «Ἐνθέματα» τὴ νατοϊκὴ γραμμὴ (τό ἄρθρο τοῦ Ν. Μαρατζίδη πού εἶδε τό φῶς στά τελευταῖα «Ἐνθέματα», ἄς μοῦ ἐπιτρέψει ὁ συγγραφέας, μετὰ τὴν ὑπογραφή του στήν ἐκκλιση τῶν 78 νά ψηφίσουμε Σημίτη, νά τό θεωρήσω ὡς «ἐσωτερικὸ κείμενο» τοῦ ΠΑΣΟΚ καί νά μὴν τό σχολιάσω περαιτέρω).

Προσπαθῶ, λοιπόν, νά κατανοήσω τό ἐπιχείρημα τῶν ἀριστερῶν πού εἰσηγοῦνται τὴν πολιτικὴ τῶν «ἴσων ἀποστάσεων», καθ' ὅτι συμμερίζομαι πολλές ἀπὸ τίς ἀνησυχίες, τίς εὐαισθησίες καί τίς ἐπισημάνσεις πού προσάγουν στή συζήτηση. Ὡστόσο, γιὰ δύο μείζονες λόγους, δυσκολεύομαι νά παρακολουθήσω τὴν ἀνάπτυξη τῆς προβληματικῆς τους. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ, ἴσως, στό ὅτι ἔχουμε χάσει ἀπὸ καιρὸ τίς κοινὲς ἀναφορὲς στό συντακτικὸ καί τὴ γραμματικὴ. Ὁ δεύτερος ἔχει νά κάνει μέ κάτι πιὸ δύσκολα διαχειρίσιμο: μέ τόν κακὸ τρόπο διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιχειροῦν νά χρεώσουν στήν ἀντίπαλη γνώμη φαντάσματα καί τέρατα πού, ἀνιστόρητα καί αὐθαίρετα, ἔχει παράξει ἡ κεφαλὴ τους. Διατυμπανίζουν μέ κάθε μέσον ὅτι οἱ ἀριστεροὶ τῆς ἀνανέωσης πού τάχθηκαν ἐναντίον τοῦ πολέμου ὑποτιμοῦν τὴ σημασία τῆς καταπάτησης τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, δίνουν δίκιο στήν πολιτικὴ τοῦ Μιλόσεβιτς, νομιμοποιοῦν – ἔστω καί ἐξ ἀποτελέσματος – τὰ ἐγκλήματα, τίς διὰ τῆς βίας μετακινήσεις πληθυσμῶν καί τίς σφαγὲς ἀμάχων πού διέπραξαν οἱ Σέρβοι. Γιὰ ποιούς μιλοῦν; Γιὰ τοὺς κομμουνιστὲς πού ἐδῶ καί τριάντα χρόνια, ἐν μέσω δικτατορίας, πῆραν τὴν εὐθύνη τῆς διάσπασης τοῦ ΚΚΕ, γιὰ ὅσους ἀντιτάχθηκαν στή σοβιετικὴ εἰσβολὴ στήν Τσεχοσλοβακία, γιὰ ἐκείνους πού, στή φυλακὴ, στήν παρανομία ἢ στήν ἐξορία, ἀνέλαβαν τό κόστος νά καταδικάσουν ἀπερίφραστα τὴν καταπάτηση τῶν ἀνθρωπίνων καί τῶν πο-

λιτικῶν δικαιωμάτων στίς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Μά αὐτά εἶναι ἱστορίες παλιές. Καί μέ τά παλιά ἀσχολοῦνται οἱ ἱστορικοί ἢ οἱ παλιάνθρωποι, ὄχι οἱ «καθαροί» διανοούμενοι τῆς νέας ἐποχῆς, τῆς νέας τάξης.

Ἄς ἐπιστρέψουμε λοιπόν στό ζητούμενο. Μόνο πού φοβᾶμαι ὅτι, στήν περίπτωσή μας, τό κατεξοχὴν ζητούμενο εἶναι ὁ λόγος καί τό ἐπιχειρήμα περί τοῦ ποιό εἶναι τό ζητούμενο γιά τούς ἀριστερούς.

Συμφωνοῦμε, ἐλπίζω, ὅλοι ὅτι εἶναι πολύ κακό πράγμα ἡ καταπίεση τῶν ἀλλοδόξων καί τῶν ἐθνοτήτων, ἡ καταστολή, ἡ περιστολή τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Εἶναι κάκιστο πράγμα οἱ διώξεις ἀνθρώπων γιά τό φρόνημά τους, οἱ ἐκτοπίσεις, οἱ μαζικές ἐκτελέσεις ἀμάχων, οἱ ἐμπρησμοί καί οἱ καταστροφές σπιτιῶν, οἰκισμῶν καί χωριῶν ὀλόκληρων. Ποιός ἀριστερός τῆς ἀνανέωσης ἀπό ἐκείνους πού ἐγκαλοῦνται σήμερα ἐπὶ φιλομιλοσεβιταισμῶ, τάχθηκε ποτέ ὑπὲρ τοῦ Μιλόσεβιτς; Ποιός συναίνεσε στούς ἐθνικισμούς πού

βούτηξαν τή Γιουγκοσλαβία στό αἷμα; Ποιός ὑποστήριξε ἢ ἔδωσε δίκιο στίς ἀμόνητες τῶν Σέρβων ἐθνικιστῶν; Περί τοῦ ἀντιθέτου μαρτυροῦν, νομίζω, τά τεκμήρια γραφῆς καί μνήμης τῆς τελευταίας δεκαετίας. Μόνο πού οἱ «καθαροί» διανοούμενοι τῆς νέας τάξης ἔχουν καταργήσει καί τή μνήμη καί τήν ἱστορία. Κι αὐτό εἶναι ἓνα ἀπό τά συμπτώματα τῆς ἀπάλειας τῆς γραμματικῆς καί τοῦ συντακτικοῦ στήν ὁποία προαναφέρθηκα. Ἄλλο, ὅμως, εἶναι ἐν προκειμένῳ τό πρόβλημα. Τό πρόβλημα εἶναι ἡ στάση μας, ἀπέναντι στόν πόλεμο, στούς βομβαρδισμούς τῆς Γιουγκοσλαβίας. Κι ἐδῶ ὁ Τσακαλώτος, μ' ὅλο πού λέει πῶς αὐτά τά ὀδυνηρά πράγματα δέν τόν βρῖσκουν σύμφωνο, σ' ἀλήθεια, ρητά δηλαδή, ἀποδέχεται τούς βομβαρδισμούς ὡς ἀναγκαῖο κακό πού εἶναι λιγότερο κακό ἀπό τό κακό στό ὅποιο ἀπαντοῦν.

Καθώς θεωρεῖται ὅτι προσάγει ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα, ἀναρωτιέται γιατί οἱ ἀριστεροί δέν συμμερίζονται τίς ἰδέες του. Πεισμένος ὅτι ἀρμενίζει σωστά, ψά-

χρει νά βρεῖ ποῦ στραβώνει ὁ γιάλος. Υποστηρίζει, λοιπόν, πὼς ἡ ἀδυναμία τῶν ἀριστερῶν νά ἐννοήσουν ὅσα ὁ ἴδιος θεωρεῖ αὐτονόητα ἔχει νά κάνει μέ τό γεγονός ὅτι:

«ἡ σκέψη μεγάλου μέρους τῆς Ἀριστερᾶς, ιδιαίτερα στήν Ἑλλάδα, χαρακτηρίζεται ἀπό ἕναν ὀρισμένο ἠθικό σχετικισμό. (Γιά τούς ἀριστερούς) ἡ ἠθική ἐπιχειρηματολογία ἐμφανίζεται ἐπιτρεπτή μόνο ὅταν τά ἠθικά διλήμματα εἶναι τόσο καθαρά πού κανένα λογικό ἄτομο νά μὴν μπορεῖ νά διαφωνήσει. Διαφορετικά, ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι τά ἠθικά ἐπιχειρήματα δέν εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπό προκάλυμμα τοῦ ἐγωιστικοῦ συμφέροντος καί τῆς ὠμῆς ἰσχύος».

Κατηγορεῖ, λοιπόν, ὅσους ἀνεπιφύλακτα ἐναντιώθηκαν σ' αὐτόν τό πόλεμο ὅτι στόν πυρήνα τῆς σκέψης τους βρίσκεται ἡ ἄρνηση «νά προχωρήσουν σέ ἠθικοῦ χαρακτήρα ἀξιολογικές κρίσεις μπροστά σέ μιά κατάσταση ὅπου καμιά πλευρά δέν εἶναι ἠθικά ἀμεμπτη». Κατά τόν Τσακαλῶτο, τό θεωρητικό του εὔρημα, ὁ «ἠθικός σχετικισμός» δηλαδή, ἐξηγεῖ τήν παράλυση πού καταλαμβάνει τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά κάθε φορᾶ πού προκύπτουν ἠθικά διλήμματα. Καί, δίκην συμπεράσματος, μᾶς κατακεραυνώνει μέ κοινοτοπίες τοῦ τύπου: «καμιά φορά εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐπιλέγουμε μεταξύ ἐλάχιστα ἰδανικῶν ἐπιλογῶν».

Γιὰ τόν ἀπόλυτα ἠθικό κριτικό μας, ἡ στάση τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς ἀπέναντι στόν πόλεμο ἦταν θλιβερά ἀνεπαρκής: «ἰσοδυναμοῦσε, σέ μεγάλο βαθμό, μέ ὀχύρωση πίσω ἀπό ἕνα ἀμφίβολο καί ἐλάχιστα πειστικό νομικισμό. Ἐξ οὗ καί ἡ ἐμφαση στόν παράνομο χαρακτήρα τῶν νατοϊκῶν βομβαρδισμῶν». Δίχως ἀσφαλῶς νά τό ἐπιδιώκει, ὁ ἀπόλυτα ἠθικός κριτικός Τσακαλῶτος συμπυκνώνει ἐδῶ μέ ἀκρίβεια τή θέση τοῦ ΝΑΤΟ. Ὁ «ἀμφίβολος καί ἐλάχιστα πειστικός νομικισμός» στόν ὁποῖον ἀναφέρεται ἔχει νά κάνει τό Διεθνές Δίκαιο καί τίς ἀρμοδιότητες τοῦ ΟΗΕ. Στή θέση του προκρίνει μιά αὐθαίρετα ὀρισμένη «μείζονα ἠθική», τή «νέα ἠθική» τοῦ Κόν Μπεντίτ ἄς ποῦμε, πού, δίχως νόμο, μπορεῖ νά καταργεῖ κάθε κώδικα ἠθικῆς. Ὅταν, ὡς πολιτισμένος, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἔχω δίκιο, τότε δέν χρειάζεται νόμος, δέν χρειάζονται ὄργανα ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Ὅλα αὐτά εἶναι «νομικισμοί». Ὅταν μάλιστα τό «ἔχω δίκιο» τό λέει τό ΝΑΤΟ, τό λένε οἱ Εὐρωπαῖοι σοσιαλδημοκράτες καί οἱ ΗΠΑ, οἱ κατά τεκμήριο «πεφωτισμένοι», τότε ἡ προσφυγή στά συντεταγμένα ὄργανα τῆς διεθνούς κοινότητας καταντᾶ περιττή τυπολατρία ἀμφίβολης μάλιστα ἀποτελεσματικότητας. Γιὰ νά τό πῶ μέ τά λόγια τοῦ Τσακαλῶτου:

«Χρειάζεται μεγάλη δόση μυωπίας, ἂν ὄχι ἠθικῆς τύφλωσης, ὥστε νά μὴν μπορούμε νά δοῦμε ὅτι πολλοί στήν Εὐρώπη συμπέραναν πὼς δέν πρέπει νά ἀφήσουν νά ξανασυμβεῖ ποτέ κάτι τέτοιο. Ἡ ἀντίσταση στόν Μιλόσεβιτς ἐγινε πεισι-

κή ἀνάγκη. Ὅταν τά πράγματα φτάνουν σέ ἕνα τέτοιο σημεῖο, ἡ ἀριστερά δέν μπορεῖ νά ἔχει τήν πολυτέλεια τῆς ὀλυμπιας ἀποστασιοποίησης».

Τί εἶναι «πολλοί»; Καί στή Γερμανία τοῦ ναζισμοῦ, πολλοί συμπέραναν ὅτι τό ὀλοκαύτωμα ἦταν ἀναγκαῖο. Καί στή Σερβία, πολλοί συμπέραναν ὅτι τό ἔθνος τους ἔπρεπε νά ἐγγυθεῖ τή φυσιογνωμία τῆς Γιουγκοσλαβίας. Καί στήν Ἑλλάδα, πολλοί συμπέραναν ὅτι τό «κρατίδιο τῶν Σκοπιῶν» ὄφειλε νά χαθεῖ ἀπό τῆς γῆς τήν ὄψη. Τί πάει νά πεῖ «πολλοί»; Οἱ Κινέζοι δέν εἶναι πολλοί; Οἱ Ρῶσοι καί οἱ Οὐκρανοί εἶναι λιγότεροι ἀπό τούς νατοϊκούς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως; Τί εἶναι «Εὐρώπη»; Ποῦ τελειώνει ἡ Εὐρώπη; Παλιά, ἡ εὐρωαριστερά ἔλεγε ὅτι ἡ Εὐρώπη τελειώνει στά Οὐράλια. Τά Βαλκάνια καί ἡ Ρωσία εἶναι ἐκτός Εὐρώπης; Κι ἂν ὅλα αὐτά παραμένουν ἀνοικτά ὡς ἐρωτήματα, τότε χρειαζόμαστε Νόμο. Ἀλλιῶς ἐτοιμάζουμε πόλεμο.

Πόλεμος ἐγινε. Ἐναντίον τοῦ Μιλόσεβιτς πού, ὡς χθές, ἡ «σχετικά» ἠθική Ἀριστερά τόν καταδίκασε. Καί κατά τούς ἀπόλυτα ἠθικούς κριτικούς, μιά ἀπόλυτα ἠθική Ἀριστερά ὄφειλε νά πεῖ «τί κάνουμε, πρέπει νά τό βομβαρδίσετε τό κτήνος, κι εμεῖς, ἀφοῦ βομβαρδίσετε, θά πρέπει, ἐπειδή εἴμαστε ἀκριβοδίκαιοι ἀριστεροί, νά σᾶς καταγγείλουμε». Κατά τόν Τσακαλῶτο, δηλαδή, μιά ἀπόλυτα ἠθική Ἀριστερά θά ἔπρεπε νά παρατηθεῖ ἀπό τήν πολιτική, ἀπό τήν ἀποτύπωση καί τή διάκριση τῶν ἀντιθέσεων. Νά καταγγέλλει καί νά περιμένει. Ἀπό τή στιγμή πού, χωρίς ἐπιφύλαξη, πήρε θέση ἐναντίον τοῦ πολέμου, τότε, εἶναι μέ τόν Μιλόσεβιτς, μέ τόν Ἀρχάν, μέ τούς σφαγεῖς, μέ τούς ἐθνικιστές.

Παλιότερα, μᾶς θυμίζει ὁ Τσακαλῶτος, «οἱ περισσότεροι ἀριστεροί εἶχαν υποστηρίξει τήν ἐπέμβαση τοῦ Βιετνάμ στήν Καμπότζη γιά νά σταματήσῃ τόν Πόλ Πότ, καθώς καί τήν ἐπέμβαση τῆς Τανζανίας στήν Οὐγκάντα γιά νά σταματήσῃ τόν Ἴντι Ἀμίν, παρότι οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη εἶχαν τήν ἐγκριση τοῦ ΟΗΕ». Καί τήν ἐπέμβαση στήν Οὐγγαρία καί στήν Τσεχοσλοβακία, ἄς μοῦ ἐπιτρέψει νά προσθέσω. Ἄς δοῦμε ὅμως καί ἕνα παράδειγμα περισσότερο ὀδυνηρό. Στά μαῦρα χρόνια τῆς Κύπρου, οἱ ἐθνικιστές τῆς ΕΟΚΑ Β' καί τῆς χούντας κατέλυσαν τό πολίτευμα καί, εἰς τό ὄνομα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διέπραξαν ἀπίστευτες ὠμότητες κι ἐγκλήματα ἐναντίον τῆς τουρκικῆς μειονότητας... Μήπως δέν εἶναι ἔτσι; Ἐτσι εἶναι. Γι' αὐτό καί, εὐτυχῶς, τούς σταμάτησε ἡ «παρέμβαση» τῆς τουρκικῆς σοσιαλδημοκρατίας ὑπέρ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Μέ τήν ἀνοχή, ἂν ὄχι μέ τή βοήθεια τοῦ ΝΑΤΟ καί τῶν ΗΠΑ. Ὅσοι καταδίκασαν τότε τήν εἰσβολή ἦσαν ὑπέρ τῶν σφαγῶν τῆς ΕΟΚΑ Β'; Κι ἂν δέν κατέρρεε ἡ χούντα, θά ἔπρεπε τό ΝΑΤΟ νά βομβαρδίσει καί τήν Ἀθήνα πού συνέβαλε στό πραξικόπημα καί στίς σφαγές; Θά ἔπρεπε ἡ δέν θά ἔπρεπε; Τό ἐπιχείρημα, θά μᾶς ποῦν, ἐναντίον τοῦ ἠθι-

κοῦ σχετικισμοῦ εἶναι σχετικό. Δέν σφάχτηκε ὁ ἀναγκαῖος ἀριθμὸς Τουρκοκυπρίων, ὥστε νά δικαιολογηθεῖ ἡ εἰσβολή τῶν τουρκικῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ὥστε νά μετατραποῦν οἱ βρυχηθμοὶ τῶν βομβαρδιστικῶν σέ ἤχους ἀγγέλων. Κι ἂν εἶναι ἔτσι, ἂν τό πράγμα δηλαδή ἔχει νά κάνει μέ τούς ἀπόλυτους ἀριθμούς, τί λένε, τί λένε ἀκριβῶς οἱ ἀπόλυτα ἠθικοὶ κριτικοὶ μας γιά τό κουρδικό. Σέ ὅ,τι μέ ἀφορᾷ, ἐπικροτῶ τή στάση τοῦ σημερινοῦ Ὅτζαλάν. Τί λένε ἐκεῖνοι; Ὅτι, στό ὄνομα τοῦ πολιτισμοῦ, στό ὄνομα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, θά πρέπει τό ΝΑΤΟ νά ἀντιμετωπίσει τό ἐνδεχόμενο βομβαρδισμοῦ τῆς Τουρκίας; Κι ἂν τό ΝΑΤΟ βομβάρδιζε τήν Ἄγκυρα, ἡ ἀπόλυτα ἠθική στάση θά ἦταν ὅπως ἐκείνη πού ὁ Τσακαλῶτος πρότεινε γιά τή Γιουγκοσλαβία; Ὅτι, δηλαδή, «ὅταν τά πράγματα φτάνουν σέ ἕνα τέτοιο σημεῖο, ἡ Ἀριστερά δέν μπορεῖ νά ἔχει τήν πολυτέλεια τῆς ὀλύμπιας ἀποστασιοποίησης. Ὅταν τό ζήτημα εἶναι πῶς νά πᾶμε ἀπό μιά καταστροφική κατάσταση Α σέ μιά τουλάχιστον ἀνεκτὴ κατάσταση Β, εἶναι ἀχρηστο νά λές ἀπλῶς πόσο καλύτερα θά ἦταν ἐάν ὅλοι εἴχαμε ξεκινήσει ἀπό κάποιον ἄλλο σημεῖο Γ».

Μέ ἀπλουστερα λόγια, αὐτό σημαίνει «βομβαρδιστε!» Ἡ «ἀνεκτὴ κατάσταση Β» παίρνει μορφή στή σημερινή Γιουγκοσλαβία μετά τούς βομβαρδισμούς. Περιμένουν οἱ ἀπόλυτα ἠθικοὶ κριτικοὶ μας, νά λάμψουν τά ἀνθρώπινα δικαιώματα στήν ἀποδιαρθρωμένη χώρα, στόν ταπεινωμένο ἐθνικισμό, στόν ἀπόλυτα διαλυμένο παραγωγικό ἴστού, σ' ἕνα περιβάλλον πνιγμένο στίς τοξικές οὐσίες; Ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ συζήτηση γιά τήν «ἀνεκτὴ κατάσταση Β» ἀρχίζει καί τελειώνει μέ ἕνα: «οὐαὶ τοῖς ἠττημένοις!» Κάθε λογικός ἄνθρωπος τό γνῶριζε αὐτό ἀπό τήν πρώτη μέρα τῶν βομβαρδισμῶν.

Ἡ ἰδεολογία τῆς «νέας τάξης» συμπυκνώνεται στήν «ἀπόλυτη ἠθική» τῆς τρομοκρατίας. Ὅπως γράφει ὁ Τσακαλῶτος, ὅταν ὁ Γιόσκα Φίσερ ρωτήθηκε γιατί ἡ στάση του ἦταν τόσο «πολεμοχαρῆς» ἀπάντησε μέ μιά λέξη: «Σρεμπρέντσα». Νομίζω ὅτι αὐτοῦ τοῦ τύπου ἡ ἀπάντηση ἔχει ἱστορικές ἀναφορές, ζωντανές ἀκόμα. Θέλω νά πῶ ἀπλά καί μόνο ὅτι ὁ Γιόσκα Φίσερ, δείχνοντας τίς κουμποῦρες καί τίς «ἀπόλυτες ἠθικές ἀρχές του», μάς δηλώνει ὑπερήφανα καί ἐκ τοῦ ἀσφαλούς ὅτι εἶναι τρομοκράτης. Τρομοκράτης στήν ἐξουσία.

Μεταξύ ἄλλων δεινῶν, ὁ πόλεμος στή Γιουγκοσλαβία κατέδειξε τή θεωρητική πενία, τή ραθυμία σκέψης καί τίς ἱστορικές ἀμηχανίες πολλῶν διανοουμένων πού αὐτοπροσδιορίζονται ὡς ἀριστεροί. Ἀκόμα χειρότερα, ὁ πόλεμος αὐτός ὑπῆρξε ἀφορμή γιά τή νομιμοποίηση καί τήν ἐδραίωση τοῦ ἀπόλυτου νεοσιζιονισμοῦ καί τῶν σχετικιστικῶν ἰδεολογιῶν ὡς «παραδειγμάτων» σύνταξης τῶν ἐφεξῆς θεμιτῶν «κριτικῶν» ἀκαδημαϊκῶν συζητήσεων.

Σ' αὐτόν τόν πλανήτη ζοῦμε πολλές ψυχές μαζί. Πά-

ρα πολύ πολλές ψυχές, πάρα πολύ διαφορετικές. Μέ διαφορετικές εἰκόνες τοῦ κόσμου, τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος. Μέ διαφορετικές, ἀσύμβατες ἐνίοτε, ἀξιακές παραδοχές. Ἄνθρωποι πού μετέχουν σέ διαφορετικούς πολιτισμούς, διαφορετικές κοινωνίες καί οἰκονομίες. Ὅχι ἐπειδή τό ἐπέλεξαν, μά ἐπειδή «ἔτσι τούς ἔλαχε». Ξανθοί καί ροῦσοι, καστανοί καί μελαχρινοί, λευκοί, μαῦροι καί κίτρινοι, ψηλοὶ καί κοντοί. Ἐργαζόμενοι καί ἀνεργοί, στεγασμένοι καί ἄστεγοι. Ἀνατολικοὶ καί δυτικοί, βόρειοι καί νότιοι. Ἐντόπιοι καί μετανάστες. Δυνατοὶ καί ἀδύναμοι. Πεινασμένοι, στερημένοι καί χορτάτοι. Εἶναι ὅλοι τους ἴσοι; Μέ ἴδια δικαιώματα; Μέ ἴδιες δυνατότητες αὐτοπροσδιορισμοῦ; Μέ ἴδιες πιθανότητες ἐπιβίωσης; Μέ κοινές προϋποθέσεις συσσώρευσης καί ἀναδιάρθρωσης τοῦ παραγωγικοῦ ἴστού πού ἐγγυᾶται τή ζωή καί τήν ἀναπαραγωγή της; Μέ «ἴσες εὐκαιρίες» ἀέναντι στό σύστημα τοῦ διεθνούς καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί στόν ξέφρενο «ἐκσυγχρονισμό» τῶν ἀγορῶν;

Ἀρκετοὶ ἀπό αὐτούς πού ὀρίζουν τόν ἑαυτό τους ὡς ἀριστεροὶ ἔχουν λησμονήσει ὅτι ζοῦμε ἀκόμα στόν καπιταλισμό, ὅτι δέν ἔχουμε τελειώσει μέ τήν ἱστορία. Ἀκριβέστερα, ἔχουν κιάλας καταργήσει τόν καπιταλισμό, τό κεφάλαιο, τίς τάξεις, τήν ἴδια τήν ἱστορία. Φοβᾶμαι ὅτι πρέπει νά ξαναχίσομε τή συζήτηση ἀπό τήν ἀρχή. Κάρλ Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο, Κριτική τῆς Πολιτικῆς οἰκονομίας*. Βιβλίο πρῶτο, μέρος πρῶτο: «Ἐμπόρευμα καί Χρῆμα». Μέρος δεύτερο: «Ἡ μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο» κ.λπ. Βιβλίο δεύτερο, βιβλίο τρίτο...

Μοιάζει νά μιλοῦμε γιά τήν Ἀριστερά ἐκ τοῦ μηδενός. Ἀπό τό αὐθαίρετα ὀρισμένο «τέλος τῆς ἱστορίας». Μοιάζει νά πρέπει νά ξανακατασκευάσομε τή γλώσσα μας, νά ξαναανακαλύψομε τόν τροχό, νά ξαναγεννήσομε τόν Καρτέσιο, τόν Μάρξ, τόν Φρόνιτ, τόν Μπρωντέλ... Θυμωμένα ἀμήχανος θά ἐπικαλεστώ, ξανά, ἕναν παλιωμένο (1991) καί, ταυτόχρονα, ζωντανό καί γόνιμο ἀφορισμό τοῦ Σπύρου Ἀσδραχά.

«Τό τέλος τῆς ἱστορίας μετατίθεται σέ ἄλλους καιρούς καί σέ ἄλλους παραδείσους. Κι αὐτοὶ οἱ παραδείσοι εἶναι ἐκεῖνοι πού θά καταφέρουν νά ἄρουν δύο συνακόλουθες ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου: τό πράττειν καί τό σκέπτεσθαι. Ὡς τή στιγμή τό ἔχει καταφέρει μόνο ὁ θάνατος. Χρειαζεται νά γίνει καθολικός. Ὡσπου νά φτάσομε ὡς ἐκεῖ, τά ἴδια πάντα αἰτήματα, οἱ ἴδιες πάντα, ἀλλά συνεχῶς ἐκτεινόμενες ἀνάγκες θά ζητοῦν τήν ἱκανοποίησή τους μέσα στίς νέες συνθήκες, πού δέν μοιάζουν μέ κανένα ἀκύμαντο παραδείσιο πέλαγος. Καί οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὥσπου νά ἀνακαλυφθοῦν νέα ἐρμηνευτικά ἐργαλεῖα γιά τήν κατανόηση τοῦ κόσμου, θά χρησιμοποιοῦν ἀποκλειστικῶς ἢ ἐκλεκτικῶς κάποια ἀπό τά παλιά, δοκιμασμένα, μερικῶς καταδικασμένα καί πάντα χρησιμοποιούμενα καί ἀνανεώσιμα».

ΓΙΑΤΙ ΕΠΕΣΤΡΕΨΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ

του Άλεξάντρ Ζινόβιεφ

Πρώην καθηγητής Λογικής στο Πανεπιστήμιο της Μόσχας, ο Άλεξάντρ Ζινόβιεφ ζούσε και δίδασκε στο Μόναχο μετά την απέλασή του από την ΕΣΣΔ το 1978. Η δημοσίευση του βιβλίου του «Ίλιγγιώδη Ύψη», το 1976, του κόστισε την απομάκρυνσή του από όλα τα καθήκοντα, τη στέρηση όλων των διπλωμάτων του και τη διαγραφή του από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης.

Γιατί επιστρέφω στη Ρωσία; Για να απαντήσω σε αυτή την ερώτηση, πρέπει πρώτα να απαντήσω σε μιάν άλλη: γιατί βρέθηκα 21 χρόνια στη Δύση, μακριά από τη Ρωσία; Θά παραμερίσω τις λεπτομέρειες και θά επικεντρωθώ στην ουσία. Φαινόταν ακλόνητο τό σοβιετικό καθεστώς, έγκατεστημένο εκεί για πάντα. Ήμουν αντίθετος με αυτό όχι για λόγους πολιτικούς ή ιδεολογικούς (δέν ήμουν ούτε αντικομμουνιστής ούτε αντισοβιετικός), αλλά εξαιτίας των αντιδράσεων του περιβάλλοντός μου στις επιστημονικές και λογοτεχνικές μου εργασίες. Τό περιβάλλον αυτό μέ απέριπτε ως φαινόμενο ξένο πρός τή φύση της σοβιετικής κοινωνίας (κομμουνιστικής). Έτσι εκδιώχθηκα από τή Σοβιετική Ρωσία στη Δύση χωρίς να τό θέλω και χωρίς να τό επιθυμώ. Ήταν τό 1978.

Τήν εποχή εκείνη ό ψυχρός πόλεμος βρισκόταν στό αποκορύφωμά του. Στή Δύση άκμαζε ή δημοκρατία, ό φιλελευθερισμός, ή έλευθερία της σκέψης, ό δημιουργικός πλουραλισμός. Τό γεγονός ότι χρησιμοποιούνταν όπλα του ψυχρού πολέμου της Δύσης εναντίον του σοβιετικού κομμουνισμού, περνούσε σε δεύτερο πλάνο. Οι εκδηλώσεις αυτές έμοιαζαν να συνδέονται οργανικά μέ τήν ίδια τή φύση του δυτικού πολιτισμού. Κάτω από αυτές τις συνθήκες δέν θά μπορούσε να τεθεί τό παρραμικρό θέμα επιστροφής μου στη Ρωσία. Η διάδοση των έργων μου επέσυρε βαριές ποινές. Άλλά ακόμα και να τό είχα θελήσει, δέν θά μου επέτρεπαν τήν είσοδο.

Έν τούτοις, στίς αρχές της δεκαετίας του 90, ή Σο-

βιετική Ένωση κατέρρευσε και καταστράφηκε τό κοινωνικό σοβιετικό καθεστώς (κομμουνιστικό) των χωρών, οι όποιες τήν αποτελούσαν. Κι όμως δέν έπακολούθησε ή άνθιση της Ρωσίας, τήν όποία υποσχόταν ή δυτική ιδεολογία και προπαγάνδα, αλλά αντίθετως, μιά ταχεία υποβάθμιση της κοινωνίας σε όλους τους τομείς της, πολιτικό, οικονομικό, ιδεολογικό, ήθικό και κοινωνικό. Άρχισα να μιλώ και να γράφω γι' αυτήν, ακολουθώντας τήν αρχή: ή αλήθεια μέ κάθε θυσία.

Έτήρησα τήν αρχή αυτή στην περιγραφή της σοβιετικής κοινωνίας, πράγμα πού μου κόστισε τήν απέλασή μου. Τώρα αυτά πού γράφω, εν πλήρη έντιμότητα και αλήθεια, σχετικά μέ τή μετασοβιετική Ρωσία μου κοστίζει στη Δύση ένα εκ των πραγμάτων μπουκόταξ των επιστημονικών και λογοτεχνικών μου εργασιών, τό όποιο καθιστά πρακτικώς αδύνατη τή δημοσίευση και τήν κυκλοφορία τους. Έχω προσωπική πείρα της στενότητας, του αποκλεισμού, του αυθαίρετου και του άπατηλού χαρακτήρα της έλευθερίας της δημιουργίας σύμφωνα μέ τό δυτικό τρόπο.

Όστόσο, αν και έπαιξε κάποιος ρόλο δέν είναι αυτή ή αίτια πού καθόρισε τήν απόφασή μου να επιστρέψω στη Ρωσία. Βασικός παράγοντας υπήρξε ή αλλαγή της Δυτικής Ευρώπης, μετά τό τέλος του ψυχρού πολέμου και τή διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Η ουσία αυτής της αλλαγής, είναι ό συνολικός εξαμερικανισμός της Δυτικής Ευρώπης. Όσο ή Σοβιετική Ένωση υπήρχε και ήταν ή δεύτερη υπερδύναμη του πλανήτη, προφύλασσε τή Δυτική Ευρώπη από αυτόν τόν εξαμε-

ρικανισμό, θανάσιμο για τα πιά μεγάλα της επιτεύγματα, συμπεριλαμβανομένου του φιλελευθερισμού, του πλουραλισμού της δημιουργίας και της ελευθερίας της έκφρασης.

Μόλις έλλειψε αυτή η προστατευτική κάλυψη, η Δυτική Ευρώπη έκλινε την κεφαλή κάτω από τη ράβδο του αμερικανισμού. Η εποχή πλέον δεν είναι μόνο μετακομμουνιστική αλλά και μεταδημοκρατική. Η διαμονή μου στη Δύση δεν έχει πλέον κανένα νόημα. Πολύ περισσότερο πού η επιστροφή μου στη Ρωσία δεν σημαίνει ότι επιστρέφω στην πατρίδα μου, αλλά ότι αφήνω πίσω μου μία Δύση έχθρική.

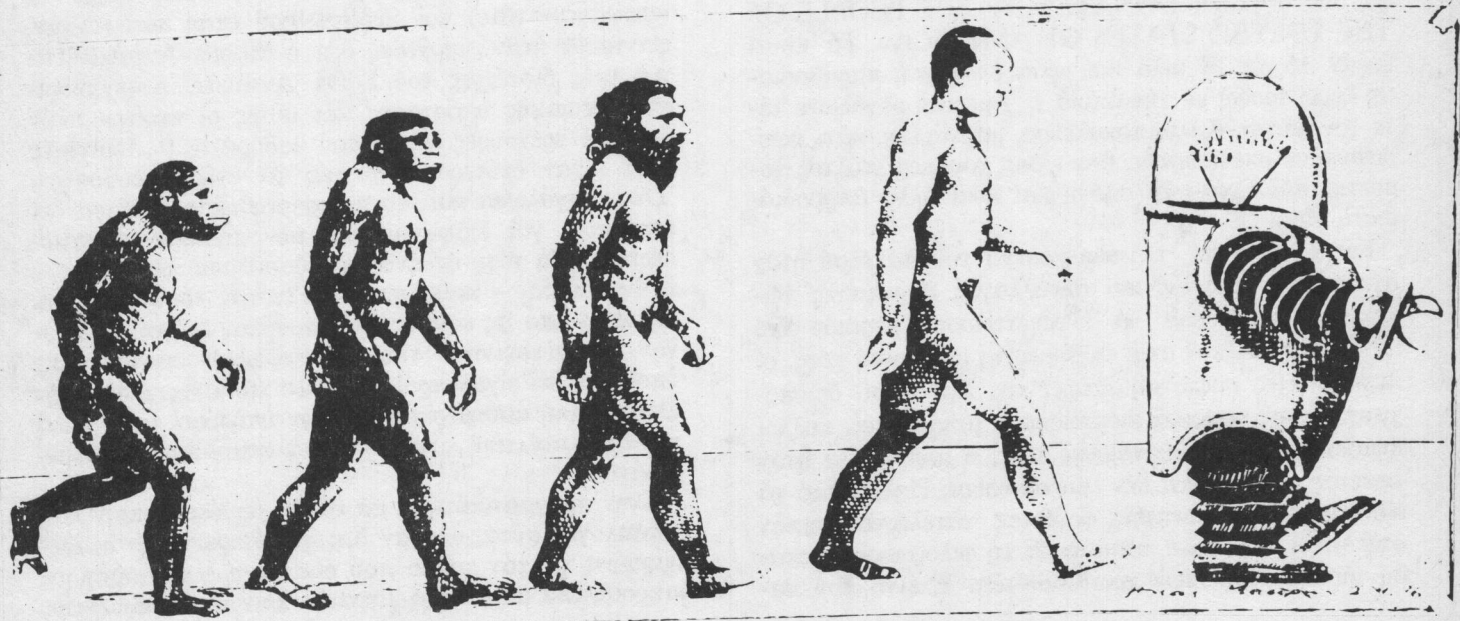
Πάνε ήδη κάποια χρόνια από τότε πού άρχισα να σκέφτομαι τό ένδεχόμενο μιάς πιθανής επιστροφής στη Ρωσία, κυρίως όταν τά σχέδια τών κυρίαρχων του δυτικού κόσμου σέ ό,τι αφορά τή Ρωσία και τό ρώσικο λαό μου φάνηκαν απολύτως ξεκάθαρα – δηλαδή νά γονατίσουν τή Ρωσία, έτσι ώστε νά μήν μπορέσει ποτέ νά όρθώσει τό ανάστημα μιάς ισχυρής δύναμης στό πλαίσιο τής παγκόσμιας κοινότητας και νά μετατρέψουν τό έδαφος της σέ αποικιοκρατούμενη ζώνη τής Δύσης. Όσο για τό ρώσικο λαό, πρόκειται νά τόν κατακηρμίσουν στό επίπεδο μιάς πρωτόγονης εθνικής ολιγάριθμης λαότητας, όχι πάνω από τριάντα μέ πενήντα εκατομμύρια, ανίκανης νά κυβερνήσει τόν εαυτό της μέ αυτόνομο τρόπο. Όστόσο, τό κρίσιμο σημείο πού προκάλεσε τήν όριστική και άμετάκλητη απόφασή μου, νά έγκαταλείψω τή Δύση, ύπήρξε ή κυνική και ώμη επίθεση τών ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ έναντίον τής Σερβίας, ή όποία αναβίωσε μέσα μου αναμνήσεις από τά χρόνια τής χιτλερικής επίθεσης έναντίον τής πατρίδας μου. Μου έγινε απολύτως σαφές ότι ή ίδια μοίρα περίμενε τή Ρωσία, ότι μεθυσμένοι από τήν παγκόσμια υπερδύναμή τους, οι Άμερικανοί κυρίαρχοι του Δυτι-

κού κόσμου και οι Δυτικοευρωπαίοι λακές τους δεν θά όπισθοχωρούσαν μπροστά σέ τίποτα, για νά ξεπουλήσουν τήν όποιαδήποτε πρόθεση αντίστασης εκ μέρους τής Ρωσίας, έτσι ώστε νά τή σήσουν από τήν επιφάνεια τής γής και νά τήν εξαφανίσουν από τή μνήμη τής ανθρωπότητας. Ός Ρώσος δεν μπορώ νά μένω στό περιθώριο και νά παρατηρώ τό θάνατο τής χώρας μου. Θεωρώ ότι είναι ήθικό μου καθήκον νά θρίσκομαι δίπλα στό λαό μου, αυτήν τήν τραγική στιγμή τής ιστορίας του και νά μοιρατώ τήν τύχη του.

Θέλω τέλος νά πώ ότι ή παράδοση τής Δυτικής Ευρώπης στόν εξαμερικανισμό θά έχει μοιραίες συνέπειες για τίς Δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Θα συμβεί κάτι ανάλογο μέ αυτό πού συνέβη μέ τή Ρωσία: καταστροφή τών ίδιων τών βάσεων του πολιτισμού της και ή απώλεια τής εθνικής κυριαρχίας τών λαών της. Κι εγώ, όπως πολλοί συμπατριώτες τής γενιάς μου, δεν αισθάνομαι μόνο Ρώσος αλλά και Ευρωπαίος. Στη Ρωσία δεν κατέρρευσαν μόνο οι αξίες του κομμουνισμού αλλά και οι άληθινές αξίες (όχι τής προπαγάνδας) του πολιτισμού τής Δυτικής Ευρώπης. Σέ ό,τι μέ αφορά, δεν βλέπω παρά μόνο μία δυνατότητα για νά τίς υπερασπισθώ – νά φύγω μακριά από μία Δυτική Ευρώπη πού έγινε θυσία στό βωμό μιάς ολοκληρωτικής παγκοσμιοποιημένης δημοκρατίας και του αμερικανισμού.

Θεωρώ, ότι ή Ρωσία θά έχει ακόμα ένα σημαντικό ρόλο νά παίξει έναντίον του εξαμερικανισμού του πλανήτη, όπως όταν έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη μάχη έναντίον τής παγκόσμιας άπειλης του φασισμού. Επιστρέφοντας στη Ρωσία, παραμένω πιστός στις άρχές τής Δυτικής Ευρώπης.

Μετάφραση από τή *Le Monde*
29 Ιουνίου 1999: Ρούλα Κυλινηρέα

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

του Γιώργου Μαργαρίτη

1. Ο αιώνας τῶν φιλανθρώπων

Οι μεγαλύτεροι από ἐμᾶς, ὅσοι μεγάλωσαν στήν ἐπαρχία ἢ στίς γειτονίες τῆς Ἀθήνας, θά θυμοῦνται, ὡς τήν προχωρημένη δεκαετία τοῦ '60 τή σημασία τῆς ξένης βοήθειας στή ζωή μας. Ὁχι, δέν ὑπῆρχε τότε πακέτο Ντελὸρ ἓνα ἢ δύο, δέν δίνονται χρήματα γιά ἐπιδοτήσεις ἢ κοινωνικά προγράμματα ὥστε αὐτοί νά μὴ διαμαρτύρονται ὅταν δίνονταν πολλά στοὺς λίγους. Ἡ βοήθεια τότε ἦταν πῶ ἄμεση, πῶ χειροπιαστή. Ὑπῆρχαν ἀκόμα τότε τὰ χαρτόκουτα μέ τήν ἐπισιτιστική βοήθεια. Ἦταν ἓνα κουτί, περίπου ὅπως αὐτά πού περιέχουν τό συμπυκνωμένο γάλα σήμερα, πού γύρω γύρω εἶχε μιά ιδιαίτερη διακόσμηση. Ὑπῆρχε ἡ ἀστερόεσσα, ἔστω καί σέ ἀφαιρετική σύλληψη, δύο χέρια σφιγμένα σέ θερμὴ χειραψία καί μιά μεγάλη ὑπογραφή στὰ ἀγγλικά: DONATED BY THE PEOPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA». Τό κουτί ζύγισε 15 ὡς 18 κιλά καί μέσα ὑπῆρχε ἡ παραδοσιακὴ ξηρὰ τροφή μέ τήν ὁποία ἡ Ἀμερικὴ μεγάλωνε τότε τόν κόσμο. Καλαμποκάλευρο, μαργαρίνη, κάτι ἀφυδατωμένα σκευάσματα, ἓνα εἶδος κουάκερ, πολτός τομάτας, πολὺ γάλα σέ σκόνη καί κάτι ἄλλα ἀπροσδιόριστα εἶδη.

Γιά τή γειτονιά, τὰ περιεχόμενα τοῦ πακέτου ἦταν ἀντικείμενα ἀπορίας καί συναλλαγῆς. Ὅρισμένες νοικοκυρές τολμοῦσαν νά ἐνσωματώσουν μερικά ἀπό αὐτά τὰ παράξενα στήν καθημερινή μαγειρική τους, οἱ περισσότερες σοφά τό ἀπέφευγαν. Στά 1960 βρισκόμασταν στή γειτονιά κατοικοῦσαν μικροαστοί, πολλοὶ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἀνάμεσά τους, ὁ μισθός δέν ἦταν ἀρκετός ἀλλά κανεὶς δέν λιμοκτονοῦσε. Πολλὰ ἀπό τὰ εἶδη τῆς ἀνθρωπιστικῆς βοήθειας κατέληγαν λοιπὸν στίς γάτες πού πολὺ ἐκτιμοῦσαν τή φιλοξωκὴ διάσταση τῶν φιλανθρώπων πρωτοβουλιῶν. Ἐκεῖνο πού πα-

ρέμενε ἐν ἐνεργείᾳ ἦταν τὰ καταπληκτικὰ εἶδη συσκευασίας πού τό κουτί περιεῖχε. Τὰ τενεκεδάκια γίνονταν γλάστρες γιά βασιλικούς, οἱ σακοῦλες τρόπος ἀποθήκευσης ρυζιοῦ – τό ἀγόραζε κανεὶς χύμα ἀπὸ τόν μπακάλη τότε καί αὐτά τὰ περιέργα ἀμερικάνικα σακουλάκια ἀποδεικνύονταν ἀναθετικά στίς κατσαρίδες. Ἡ δωρεὰ ἀποκτοῦσε ἔτσι κάποια πρακτικὴ χρησιμότητα.

Φυσικά ἡ διανομὴ ἦταν καί ἐορταστικὴ καί πολιτικὴ. Στήν «Παιδικὴ Στέγη» τῆς περιοχῆς – ἴδρυμα τοῦ ὁποίου τὴ θεσμικὴ ἱστορία ποτέ δέν κατανόησα, ἴσως οἱ ρίζες του νά κρατοῦσαν ἀπὸ τόν καιρὸ τῆς Μικρασίας, ἴσως ἀπὸ τόν Ἐμφύλιο – μαζεῦνταν ἡ γειτονιά. Ἐκεῖνοι πού πάντα ἔδιναν τό παρόν ἦταν οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι (ποτέ δέν ξέρεις). Ἐρχονταν λοιπὸν μέ τὰ αὐτοκίνητά τους (συχνά μέ ὄδηγό, ποιὸς ἤξερε νά «σωφάρει» τότε) «οἱ κυρίες» πού στήν παιδικὴ μας φαντασία ἦταν, ὑποθέτω, ὅ,τι ἡ Μαρία Ἀντουανέττα γιά τοὺς διοτέχνες τοῦ Σαιντ Ἀντουάν. Ἀπροσδιόριστης θεσμικῆς ὑπόστασης καί αὐτὲς οἱ κυρίες» πλὴν ὅμως οἱ τρέχουσες λέξεις πού καθόριζαν τίς ιδιότητές τους εἶχαν δεῦτερο συνθετικὸ τό «τῆς βασιλίσσης». Ὅταν μεγάλωσα καί «ἱστοριοποιήθηκα» ὑπέθεσα ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἐπιφανῆ μέλη τῶν ποικίλων ὀργανώσεων πού ἡ τότε φιλάνθρωπη βασιλίσσα τῆς χώρας – ἡ Φρειδερίκη – καθοδηγοῦσε. Γινόταν λοιπὸν ἡ τελετὴ κάτω ἀπὸ τίς εἰκόνες τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους, ἐπαιρναν τὰ αὐτοκίνητά τους καί ἐφευγαν πιστεύοντας, ὑποθέτω, ὅτι εἶχαν πράξει μεγάλο καλὸ, ὄχι μόνον στήν ἐπισιτιστικὴ καθημερινότητα τῶν ὑπηκόων τους, ἀλλὰ καί στήν πολιτικὴ εἰκόνα τοῦ παλατιοῦ καί τῶν Ἀμερικάνων.

Στήν πραγματικότητα, τὰ ἔμαθα ἀργότερα στήν κοινωνιολογία αὐτά, ἔκαναν ὅ,τι χειρότερο. Ἐδιναν ἐλεημοσύνη, μέ τόν τρόπο πού δίνεται ἡ ἐλεημοσύνη, σέ μικροαστικά μὲν, ἀνερχόμενα δέ κοινωνικὰ στρώματα.

Σέ ομάδες δηλαδή του πληθυσμού που διψούσαν για κοινωνική εκτίμηση και αποδοχή, οι κινήσεις αυτές μόνο ως ταπεινώση μπορούσαν να καταγραφούν. Ήταν τέτοιο τό κλίμα που ο αντιαμερικανισμός και η αντιπάθεια για τὰ ὅσα εἶχαν δεύτερο συνθετικό τό «τῆς βασιλίσσης», χαράχθηκαν στά χρωμοσώματα τῶν παιδιῶν ιδιαίτερα, πράγμα που ἐξηγεῖ τίς μυστηριώδεις κρίσεις λύσσης που καταλαμβάνει στά πεδία αὐτά πολλούς ἀπό τούς συνομηλίκους μου. Πολιτικά δηλαδή ἡ προσπάθεια πῆγε «χαράμι».

Αὐτό ὅμως δέν ἀποτελέσει λόγο ἀναίρεσης τῆς φιλάνθρωπης αὐτῆς πολιτικῆς. Οὔτε ἡ ἐφαρμογή τῆς στό Βιετνάμ ἢ ἀλλαγῶ ἔθεσε σέ κίνδυνο τήν ἀξιοπιστία τῆς. Σαράντα χρόνια μετά, στά Βαλκάνια, ἡ ἴδια λογική κυριαρχεῖ στίς περί ἀνθρωπιστικῆς παρέμβασης ἀντιλήψεις. Δύο τινά συμβαίνουν. Εἴτε πρόκειται γιά ἠθικό σύνδρομο ἀπό ἐκεῖνα που ἡ ψυχανάλυση δέν μπορεῖ νά ἀντιμετωπίσει, εἴτε πρόκειται γιά ἰδεολογική καί πολιτική ἀντίληψη ἀκατάλυτα δεμένη μέ τόν κόσμο στόν ὁποῖο ζοῦμε: τόν εἰκοστό αἰῶνα, δηλαδή.

Ζοῦμε, θά διαπίστωνε ἕνας ἀμήτος παρατηρητής, τόν θρίαμβο τῆς φιλάνθρωπίας. Τά πάντα στίς μέρες μας εἶναι ὑπόθεση ἀνθρωπιστικῆς μέριμνας, αἴσθησις εὐθύνης πρὸς τούς ἀναξιοπαθόντες συνανθρώπους, συγκίνηση μπροστά στά δεινά καί στή μιζέρια. Ὅταν λέμε τά πάντα, ἐννοοῦμε ὅλα ὅσα διέπουν τίς σχέσεις τῶν πλούσιων κρατῶν μέ τὰ φτωχά ἀντίστοιχα. Τῶν λαῶν που πεθαίνουν ἀπό χοληστερίνη γαρνιρισμένη μέ διοξίνες καί ἐκεῖνων που πεθαίνουν μέ τούς ἀρχαίους παραδοσιακούς τρόπους: ἀπό πείνα καί ἀρρώστια. Πλήθος ὀργανισμοί σπεύδουν ἐκεῖ ὅπου τούς ἔχουν ἀνάγκη, πλήθη δικαστηρίων καί εἰσαγγελέων κρίνουν τούς ἐνόχους που ὀδήγησαν τούς λαούς τους σέ τέτοιες ἀνάγκες, στρατεύματα, πύραυλοι καί ἀεροπλάνα σκεπάζουν τούς οὐρανούς σέ ἀναζήτηση ἀναξιοπαθόντων. Προσφέρονται νά τούς βοηθήσουν πρόθυμα ζητώντας μάλιστα συγγνώμη γιά τίς ὅποιες «παράπλευρες ζημιές» θά ἐπιφέρει ἡ ἀνθρωπιστική τούς ἐπέμβαση.

Ὁ πολιτικός μας λόγος ἔγινε πλέον φιλάνθρωπικός. Δέν ἐννοῶ μόνο αὐτό που ἐπραξαν Σουηδοί ἱστορικοί γιά νά κρατήσουν ἐν ζωῇ τίς «ἱστορικές σπουδές» στά ἀναγνωστικά καί ἀμερικανοποιημένα Πανεπιστήμιά τους. Δικαίως ἔκριναν ὅτι ἡ ἱστορία δέν πουλάει σέ ἕνα κόσμο που κυριαρχοῦν φιλάνθρωποι ἀρχές καί που ὅλα τὰ μέτρα του κόσμου καθορίζονται ἀπό τό δίκαιο τῶν «προηγμένων». Ἔσπευσαν λοιπόν νά μετονομάσουν καί νά προσανατολίσουν τά ἱστορικά τους τμήματα σέ πῶς χρήσιμα ἀντικείμενα: σπουδές ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, λόγου χάρι. Ἐννοῶ ὅμως καί πῶς σημαντικά πράγματα που ἄπτονται τῶν διπλωματικῶν ἰσορροπιῶν καί ἐξελίξεων. Ἡ Ἰαπωνία – ὡς παράδειγμα μακρινό – που βαρύνεται ἀκόμα μέ τούς περιορισμούς που κληροδότησε ἡ ἦττα του 1945, διψασμένη

ὡς εἶναι γιά τήν μετατροπή τμήματος ἔστω τῆς οικονομικῆς τῆς εὐεξίας σέ στρατιωτική δύναμη, ἀποφάσισε νά διαβεῖ τίς θύρες τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς «ἀνθρωπιστικά». Στό ἄκουσμα ἀνησυχητικῶν εἰδήσεων μη ἀνθρωπιστικοῦ χαρακτήρα, ὅπως ἡ βαλλιστική ἀπειλή ἀπό τή Βόρεια Κορέα ἢ ἡ ἐπικείμενη κατασκευή μὴ ἀνθρωπιστικοῦ ἀεροπλανοφόρου ἀπό τήν Κίνα, ἀποφάσισε νά ἀντιδράσει φιλάνθρωπα. Ξεκίνησε λοιπόν τήν κατασκευή τριῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀεροπλανοφόρων. Ἐπειδή δέ κάτι σχετικές ἀπαγορεύσεις ἐμπεριέχονται στό Σύνταγμα τῆς χώρας, ἡ αἰτιολογία τῆς παραγγελίας κατέστη μνημειώδης: στίς μέχρι τώρα ἀνθρωπιστικές ἐπιχειρήσεις του ἰαπωνικοῦ στρατοῦ, διαπιστώθηκε ὅτι ἡ φιλάνθρωπη βοήθεια δέν μπορεῖ νά προωθηθεῖ μέ ταχύτητα καί ἀποτελεσματικότητα στήν ἐνδοχώρα. Γιά τοῦτο καί χρειάζονται ἀεροπλανοφόρα που καί ἐφόδια πολλά σηκώνουν καί μποροῦν νά τὰ βομβαρδίσουν (νά τὰ προωθήσουν ἐννοῶ) σέ μεγάλο βάθος στά κεφάλια του δεινοπαθόντος ἐχθροῦ. Ἡ αἰτιολογία δέ γιά τήν ἀνθρωπιστική ἐμπλοκή τῶν ἰαπωνικῶν δυνάμεων σέ μακρινές χώρες – θά μπορούσε στό ἄκουσμά της νά κάνει εὐτυχισμένους ὅλους τούς φτωχοῦς καί λιμοκτονοῦντες λαούς του πλανήτη.

Ἡ φιλάνθρωπία, φυσικά, γιά νά ὑπάρξει, πρέπει κάποιον νά τήν ἔχουν ἀνάγκη. Ἀκμάζει ιδιαίτερα ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἀνισότητα, ἀδικία, μιζέρια, θάνατος, πείνα καί πόνος. Καί ὅπου, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὑπάρχουν μακριά ἀπό αὐτά τὰ δυσάρεστα, πλούσιοι εὐημεροῦντες, εὐτυχεῖς που καί ὑλικό περίσσεμα διαθέτουν καί ἐλεύθερο χρόνο ἀπ' αὐτόν που τὰ θεάρεστα ἔργα χρειάζονται γιά νά ὀδηγήσουν στήν σωτηρία τῆς ψυχῆς. Πιθανόν νά εἶναι αὕτη ἡ ἐπίσημη αἰτιολογία του φαινομένου τῆς ὁλοένα καί αὐξανόμενης ἀπόστασης μεταξύ φτωχῶν καί πλουσιῶν. Συνειδητή ἐπιλογή: ὅσο πῶς ἀδικος εἶναι ὁ κόσμος τόσο πῶς φιλάνθρωπος μπορεῖ νά γίνει. Ἰδανική κατάσταση γιά τή σωτηρία τῶν πλουσιῶν ψυχῶν, τῶν πλουσιῶν ἰδεολογιῶν καί γιά τήν ἱεράρχηση του κόσμου σέ δυνατούς καί ἀδύνατους, νικητές καί νικημένους, ἐλεύθερους καί ἀνελεύθερους, χορτάτους καί πεινασμένους σέ τελευταία ἀνάλυση. Ἴσως νά ἀληθεύει αὐτό που οἱ κακές γλώσσες ἰσχυρίζονται. Ὅτι δηλαδή, πίσω ἀπό τή φιλάνθρωπία κρύβεται ἡ πολιτική.

Εἶναι ἴσως ὑπερβολικό νά ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος δημιούργησε τόν σύγχρονο κόσμο καί προσδιόρισε τά κεντρικά χαρακτηριστικά τῆς ἱστορίας του αἰῶνα που σέ λίγο κλείνει. Συνήθως, τά στοιχεῖα που προσδιορίζουν μιά ἱστορική περίοδο ἔχουν βαθιές ρίζες στόν χρόνο καί εἶναι παρακινδυνευμένο νά ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι γνωρίζει πῶς τά γεγονότα – καταλύτες προκαλοῦν τίς τομές καί μεταβάλλουν τίς ποιότητες. Εἶναι ὅμως σίγουρο ὅτι πολλά πράγματα δοκιμάστηκαν στόν μεγάλο αὐτόν πόλεμο καί, πολλά ἀπό αὐτά παγιώθηκαν ὡς πρακτικῆς γιά τόν ὑπόλοιπο αἰῶνα.

Τό 1918 λοιπόν, υπήρξε τό έτος τής έλπίδας. Ό πόλεμος τελείωνε και οι συζητήσεις είχαν ως περίπου αποκλειστικό παρονομαστή τή δημιουργία, μέσα από τούς εφιάλτες των χαρακωμάτων, ενός ειρηνικού αúριανου κόσμου. Συζητήσεις σοβαρές στά πίο σημαντικά, για τίς τύχες του κόσμου, σαλόνια. Πρωτοστατούσαν σέ αυτές οι Άμερικανοί πού σκηνοθέτησαν προσεκτικά τήν είσοδό τούς σ' ένα πόλεμο «των Ευρωπαϊών» ώστε νά μοιάζει μέ τήν επέμβαση των Άρχαγγέλων. Μιά άσπιλη δύναμη, ξένη πρós τά ευρωπαϊκή πάθη και τήν παθολογία των αρχαϊκών κοινωνιών τής γηραιάς ήπειρου, πού αισθανόταν ως δικαίωμα και υποχρέωσή της, νά υπαγορεύει τήν ήθική του αúριανου κόσμου και τήν πρακτική εφαρμογή της. Οι λεπτομέρειες είναι γνωστές: ή περί τήν Κοινωνία των Έθνών φιλολογία, τά 14 σημεία του προέδρου Ουίλσον, ή αυτοδιάθεση των λαών (των λευκών λαών τουλάχιστον), οι έλευθερίες και τά ανθρώπινα δικαιώματα και όλα τά ανθρωπιστικά, συλλήβδην.

Στίς 11 Νοεμβρίου 1918, υπογράφηκε ανακωχή μεταξύ τής Γερμανίας και των έχθρών της. Η Συνθήκη πού θά τεραμάτιζε τόν πόλεμο παρέμεινε μία άσαφής υπόθεση. Οι νικητές άρχισαν νά σκέφτονται τούς όρους πού θά επέβαλαν στον νικημένο έχθρό τους μετά τήν υπογραφή τής ανακωχής. Τά πλέον άπίθανα σχέδια άρχισαν νά κυκλοφορούν και πιθανόν μερικά από αυτά νά εφαρμόζονταν αν δέν μεγάλωνε ολοένα και περισσότερο ή άνησυχία για τήν επικράτηση και τίς νίκες των μπολσεβίκων στή γειτονική Ρωσία. Τό ζητούμενο όμως ήταν νά έρθει σέ τέτοιο σημείο ή Γερμανία, ώστε νά μήν είναι σέ θέση νά άντιταχθεί σέ όποιοδήποτε όρους θά αποφάσιζαν οι νικητές. Τό μέσο για νά έπιτευχθεί αυτή ή προϋπόθεση ήταν ό αυστηρός αποκλεισμός τής χώρας. Η κατεστραμμένη από τόν πόλεμο Γερμανία, ήττημένη, μέ τούς δρόμους τής θάλασσας αλλά και τής Άνατολής πλέον κλειστούς, γνώρισε μία άπόλυτη τραγωδία. Η πείνα, ή έλλειψη καυσίμων, οι έπιδημίες, τό θανατικό, όλα αυτά σέ βάρος των πολιτών μιας χώρας ή όποία ήδη είχε παραδεχτεί τήν ήττα της. Η Συνθήκη των Βερσαλλιών υπογράφηκε κάτω από αυτές τίς συνθήκες. Η ταπείνωση τής Γερμανίας δέν όφειλόταν τόσο στους όρους τής Συνθήκης όσο στον θανατηφόρο έκδιασμό μέ τόν όποιο σύρθηκαν οι Γερμανοί στό νά τήν υπογράψουν. Οι τρομερές μέρες πού έζησε ή Γερμανία στά 1918-19, μάλλον είχαν άμεση σχέση μέ τίς πολιτικές τερατογενέσεις πού άκολούθησαν στήν ίδια αυτή χώρα δέκα χρόνια μετά.

Τό όπλο του αποκλεισμού, τής πείνας και τής γενικής έξουθένωσης μιας κοινωνίας είχε ήδη εφαρμοστεί στους άποικιακούς πολέμους. Η διαφορά στή γερμανική περίπτωση ήταν ή έκταση, τό μέγεθος του σχεδίου αυτού. Δέν ήταν ή τεράστια άπόσταση μεταξύ λόγων, διακηρύξεων και πρακτικής εφαρμογής τους πού έντυπωσίασε τότε. Ήταν, πρῶτον, τό γεγονός ότι τά άπάνθρωπα μέτρα των νικητών μπορούσαν νόμιμα νά

στραφούν ενάντια σέ όποιοδήποτε κράτος, όποιοδήποτε κοινωνία, ακόμα και όταν αυτή ήταν «πολιτισμένη» κοινωνία, μία σημαντική ευρωπαϊκή χώρα. Στόν είκοστό αιώνα δέν θά υπήρχαν φραγμοί σέ αυτές τίς πρακτικές τής υποδούλωσης. Τό δεύτερο σημείο ήταν ότι ό πόλεμος δύσκολα ξεχώριζε από τήν ειρήνη και ότι ή διάθεση και ή κατάσταση τής κοινωνίας έγινε, στή στρατηγική σκέψη, παράγοντας ίσης τουλάχιστον σημασίας μέ τή διάθεση και τήν κατάσταση των ένοπλων δυνάμεων μιας χώρας. Τό σχέδιο τής πρόκλησης λιμού στή Γερμανία ήταν ένα στρατιωτικό σχέδιο. Τό έπεξεργάστηκε τό βρετανικό Ναυαρχείο - ό περίφημος ναύαρχος Φίσερ - στά μέσα τής δεκαετίας του 1900 - 1910 για νά πείσει μεταξύ άλλων τίς τότε βρετανικές κυβερνήσεις ότι οι πόλεμοι μπορούν νά κερδηθούν μόνο από τή θάλασσα και ότι, κατά συνέπεια, ό βρετανικός προϋπολογισμός θά έπρεπε νά χρηματοδοτήσει τό τεράστιο κόστος των πολεμικών πλοίων τύπου «Δρεδνάτ».

Τό σχέδιο εφαρμόστηκε στον πόλεμο μέ σχετική επιτυχία. Η ένδοχώρα τής κεντρικής Ευρώπης και, άργότερα, ή λεηλασία τής Ουκρανίας κράτησαν, οικονομικά, τίς αποκλεισμένες Κεντρικές Αυτοκρατορίες στον πόλεμο. Η ιδέα νά εφαρμοστεί τό ίδιο σχέδιο μέ πίο ευνοϊκές προϋποθέσεις στον καιρό τής ειρήνης, σχετιζόταν ίσως μέ τήν κοινωνική άναταραχή πού διέτρεχε τήν κεντρική Ευρώπη και πού ήδη άνέτρεπε τίς ισορροπίες στήν Άνατολή. Μία στρατιωτική νίκη, συμπέραναν οι έπιτελείς, δέν είχε κανένα νόημα όταν ή κοινωνία ήταν σέ θέση νά άντενεργεί, νά λειτουργεί ως σάμα πολιτών, νά άμφισβητεί τά κελεύσματα, τά μέτρα και τίς αξίες των νικητών. Η στρατιωτική νίκη στον είκοστό αιώνα έπρεπε, για νά είναι άπόλυτη, νά περιλαμβάνει τήν πλήρη έξάρθρωση του κοινωνικού και του πολιτικού ιστού.

Στή Γερμανία του 1918 κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις άμφισβητούσαν τίς υπαγορευόμενες εξελίξεις σέ δύο μέτωπα. Οι έθνικιστές από τή μία πού άντιδρούσαν στή συρρίκνωση των ανατολικών έδαφών, στή φυγή των γερμανικών μειονοτήτων, στήν προέλαση των Πολωνών στή Σιλεσία, στίς συμμαχικές άπόπειρες στρατιωτικής κατοχής σημαντικών οικονομικά περιοχών. Έθνικιστές ενεργοί μέσα από τά «Ελεύθερα Σώματα» (Freikorps), ένοπλες ομάδες έθελοντών πού συνέχιζαν τόν πόλεμο στήν Άνατολή. Από τήν άλλη οι κομμουνιστές πού διεκδικούσαν τήν άνατροπή τής πολιτικής και κοινωνικής τάξης στή χώρα, πού έπαναστατούσαν στίς πόλεις στό πρότυπο ή μή των μπολσεβίκων στά άνατολικά. Η συντριβή του κοινωνικού ιστού σήμαινε για τούς νικητές τήν έξάλειψη τέτοιου είδους άπειλών, ταυτόχρονα μέ τόν έξαναγκασμό τής όποιας νέας γερμανικής έξουσίας σέ πλήρη ύποταγή. Σήμερα γνωρίζουμε ότι ή διπλή άποτυχία των έθνικιστών και των κομμουνιστών στή Γερμανία του 1919 όφειλόταν στό ότι δέν μπορούσαν νά δώσουν άπάντηση στον έκδιασμό τής Άντάντ: στό ποιός δηλαδή θά

σταματοῦσε τὴ λημοκτονία τῶν Γερμανῶν πολιτῶν. Ἡ μόνη ἀπάντηση ἦταν οἱ Βερσαλλίες, ἡ πλήρης δηλαδή ὑποταγὴ τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους – συνολικά – σὲ τὶς ἀποφάσεις τῶν νικητῶν καὶ κατεχόντων τὸν πλοῦτο τῶν θαλασσῶν καὶ τὶς πηγές τῆς τροφοδοσίας.

Οἱ στρατηγικὲς αὐτὲς πιστοποιήθηκαν λοιπὸν πρὶν ὁ εἰκοστός αἰώνας κλείσει δύο δεκαετίες ὡς ἡ βάση τῶν πολεμικῶν ἀναμετρήσεων, ὡς κεντρικὸς παρονομαστὴς στὴν ἀναζήτησι ἐκτεταμένης, ὡς καὶ παγκόσμιας κυριαρχίας. Εἶναι δὲ ἀλληλένδετες: πρέπει νὰ καταστραφεῖ πλήρως ὁ ἀντίπαλος, ἡ κοινωνικὴ του διάρθρωσι, τὸ παραγωγικὸ του δυναμικὸ, ἡ ἰδεολογικὴ του συγκρότησι, οἱ ἀξίες καὶ οἱ ἀρχές πού στηρίζουν τὴ συνοχή του. Τότε, ἐπὶ τοῦ τίποτα, μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐπέμβασι. Αὐτὴ πού θὰ δρέψει τοὺς καρπούς τῆς νίκης, πού θὰ διαμορφώσει τὸν πρῶτον ἐχθρικό χωρὸ σὲ πεδίο ἐλεύθερης ἐπιβολῆς τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ νικητῆ. Πρόκειται δηλαδή γιὰ τὴν χωρὶς ὅρους καὶ ὅρια ἐνωμάτωσι τοῦ νικημένου σὲ οἰκονομικὸ σύστημα τοῦ νικητῆ, σὲ θεσμικὸ καὶ ἱεραρχη-

μένο σχῆμα πού αὐτὸς ἐπιθυμεῖ, σὲ ἰδεολογικὸ πλαίσιο πού δικαιολογεῖ τὴν ἰσχύ καὶ τὴν πρωτοκαθεδρία του. Ὅλα μαζί λειτουργοῦν αὐτά. ἡ ἐφαρμογὴ μέρους τοῦ προγράμματος μπορεῖ νὰ ἀφήσει κενὰ ἐκμεταλλεύσιμα ἀπὸ δυνάμεις πού λειτουργοῦν σὲν ἀντίπαλο κοινωνικὸ χωρὸ.

Καταστροφὴ καὶ φιλανθρωπία, κατεδάφισι καὶ ἀνοικοδόμησι, λειτουργοῦν παρὰλληλα. Τὸ ἓνα δὲν ἔχει ἀξία χωρὶς τὸ ἄλλο. Ἡ ἀποτελεσματικότητι τοῦ πρώτου μάλιστα, καθορίζει καὶ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ δεύτερου. Ἡ πρὸς ὑποταγὴ κοινωνία πρέπει ὄχι μόνον νὰ ἠττηθεῖ στρατιωτικά (αὐτὸ εἶναι ἡ προϋπόθεσι) ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξουθενωθεῖ σὲ ὅλες τὶς ζωτικὲς λειτουργίες. Τότε καὶ μόνον τότε ἡ φιλανθρωπία μπορεῖ νὰ ὑπαγορεύσει ἓνα καινούργιο πλαίσιο. Γιὰ νὰ πετύχει δηλαδή δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν οὔτε οἱ μὲ αὐτοεκτίμησι μικροαστοὶ πού χρησιμοποίησαμε παραπάνω σὲ ἀθηναϊκὸ μας – τῆς δεκαετίας τοῦ '60 – παράδειγμα.

Τελικά ὁ ὀλοκληρωτικὸς πόλεμος εἶναι ὁ πόλεμος τῶν φιλανθρώπων!

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ
δημοκρατία
καὶ ἡ σημασία της
γιὰ μᾶς σήμερα

ΥΨΙΛΟΝ / ΒΙΒΛΙΑ

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

Η

«ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ» ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Μετάφρασι:
Κώστας Σπαντιδάκης
Ζωὴ Χριστοφίδου - Καστοριάδη

ὑψιλον / βιβλία

«ΝΑ ΜΗ ΛΕΜΕ ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΜΑΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ»

των Ηλία Μαρκολέφα, Βάσως Κιντή

Τό κείμενο του Γιώργου Φουρτούνη στον προηγούμενο *Πολίτη* ήταν πολλαπλώς ενδιαφέρον και προκλητικό. Πρώτα απ' όλα γι' αυτά που λέει, αλλά και γι' αυτό τό ίδιο τό έγχειρημα. Δέν είναι συνηθισμένο νά θέτει κανείς σήμερα ζήτημα μαρξιστικής φιλοσοφίας ή κομμουνιστικής στρατεύσης, είτε στό χώρο τής θεωρίας είτε στό χώρο τής πολιτικής. Κινδυνεύει νά χαρακτηριστεί καθηλωμένος, έκτός θέματος, τρελός. Ύπ' αυτή τήν έννοια, τό κείμενο του Γ. Φουρτούνη είναι τολμηρό. Καί είναι επί πλέον γόνιμο γιατί παλαιά θέματα τά θέτει υπό νέους όρους, διευρύνοντας τό πεδίο καί πλουτίζοντας τή συζήτηση. Μέ τήν εὐχέρεια πού παρέχει ή παλιά φίλια μαζί του, αλλά καί ή συνοδοιπορία στή φιλοσοφία, θά θέλαμε νά συνομιλήσουμε μ' αυτό τό κείμενο. Κι αυτό γιατί πιστεύουμε πώς όσα γράφονται σ' αυτό άσκοῦν μία γοητεία πού μπορεί ν' άποδειχθεί παραπλανητική, τόσο στή φιλοσοφία όσο καί στήν πολιτική.

Τί λέει ό Γ. Φουρτούνης

Ό Γ. Φ. χρησιμοποιεί τήν περίπτωση Άλτουσέρ ως παράδειγμα - υπόδειγμα κομμουνιστή - φιλοσόφου γιά νά θέσει γενικά τό ζήτημα τής μαρξιστικής φιλοσοφίας καί τής σχέσης τής μέ τήν κομμουνιστική στρατεύση. Η μαρξιστική φιλοσοφία, κατά τόν Άλτουσέρ, βρίσκεται σέ πρακτική κατάσταση μέσα στα έργα του μαρξισμού, τόσο αυτά τής πολιτικής πρακτικής όσο καί αυτά τής θεωρίας. Άπουσιάζει ωστόσο, λέει ό Γ. Φ., ή άμιγής μαρξιστική φιλοσοφία, ή φιλοσοφία στήν καθαρή τής κατάσταση, καί ό κομμουνιστής καλείται νά τήν ανασύρει καί νά τήν συγκροτήσει, ώστε νά δικαιολογήσει θεωρητικά τήν άρχική στρατεύση, τό πρόταγμα όρισμένων βεβαιοτήτων. Τό έγχειρημα αυτό, υποστηρίζει ό Γ. Φ., ενέχει έξ ύπαρχής καί μάάλιστα, όπως λέει, αναπόφευκτα, μία κυκλικότητα έφ' όσον δέν είναι δυνατόν νά αναζητούμε κάτι πού δέν γνωρίζουμε ήδη. Τήν μαρξιστική φιλοσοφία τήν έχουμε ήδη

«*υπό τή μορφή όρισμένων άπόρρητων όσο καί άδιαπραγμάτευτων θέσεων, πού προσδιορίζουν ήδη μία ελάχιστη φιλοσοφική προβληματική*». Αυτές οι πρώτες θέσεις καθοδηγούν τήν έρευνα του κομμουνιστή ώστε στή σιωπηρή καί προκαταρκτική βεβαιότητα νά δοθεί ρητή έκφραση καί θεμελίωση φιλοσοφική. «*Η άναζήτηση τής μαρξιστικής φιλοσοφίας είναι τό έγχειρημα φιλοσοφικής υποστήριξης όρισμένων πρωταρχικών θέσεων ή βεβαιοτήτων*».

Όμως ό μαρξισμός, πού ως έπιστήμη έχει δείξει τήν έγγενή συγκρουσιακότητα κάθε τι κοινωνικού, δέν μπορεί νά χωρέσει, ισχυρίζεται ό Γ.Φ., στον ένοποιητικό λόγο τής φιλοσοφίας. Προκύπτει, λοιπόν, μία αντίφαση πού ως τέτοια είναι άδιανόητη. Άπό τή μία ό μαρξισμός όχι μόνο άναγνωρίζει τή σύγκρουση, αλλά μετέχει σέ αυτή, μεροληπτεί υπέρ ενός πόλου τής. Άπό τήν άλλη, άναζητεί τήν καθολικότητα, επικαλείται καθολικές άξίες. Δημιουργείται λοιπόν ένα μείζον πρόβλημα: Η μαρξιστική φιλοσοφία πού αναζητούμε είναι έξ άρχής θνησιγενής στό φιλοσοφικό πεδίο». «*Ό κομμουνιστής είναι έκ γενετής ένα φιλοσοφικό πρόβλημα, μία φιλοσοφική άπορία. Η «λύση» του προβλήματος είναι ένα από τά προαπαιτούμενα τής ύπαρξης του κομμουνιστή. (...) Η κομμουνιστική στάση ή θά είναι φιλοσοφική ή θά είναι άδύνατη*».

Όστόσο, τό στοίχημα του κομμουνιστή, όπως λέει ό Γ. Φ., είναι ή άναζήτηση αυτής τής άσταθούς φιλοσοφίας». Έφ' όσον όμως αυτή είναι άδύνατη, αυτό πού άπομένει είναι ένα ισχυρό έμπρόθετο στοιχείο, μία υποκειμενική έμμονή, ένα «πείσμα». Φιλοσοφικά αυτή ή έμμονή είναι άδικαιολόγητη, αλλά ως έλευθερία καί συγχρόνως έπιταγή, συνιστά τήν κομμουνιστική στρατεύση. Αυτό τό «πρόταγμα», όπως τό ονομάζει ό Γ. Φ., άθεμελίωτων βεβαιοτήτων συγκροτεί τό υποκείμενο, τό καθιστά φιλόσοφο - κομμουνιστή. Πρόκειται γιά πρόταγμα καταστατικό, άνεξάλειπτο, καί άναπόδραστο, καθώς «*τό πρόταγμα πάντοτε θά έγκαλεί, πάντοτε θά βρίσκει υποκείμενα νά στρατολογήσει*».

Αυτή είναι εν συντομία η θέση του Γ. Φ. Ο κομμουνιστής εκκινεί από βεβαιότητες τις οποίες θέλει και πρέπει να θεμελιώσει φιλοσοφικά. Η θεμελίωση και δικαιολόγηση αυτή είναι αδύνατη, όποτε απομένει ένα πείσμα, τό πρόταγμα, τό όποιο άνοήγεται στό φιλοσοφικό πεδίο, αλλά ταυτόχρονα περιστέλλεται στή βούληση μιās έξω-φιλοσοφικής ύποκειμενικότητας. Αυτή ή άσταθής ισορροπία συγκροτεί τόν κομμουνιστή. Η συνοπτική αυτή έκθεση τής θέσης του Γ.Φ. παραδλέπει τή ρητορική ή λογοτεχνική διάσταση του κειμένου του, πού χαρακτηρίζεται, όσον άφορα τήν κατάσταση του κομμουνιστή - φιλόσοφου, από μιā έμμονη σέ ένα «τραγικό» και «φασματικό» μεταφορικό λεξιλόγιο, μέ φράσεις όπως «ό άλντος μετεωρισμός μεταξύ φθοράς και άφθαρείας», «ή κολασμένη άγωνία του φαντάσματος», «ό έφιαλτικός σπασμός στό χώρο τής φιλοσοφικής ύπαρξης», «τό φάντασμα όχι ενός άθανάτου νεκρού, αλλά μιās άγέννητης ύπαρξης». Έκτός του ότι είναι δύσκολο νά συζητηθούν παρακινδυνευμένες και μετέωρες από τήν άποψη του νοήματος φράσεις όπως ή «άνυπόστατη ύπόσταση», «τό άμορφο μόρφωμα» ή «άθάνατος νεκρός», δέν είναι σαφές γιατί ή περιγραφή τής φιλοσοφικής ή πραγματικής ζωής, πού καλείται νά ζήσει ό κομμουνιστής - φιλόσοφος, χρειάζεται ένα τόσο μελανό λεξιλόγιο.

Όρισμένα προκαταρκτικά προβλήματα

Πρίν προχωρήσουμε στή συζήτηση των βασικών, κατά τήν γνώμη μας, θεμάτων πού τίγονται στό κείμενο του Γ.Φ., θά θέλαμε νά αναφερθούμε σέ όρισμένα έπιμέρους προβλήματα.

1. Δεδομένης τής σημαντικής θέσης πού παίζουν στό όλο έπιχείρημα του Γ.Φ., θά περίμενε κανείς μιā έκτενέστερη συζήτηση των «άδιαπραγμάτευτων βασικών θέσεων», πού αποτελούν τήν άφετηρία τής κομμουνιστικής στράτευσης. Ένδιαφέρει προφανώς τόσο ή φύση όσο και τό περιεχόμενο αυτών των βεβαιωτήτων ώστε νά είναι δυνατή ή διάκριση τής κομμουνιστικής

στράτευσης από άλλες μορφές (θρησκευτικές, έθνικιστικές, κ.ο.κ.) στράτευσης. Πρόκειται για έπί μέρους συγκεκριμένες βεβαιότητες πού σχηματίζονται σέ κοινωνικές συγκρούσεις; Πρόκειται για καθολικές βεβαιότητες; Πρόκειται για ήθικές έπιταγές; Πρόκειται για γενικές κρίσεις πού άπηχούν αισθήματα; Και πώς συγκροτείται τό συγκεκριμένο περιεχόμενό τους; Οι άπαντήσεις σέ αυτά τά έρωτήματα είναι φανερό ότι μπορεί νά αλλάξουν άρδην τή μορφή του προβλήματος, τής σχέσης δηλαδή μεταξύ κομμουνιστικής στράτευσης και φιλοσοφίας. Ο Γ.Φ. φαίνεται νά υπαινίσσεται (στήν παρ. 3 του κειμένου) ότι οι (καταστατικά) έξω-φιλοσοφικές κομμουνιστικές βεβαιότητες χαρακτηρίζονται άκριβώς από τό γεγονός ότι έπιζητούν έγγενώς τρόπον τινά τή φιλοσοφική (και άρα καθολική) έκφραση και θεμελίωσή τους. Μά δέν είναι άληθές ότι όποιαδήποτε στρατευμένη θέση στόν Δυτικό πολιτισμό έπιζητεί τήν βάπτιση της στήν κολυμβήθρα τής φιλοσοφίας (ως τό άνώτερο - όντολογικό και καθολικό - έπίπεδο θεμελίωσης) για νά έπικυρώσει τις άπαιτήσεις ισχύος της; Ποιά άκριβώς είναι ή ιδιομορφία τής κομμουνιστικής στράτευσης;

Θά πρέπει έπίσης νά έπισημανθεί ένα άκόμη σημείο. Τό γεγονός ότι ό κομμουνιστής ξεκινά τό φιλοσοφικό του ταξίδι από τήν άφετηρία «άδιαπραγμάτευτων βασικών θέσεων» είναι άσχετο μέ τό γεγονός ότι «ποτέ δέν ψάχνουμε κάτι πού δέν έχουμε ήδη βρει». Η προληπτική σύλληψη του φιλοσοφικού αντικειμένου (ή του χώρου αναζήτησής του) στό συγκεκριμένο των εκάστοτε «ένδόξων» συνοδεύεται τυπικά από τή δυσπιστία άπέναντι στό περιεχόμενο αυτών των «ένδόξων», τήν αίσθηση τής ανεπάρκειάς τους: ό σκοπός τής φιλοσοφίας δέν είναι νά εύλογεί τά γένια τής πραγματικότητας, όπως αυτή μιās παρουσιάζεται στις βεβαιότητές μας. Υπό αυτή τήν έννοια, ή άφετηρία είναι πάντα διαπραγματεύσιμη παρά τή γοητεία πού άσκει ή έννοια του έρμηνευτικού κύκλου in statu nascendi (δηλαδή, ή ιδέα ότι στό τέλος τό όλον τής άκόμη άνυπαρκτής μαρξιστικής φιλοσοφίας θά φωτίσει άναδρο-

μικά τίς μερικές ἀφετηρίες της, χωρίς καμιά ἐνδιάμεση διαρροή νοήματος), θά πρέπει κανείς νά εἶναι ἀνοικτός στήν πιθανότητα ὅτι τό ὄλον θά καταδείξει τελικά τήν ἀνεπάρκεια ἢ τήν ἀνοησία τῆς ἀφετηρίας (ἢ θά προκύψει ἀπό μιὰ ριζική καί ἀσύμμετρη ρήξη μέ αὐτή).

2. Εἶναι δύσκολο νά παρακολουθήσει κανείς τό ρόλο πού παίζει ἡ μαρξιστική ἐπιστήμη στίς δύο γενικές ἀντιπαραθέσεις, οἱ ὁποῖες δημιουργοῦν, κατά τόν Γ.Φ. τό πεδίο ἐντάσεων τῆς κομμουνιστικῆς στάσης: (1) τῶν ἀξιώσεων «πανεποπτικῆς» ἀντικειμενικότητας τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας σέ ἀντίθεση μέ τήν «μερική» προοπτική της, καί (2) τοῦ «ἰσχυροῦ ἐνοποιητικοῦ λόγου» τῆς κομμουνιστικῆς θέσης σέ ἀντίθεση μέ τή μεροληπτική συμμετοχή της στήν κοινωνική σύγκρουση. Ὅσον ἀφορᾷ τό πρῶτο θέμα, ἂν ἡ μαρξιστική ἐπιστήμη τῆς κοινωνίας δείχνει ὅτι ἡ κοινωνία διέπεται ἀπό καθολική «συγκρουσιακότητα» λόγω κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν γιατί ἡ θέση αὐτή εἶναι κατ' ἀνάγκην «ἐγγενῶς μεροληπτική»; Ἄν αὐτό πού λέει εἶναι ὀρθό γιατί δέν εἶναι ἀντικειμενικά ὀρθό; Καί, δεύτερον, γιατί αὐτό τό πρόβλημα συμπλοκῆς τῆς μερικότητας μέ τήν καθολικότητα χαρακτηρίζει εἰδικά τή μαρξιστική θέση; Δέν πρόκειται γιά τό κλασικό πρόβλημα τῆς αὐτο-αναφορᾶς πού χαρακτηρίζει κάθε σχετικιστική ἢ ιστοριστική θέση, κάθε (φιλοσοφική καί ἄρα κατ' ἀρχήν καθολικῆς ἰσχύος) θέση πού ἐκφέρεται ἀπό τό σημεῖο θέασης μᾶς προοπτικῆς; Τό πρόβλημα αὐτό δέν φανερώνει κάποια ἰδιομορφία τῆς μαρξιστικῆς θέσης, ἀλλά, θά λέγαμε, τό ἴδιο τό πεπρωμένο τῆς σκέψης γενικά: ἡ σκέψη ἐγγενῶς στοχεύει στό καθολικό, ἀλλά εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀνακαλύπτει καί νά θεματοποιεῖ συνεχῶς αὐτοκριτικά τά ὄρια τῆς μερικότητάς της καί τῆς καταγωγικῆς ἐξάρτησής της ἀπό ἀξιώσεις ἰσχύος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό πρόβλημα αὐτό εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τό δεύτερο πρόβλημα, αὐτό τῶν ἐντάσεων πού δημιουργεῖ τό δίπολο «ἐπικλήση καθολικῶν ἢ ἐνοποιητικῶν ἀξιών» - «μεροληπτική συμμετοχή στήν κοινωνική σύγκρουση», δηλαδή τό γεγονός ὅτι ἡ πρακτική δράση τοῦ κομμουνιστῆ λαμβάνει ὑπόψη της καί τό «ἀγαπάτε ἀλλήλους» καί τό «οὐκ ἤλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλά μάχαιραν», στοχεύοντας καί στήν ἐπικράτηση στό πεδίο τῆς σύγκρουσης καί στήν ὑπέρβαση τῆς σύγκρουσης. Ἄλλά σέ αὐτό τό ζήτημα θά ἐπιέλθουμε παρακάτω.

Ἐπιπλέον, σχετικά μέ τή μαρξιστική ἐπιστήμη ἀναφέρεται στό κείμενο τοῦ Γ.Φ. ὅτι ἡ γνώση πού μᾶς προσφέρει «δέν εἶναι ἀνακλητή». Γιατί ἰσχύει αὐτό εἰδικά γιά τή μαρξιστική ἐπιστήμη ὅταν δύσκολα θά τό ὑποστηρίζαμε ἀκόμα καί γιά τή φυσική; Μπορεῖ οἱ γνώσεις πού μᾶς προσφέρει νά προέκυψαν ἀπό «μία μὴ ἀναγώγιμη στιγμή μετασχηματισμοῦ», ἀλλά γιατί δέν μπορεῖ μέ τή σειρά τῆς ἢ ἐπιστήμης τοῦ μαρξισμοῦ νά ὑποστῆ κι αὐτή μία μὴ ἀναγώγιμη στιγμή μετασχηματισμοῦ;

3. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι «μιλώντας κυριολεκτικά, δέν ὑπάρχουν φιλοσοφικά προτάγματα... [τουλάχιστον] ἀπό τή σκοπιά τοῦ θεωρητικοῦ ιδεώδους τοῦ φιλοσοφικοῦ χώρου» εἶναι προβληματικός ἢ τουλάχιστον ἀσαφής. Ἡ θέση εἶναι βέβαια ὀρθή μέ ἕνα ἄμεσο τρόπο: τό προσωπικό κίνητρο ἐνός φιλοσόφου δέν μπορεῖ νά ἀποτελεῖ προκείμενη ὁποιοδήποτε συγκεκριμένου φιλοσοφικοῦ ἐπιχειρήματος, ἀλλά οὔτε καί νά καθορίζει προκαταβολικά τά ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφικῆς δραστηριότητας. Αὐτό δέν σημαίνει ὅμως ὅτι γενικά «τό φιλοσοφικό πρόταγμα στοχεύει ἐγγενῶς στήν ἀναίρεσή του ὡς πρόταγματος». Πράγματι, ἀπαιτοῦμε ἀπό ἕνα συνεκτικό φιλοσοφικό σύστημα νά περιέχει μιὰ φιλοσοφική «δικαιολόγηση» τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, μέ ἄλλα λόγια νά παρουσιάζει τήν ἴδια τή φιλοσοφική δραστηριότητα, ὄχι ὡς μιὰ αὐθαίρετη ἢ τυχαία ὑπόθεση τοῦ τάδε Σωκράτη ἢ τοῦ δεῖνα Χέγκελ, ἀλλά ὡς μιὰ στάση ἢ δυνατότητα πού ριζώνει στή θεμελιώδη φύση αὐτοῦ πού ὑπάρχει. Αὐτό ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι μποροῦμε νά παρακάμψουμε τόν ἴδιο τόν «προταγματικό», μέ τούς ὅρους τοῦ Γ.Φ., χαρακτηριστικῆς τῆς ἴδιας τῆς σκέψης καί τῆς φιλοσοφίας: ὅσο «αὐθόρμητος» καί νά εἶναι ὁ καντιανός Λόγος, ὅσο αὐτάρκης καί νά εἶναι ὁ ἀριστοτελικός «θεῖος νοῦς», ἢ σκέψη, ὅπως τή γνωρίζουμε ἐμεῖς οἱ θνητοί, δέν εἶναι αὐτάρκης, δέν μπορεῖ νά παράγει πλήρως ἡ ἴδια τά ἀντικείμενά της, ἀλλά εἶναι ὑποχρεωμένη νά δημιουργεῖ μορφές σκέψης γιά νά συλλάβει κάτι ἔξω καί πέρα ἀπό αὐτή τήν ἴδια (τό κόσμο), στό ὁποῖο βρῖσκει ταυτόχρονα τό ἔρεισμά της. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἡ φιλοσοφική σκέψη μπορεῖ ὄντως νά στοχεύει ἐγγενῶς στήν (τελικά ἀδύνατη) αὐτονομήσῃ της ἀπό τό κοινωνικό - ιστορικό πλαίσιο της καί τά προτάγματα πού συνιστοῦν αὐτό τό πλαίσιο, ἀλλά δέν μπορεῖ νά ὑπερβῆ τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει κάτι (ὁ κόσμος), τό ὁποῖο «προτάσσεται τῆς φιλοσοφικῆς ἐνασχόλησης καί τήν καθοδηγεῖ». Τό «πρόταγμα» αὐτό δέν εἶναι βέβαια ἐμπρόθετο (δέν ἀποφασίζει ὁ φιλόσοφος νά προτάξει τόν κόσμο, ἀποφασίζει ὅμως νά σκεφθεῖ τόν κόσμο πού τοῦ δίδεται). Ἄλλά, ἂν ἀπαιτήσουμε ἀπό τή φιλοσοφία νά διεκπεραιωθεῖ μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά αὐτοαναιρεθεῖ τό αἶτημα π.χ. κατανόησης τοῦ κόσμου πού κεῖται ἔξω ἀπό τή φιλοσοφία, εἶναι σάν νά ἀπαιτοῦμε ἀπό τόν φιλόσοφο νά γεφυρώσει τήν ἀπόσταση μεταξύ σκέψης καί πραγματικότητας, δημιουργώντας τόν κόσμο: ὅσο ὑπάρχει αὐτή ἡ ἀπόσταση, ἡ φιλοσοφία, ὅπως δηλώνει καί τό ὄνομά της, εἶναι, ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ Γ.Φ., «ἐγγενῶς πρόταγμα».

Ὅρισμένα βασικά προβλήματα

Ἐπιστρέφοντας τώρα στόν πυρήνα τῆς θέσης τοῦ Γ.Φ., θά σχολιάσουμε δύο ὄψεις, αὐτές τῆς θέσης, οἱ ὁποῖες συνδέονται μεταξύ τους καί ἄπτονται μᾶς ὁλόκληρης σειρᾶς ζητημάτων, πού ἐδῶ ἀναγκαστικά θά

θιγοῦν ἐπιλεκτικά καί πολύ συνοπτικά. Ἡ πρώτη ἀφορᾶ τόν ἰδεαλισμό ἢ ἀκόμη καί δολονταρισμό, πού χαρακτηρίζει τήν περιγραφή τοῦ κομμουνιστῆ - φιλόσοφου στό κείμενο τοῦ Γ.Φ. Ἡ δεύτερη τή σχέση φιλοσοφίας καί κομμουνιστικῆς πρακτικῆς.

Θά μπορούσε κανείς νά πεί ὅτι σχεδόν ὅλα τά ζητήματα πρὸς συζήτηση περιέχονται στό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: «... ὁ κομμουνιστής εἶναι ἐκ γενετῆς ἕνα φιλοσοφικό πρόβλημα, μιά φιλοσοφική ἀπορία. Ἡ «λύση» τοῦ προβλήματος εἶναι ἕνα ἀπό τά προαπαιτούμενα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κομμουνιστῆ. Τό πρῶτο φιλοσοφικό στοίχημα εἶναι ὁ κομμουνιστής ὡς τέτοιος». Ἡ διατύπωση αὐτή τοποθετεῖ εὐθέως τήν προβληματική τοῦ Γ.Φ. στήν παράδοση τῆς νεότερης φιλοσοφίας (καί ἰδιαίτερα τοῦ ἰδεαλιστικοῦ γερμανικοῦ κλάδου τῆς), ὅπως αὐτή φθάνει μέχρι τόν Νίτσε. Γιά νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια τοῦ Λούκατς, ἀπό τήν *Ἱστορία καί Ταξική Συνείδηση*, τό «ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου» γι' αὐτή τή φιλοσοφική παράδοση εἶναι «σέ τελική ἀνάλυση, ἡ δημιουργία τοῦ ὑποκειμένου τοῦ δημιουργοῦ», μέ ἄλλα λόγια, ἡ φιλοσοφική θεμελίωση ἢ διαύγηση τῆς διαδικασίας ἀνάδυσής τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑποκειμένου τό ὁποῖο κατόπιν θά συγκροτήσει τό φιλοσοφικό σύστημα ἀναλύοντας τά ἐνδιαφέροντά του. Ἡ ἰδιομορφία αὐτοῦ τοῦ προβλήματος σέ αὐτά τά συμφραζόμενα εἶναι βέβαια ὅτι, ἀφοῦ τό ὑποκείμενο εἶναι τό ἔσχατο θεμέλιο τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθεσης, ἡ ἀνάδυσή του θά πρέπει ἀναγκαστικά νά παρασταθεῖ ὡς μιά διαδικασία αὐτοδημιουργίας: μέ τούς ὅρους τοῦ Γ.Φ., μόνο ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος μπορεῖ νά παραγάγει τή φιλοσοφία πού θά λύσει τό πρόβλημα πού ἀποτελεῖ προαπαιτούμενο τῆς ὑπαρξῆς του. Τό πρόβλημα αὐτό ἀποτελεῖ ἐκφραση στό πεδίο τῆς φιλοσοφίας ἐνός γενικότερου προβλήματος: τοῦ *retito principii* (τῆς «λήψης τοῦ ζητουμένου» ἢ τῆς «ἀναζήτησης τοῦ ληφθέντος», ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ Γ.Φ.) πού χαρακτηρίζει τήν ἀνάδυση ὁποιασδήποτε κοινωνικῆς - ἱστορικῆς ὄντοτητας (ὑποκειμένου ἢ θεσμοῦ), ἡ ὁποία γιά νά συγκροτηθεῖ ὡς ἕνα δι' ἑαυτὸν πρέπει νά παραστήσει τή δράση τῆς ὡς προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς τῆς. Ὅπως λέει καί ὁ Μάρξ, μιλώντας γιά τήν πρωταρχική σύσσωρευση τοῦ κεφαλαίου στό τέταρτο τετράδιο τῶν *Grundrisse*, «αὐτές οἱ προϋποθέσεις οἱ ὁποῖες ἀρχικά ἐμφανίστηκαν ὡς συνθήκες τῆς γένεσής του - καί ἄρα δέν θά μπορούσαν νά προκύψουν ἀπό τή δράση τοῦ ὡς κεφάλαιο - ἐμφανίζονται τώρα ὡς ἀποτελέσματα τῆς πραγματοποιήσεώς του, ὡς πραγματικότητα πού τίθεται ἀπό αὐτό - ὄχι ὡς συνθήκες τῆς ἀνάδυσής του, ἀλλά ὡς ἀποτελέσματα τῆς παρουσίας του», ὅπως θά λέγαμε ἄλτουσεριανά γιά τήν περίπτωση τοῦ ὑποκειμένου, ἡ ἐγκληση τοῦ ὑποκειμένου προϋποθέτει τά αὐτιά ἐνός ἤδη ὑπάρχοντος ὑποκειμένου.

Ἄν αὐτό ἦταν τό πρόβλημα τοῦ κομμουνιστῆ - φιλόσοφου ὡς πραγματικοῦ ὑποκειμένου, τότε ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος δέν θά εἶχε κανένα πρόβλημα: ὅπως κάθε πραγματικό ὑποκείμενο πού ἔχει ἤδη συ-

γκροτηθεῖ, ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος θά ἔλεγε κι αὐτός μιά κατ' οὐσίαν κυκλική ἱστορία στὸν ἑαυτό του γιά τήν ἀνάδυσή του, μετασχηματίζοντας μέ τήν ἀπαράμιλλη μαεστρία τοῦ ζωντανοῦ, τίς συνθήκες ἀνάδυσής του σέ ἀποτελέσματα τῆς παρουσίας του. Τό πρόβλημα, ὅμως, τοῦ κομμουνιστῆ - φιλόσοφου εἶναι ὅτι ἐκτός ἀπό πραγματικό ὑποκείμενο, θέλει νά εἶναι καί φιλοσοφικό ὑποκείμενο καί μάλιστα μέ διπλή ἔννοια: πρῶτον, οἱ συνθήκες ἀνάδυσής του νά ἐπιδέχονται φιλοσοφικὴ συγκρότηση (ἄρα νά ὑπόκεινται σέ λογικό ἔλεγχο μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια), καί, δεύτερον, ἡ φιλοσοφική αὐτή συγκρότηση νά γίνεαι ἀπό τό ἴδιο τό ὑπό ἀνάδυση ὑποκείμενο. Γιά νά τό ποῦμε ἀπλά, ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος θέλει, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, νά προκύψει ὡς συνέπεια ἐνός ἐγκυρου συλλογισμοῦ πού κάνει ὁ ἴδιος, ὁ ὁποῖος θά ἐπικυρώσει τίς ἀρχικῆς καί δεδομένες ἐξω-φιλοσοφικῆς προκειμένες (βουλήσεις, ἀξιώσεις ἰσχύος) τῆς ὑπό ἀνάδυση ὑπαρξῆς του. Εἶναι νομίζουμε ἤδη φανερό ἀπό αὐτή τή διατύπωση ὅτι τό πρόβλημα αὐτό, ὄχι ἀπλῶς εἶναι ἄλυτο, ἀλλά, θά ἔλεγε κανείς, εἶναι προγραμματικά διατυπωμένο ἔτσι ὥστε ὄντως νά παραμείνει ἄλυτο. Ἄν καί ἐδῶ δέν μπορούμε νά μποῦμε σέ λεπτομέρειες, ἄς σημειώσουμε μόνον ὅτι γιά νά τεθεῖ γόνιμα ἕνα τέτοιο πρόβλημα, θά πρέπει νά χαλαρώσουμε ἢ νά ἐμπλουτίσουμε τίς ἀπαιτήσεις μας: χωρὶς κάποια διάκριση μεταξὺ φιλοσοφικοῦ καί πραγματικοῦ ὑποκειμένου, χωρὶς κάποιο μετασχηματισμό τῆς ἔννοιας τοῦ (φιλοσοφικοῦ) Λόγου ὥστε αὐτός νά ἀποκτήσει καί πρακτικά ἐκτός ἀπό θεωρητικά ἐνδιαφέροντα (δύο πράγματα πού ὀφείλουμε π.χ. στὸν Κάντ) ἢ, ἀλλιῶς, χωρὶς ἕναν ριζικό ἐπαναπροσδιορισμό τῶν ὅρων ταυτότητας ἐνός ὑποκειμένου (ἀλλά καί ἐνός ἐπιχειρήματος) στή διαδικασία ἐκδίπλωσής τους (πράγμα πού ὀφείλουμε στὸν Νίτσε), εἶναι προφανές ὅτι ὄντως δέν μπορούμε νά προχωρήσουμε. Ἄν λοιπὸν ἐννοοῦμε ἔτσι τό δίλημμα «ἡ κομμουνιστικὴ στάση ἢ θά εἶναι φιλοσοφική ἢ θά εἶναι ἀδύνατη», τότε ἡ κομμουνιστικὴ στάση εἶναι ἀπλῶς ἀδύνατη. Ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ γηραιὸς Κάντ, «εἶναι εὐχάριστο νά κατασκευάζει κανείς μέ τὴ σκέψη πολιτικὰ συστήματα (καί ὑποκείμενα, θά λέγαμε) πού ἱκανοποιοῦν τίς ἀπαιτήσεις τοῦ Λόγου (...). Μὲ αὐτὲς τίς πολιτικὲς δημιουργίες συμβαίνει ὅ,τι καί μέ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου: κανείς δέν ἦταν παρών σέ αὐτὴ καί οὔτε θά μπορούσε νά ἦταν παρών, γιατί ἀλλιῶς θά ἔπρεπε νά ἦταν ὁ δημιουργὸς τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του».

Ἡ «φασματική» ὑπαρξη στήν ὁποία καταδικάζεται ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος στό κείμενο τοῦ Γ.Φ., φαίνεται νά εἶναι συνέπεια τοῦ αἰτήματος νά δοθεῖ στήν κομμουνιστικὴ δράση ρητὴ φιλοσοφικὴ κάλυψη: ἂν ὁ «κομμουνιστής εἶναι ἐκ γενετῆς ἕνα φιλοσοφικό πρόβλημα», ὅταν τό πρόβλημα λυθεῖ, ἡ δράση τοῦ κομμουνιστῆ θά ἔχει ἐκ γενετῆς φιλοσοφικὲς ἐγγυήσεις. Τό ἐρώτημα εἶναι γιὰ νά ἐπιζητεῖται αὐτὴ ἡ φιλοσοφικὴ κάλυψη ἢ ὁποῖα, ὅπως ἀναγνωρίζει καί ὁ Γ.Φ.,

δέν είναι δυνατόν να παρασχεθεί. Άς πάρουμε για παράδειγμα τό ζήτημα πού τίξαμε πύό πάνω: τόν δι-
 χασμό μεταξύ «φιλοτήτας» καί «νείκους», ή άλλώς τή
 συμπλοκή καθολικότητας καί συγκρουσιακότητας πού
 χαρακτηρίζει τήν κομμουνιστική δράση. Τό πρόβλημα
 είναι βέβαια παμπάλαιο καί δέν θά λέγαμε ότι συνδέε-
 ται προνομακά μέ τόν μαρξισμό: δέν ήταν π.χ. ό
 Αισχύλος πού πρώτα πολέμησε τούς πραγματικούς
 Πέρσες καί μετά έγραψε τούς Πέρσες, ένα έργο τέχνης
 μέ ισχυρές αξιώσεις καθολικότητας; Τό πρόβλημα είναι
 πράγματι βαθύτατα φιλοσοφικό: τί θά σήμαινε, όμως,
 νά επιλύσουμε φιλοσοφικά τό πρόβλημα; Θά σήμαινε
 γενικά νά κατανοήσουμε ή νά διαυγάσουμε αυτή τή
 συμπλοκή τού καθολικού μέ τό μερικό, ανάγοντάς την
 ίσως σέ θεμελιώδη χαρακτηριστικά τής (ιστορικής)
 πραγματικότητας ή, από τήν άλλη μεριά, συνάγοντας
 τίς βασικές συνέπειές της. Δέν μπορούμε, όμως, νά
 άναμένουμε ότι ή φιλοσοφική άνάλυση θά διευκολύνει
 τίς άποφάσεις μας εξαφανίζοντας τά προβλήματα.
 Αυτό μπορεί νά γίνει μόνο στην περίπτωση πού ή φι-
 λосоφική άνάλυση δείξει ότι μιλούσαμε για φιλοσοφι-
 κά ψευδοπροβλήματα. Στίς άλλες περιπτώσεις, ή φιλο-
 σοφία δέν μπορεί νά μάς λύσει τά πρακτικά μας προ-
 βλήματα: αυτά είναι υπόθεση δική μας, τών πραγμα-
 τικών υποκειμένων, τά όποια, έντός τού κόσμου καί
 έντός τών πρακτικών, μπορούν, κατ' άρχήν, νά αναλά-
 βουν δράση για τόν ριζικό μετασχηματισμό τής πραγ-
 ματικότητας. Όπως λέει καί ό Βιτγκενστάιν, ή φιλο-
 σοφία αφήνει τά πράγματα όπως είναι. Θά μπορούσε
 βέβαια νά ισχυρισθεί κανείς ότι ή ιδιομορφία τής κομ-
 μουνιστικής στράτευσης έγκειται στό γεγονός ότι άπο-
 τελεί μιά στρευμένη θέση ή όποία, όπως οι περισσότε-
 ρες άλλες, έπιζητεί φιλοσοφική επικύρωση, αλλά αυτή
 ειδικά γνωρίζει ότι δέν μπορεί νά τήν άποκτήσει. Η
 άπλή άποδοχή αυτού τουισχυρισμού χωρίς καμία
 «τραγικότητα» μπορεί νά δημιουργεί προβλήματα καί
 άπορίες, αλλά είναι προτιμότερη από τήν έμμονή στη
 θεώρηση τού κομμουνιστή ως άείποτε φιλόσοφου καί
 τού φιλόσοφου ως δύναμει κομμουνιστή, πράγμα πού
 τελικά έξαρτά τήν πραγματικότητα τής πολιτικής δρά-
 σης από τό «άναπόδραστο μιάς άδύνατης φιλοσο-
 φίας».

Τό κείμενο συνολικά κατασκευάζει για τό δρών ύπο-
 κείμενο, έν προκειμένω τόν κομμουνιστή, ένα άσήκω-
 το πρόβλημα τό όποιο τόν καταδικάζει σέ τραγική ή
 «κολασμένη» μοίρα. Έδώ φαίνεται σχετική μιά άλλη
 παρατήρηση τού Βιτγκενστάιν. Έγραφε στό κείμενό
 τού περί φιλοσοφίας:

Οί φιλόσοφοι είναι συχνά σάν τά μικρά παι-
 διά πού σκαρώνουν όρνιθοσκαλίσματα μέ τό μο-
 λύδι κι ύστερα ρωτούν τούς μεγάλους: «Τί είναι
 αυτό?». Νά πώς γίνεται: συχνά οι μεγάλοι σχε-
 διάζουν κάτι στά παιδιά κι ύστερα τούς λένε:
 «Αυτό είναι ένα άνθρωπος», «Αυτό είναι ένα
 σπίτι» κ.ο.κ. Κάποια στιγμή άρχίζουν καί τά
 παιδιά νά τραβάνε γραμμές καί νά ρωτάνε: «Κι

αυτό τί είναι;» (*Philosophie*, παρ. 91).

Ό Γ.Φ., μέσα από τό χώρο τό φιλοσοφικό, εικονο-
 γραφεί ένα τοπίο μέ ύλικά πού χτίζουν ένα κλειστό
 σύστημα. Τά παράδοξα προκύπτουν ως παράδοξα φι-
 λοσοφικά, τά προβλήματα προκύπτουν από θέσεις πού
 διακηρύσσονται χωρίς πάντα νά δικαιολογούνται καί
 στή συνέχεια τά φιλοσοφικά φαντάσματα παραλύουν
 τή δράση. «Η λύση τού (φιλοσοφικού) προβλήματος»,
 γράφει ό Γ.Φ., «είναι ένα από τά προαπαιτούμενα τής
 ύπαρξης τού κομμουνιστή». Παράξενη δικαίωση για
 τόν Άλτουσέρ, ό όποιος στά τελευταία του κείμενα
 έξηρε τόσο πολύ τήν πρακτική καί τό «σβήσιμο» τής
 φιλοσοφίας έντός τών πρακτικών, πολιτικών, κριτικών
 καί έπιστημονικών, μέ τόν τρόπο πού τό έκανε ό ίδιος
 ό Μάρξ. Έγραφε στην *Αυτοβιογραφία* του (σ. 267):

«Δέν πιστεύω στόν βολονταρισμό στην ιστορία.
 Άντίθετα πιστεύω στην διαύγεια τής νόησης καί
 στά πρωτεία τών λαϊκών κινήματων σέ σχέση μέ
 τή νόηση. Μ' αυτό τό τίμημα, διότι δέν είναι ό
 υπέρτατος άναβαθμός, ή διάνοια μπορεί ν' άκο-
 λουθεί τά λαϊκά κινήματα, νά προσπαθεί νά μήν
 ξεναπέσουν στίς παλιές παρεκκλίσεις καί νά τά
 βοηθάει νά βρίσκουν μορφές όργάνωσης πραγμα-
 τικά δημοκρατικές καί άποτελεσματικές. Στο ση-
 μείο αυτό καί μόνο σ' αυτό επιτρέπεται νά τρέ-
 φουμε έλπίδες πώς μπορούμε νά έπηρεάσουμε
 τήν πορεία τής ιστορίας. Καμιά έλπίδα δέν επι-
 τρέπεται στά έσχατολογικά όνειρα μιάς θρησκευ-
 τικής ιδεολογίας πού μάς έχει ψοφήσει.

Άλλά νά πού βρεθήκαμε στην καρδιά τής πο-
 λιτικής».

Ήδη από τήν έποχή τού Άλκμαίωνος τού Κροτω-
 νήτη ήταν γνωστό ότι «τους ανθρώπους διά τούτο
 άπόλλυθαι, ότι ου δύνανται τήν άρχήν τῶ τέλει προ-
 σάψαι». Όσοι γνωρίζουν τή γοητεία πού άσκησε τό
 σχήμα τού κυκλικού στην άρχαία ελληνική σκέψη, κα-
 ταλαβαίνουν ότι αυτό τό άπόσπασμα, όχι μόνο καθι-
 στά τήν ανθρώπινη ζωή καί τήν πραγματικότητα πού
 τής προσιδιάζει άλτο φιλοσοφικό πρόβλημα, αλλά καί
 ουσιαστικά τήν θέτει έκτός φιλοσοφικής δικαιοδοσίας.
 Έκτοτε, καί για μεγάλο χρονικό διάστημα, ή φιλοσο-
 φία άντιπαράθεσε στό χρόνο τών θνητών τήν αιωνιό-
 τητα τών άθανάτων. Τώρα πού αυτό δέν είναι δυνα-
 τό, καθώς γνωρίζουμε πιά ότι κανείς κύκλος δέν κλεί-
 νει, μάς προτείνεται κάτι διαφορετικό: ό χρόνος τών
 θνητών άντιπαράθεται στόν αιώνιο «μετωρισμό με-
 ταξύ φθοράς καί άφθαρσίας» ενός «άθανάτου νεκρού»
 ή μιάς «άγέννητης ύπαρξης». Από τήν άλλη, μπο-
 ρούμε καί νά πάρουμε κάποτε στά σοβαρά τή δήλωση
 ενός πραγματικού φαντάσματος: «θά ήθελα νά μαι
 χωρικός καί νά ξενοδουλεύω / σέ άφέντη δίχως κτή-
 ματα, πού ναι τό βίός του λίγο, / παρά νά βασιλεύω
 έδώ στους πεθαμένους όλους».

Σημείωση: Η διατύπωση τού τίτλου «Νά μή λέμε στόν έαυτό μας
 παραμύθια» άνήκει στόν Λουί Άλτουσέρ (*Αυτοβιογραφία*).

«ΦΥΣΗ» ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΡΟΥΣΣΩ

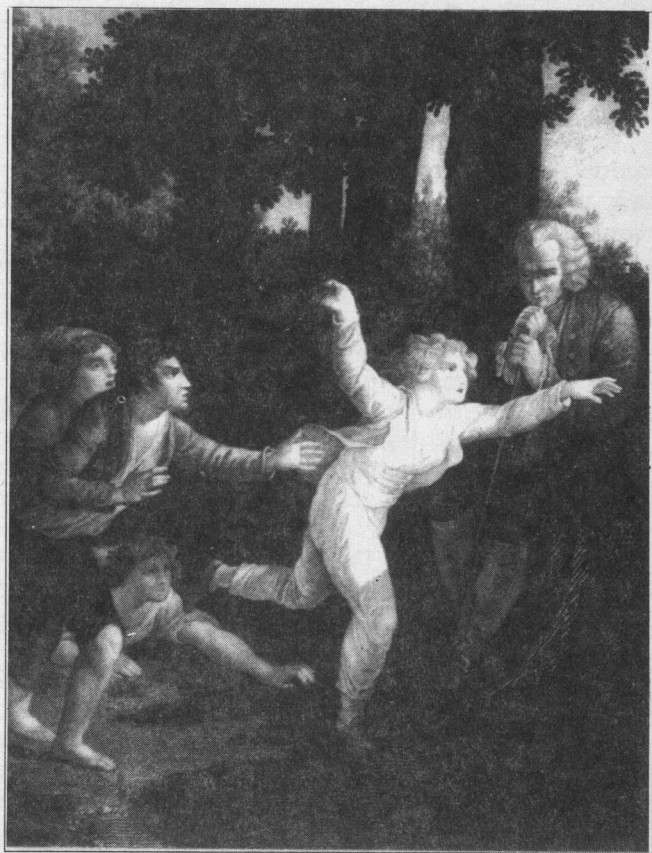
τῆς Βασιλικῆς Γρηγοροπούλου

Σήμερα, ἐνῶ ἡ ἔμφαση δίδεται στήν εἰσαγωγή νέων τεχνολογιῶν στήν ἐκπαίδευση, στήν ἀνάπτυξη νέων δεξιοτήτων, στήν ὄλο καί πιό ταχύρυθμη μάθηση, στήν ἀφομοίωση καί κατοχή ὄλο καί περισσότερης γνώσης, τά νέα καί δαπανηρά προγράμματα βρίσκουν ἀπέναντί τους ἄλλοτε παγερῶς ἀδιάφορη ἄλλοτε πανικόβλητη τήν πλειονότητα τῶν μαθητῶν στίς περισσότερες αἰθουσες διδασκαλίας. Σέ αὐτό τό σημεῖο ὁ Ρουσσώ θά χαμογελοῦσε, μέ δεδομένο ὅτι στήν καρδιά τῆς «ἀρνητικῆς ἀγωγῆς» τήν ὁποία εἰσήγαγε βρίσκεται ἡ πρόταση, «σημασία δέν ἔχει νά κερδίζουμε, ἀλλά νά χάνουμε χρόνο», προκειμένου νά σχηματίσει ἕνα πειστικότερο ἐπιχείρημα γιά τή δυνατότητα μάθησης μέσα ἀπό τή σημασία πού μπορεῖ νά ἔχει ὁ «χαμένος» χρόνος. Στόν «Πρόλογο» τοῦ *Λόγου γιά τήν προέλευση τῆς ἀνισότητος*, ὁ Ρουσσώ ἀναδιηγεῖται τόν πλατωνικό μῦθο τοῦ Γλαύκου,¹

«Παρόμοια μέ τό ἄγαλμα τοῦ Γλαύκου, πού τό παραμόρφωσαν τόσο πολύ ὁ χρόνος, ἡ θάλασσα καί οἱ καταγίδες, ὥστε νά μοιάζει περισσότερο μέ ἄγριο θηρίο παρά μέ θεό, ἡ ἀνθρώπινη ψυχή ἀλλοιωμένη μέσα στήν κοινωνία ἀπό μύριες αἰτίες πού ἀνανεώνονται διαρκῶς, ἀποκτώντας πλήθος γνώσεις, πραγματικές ἢ ψεύτικες... ὑποφέροντας ἀδιάκοπα ἀπό πάθη, ἔχει, οὕτως εἰπεῖν, ἀλλάξει τόσο ἡ ὄψη τῆς πού εἶναι σχεδόν ἀγνώριστη».

Ὁ Ρουσσώ ξαναπιάνει τόν ἀρχαῖο μῦθο προσανατολιζόμενος στήν ἀποκατάσταση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, θεωρώντας ὅτι ἡ καταστροφή εἶναι ἀναστρέψιμη; Στόν *Νάρκισσο*, παρατηρεῖ ὅτι ἕνας λαός ἐφόσον ἔχει διαφθαρεῖ, δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐπιστρέψει στήν κατάστασή τῆς ἀρετῆς. Ἄν θεωρηθεῖ ὅτι πρόκειται γιά μιὰ σταθερή θέση, ὁ Ρουσσώ δέν εἶναι θιασώτης βαθμιαίων μεταρρυθμιστικῶν μεταβολῶν, ἀλλά τῆς ριζικῆς τομῆς.

Στόν *Αἰμίλιο*, προοῦμε νά παρακολουθήσουμε τίς γραμμές ἐνός προγράμματος ἀγωγῆς πού βασίζεται στήν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος καί τῆς πράξης, ἡ ὁποία ὑποστηρίζεται ἤδη ἀπό τή βρεφικῆ ἡλικία. Τό ἐπιχείρημα μιᾶς ριζικά νέας ἀγωγῆς συγκρο-

τεῖται ἀξιῶνοντας ὡς ὄρο τόν περιορισμό τῆς σκέψης στόν ἑαυτό της καί ἀφαιρώντας τούς προσδιορισμούς της ἀπό τό παρελθόν τά βιβλία «δέν διδάσκουν παρά νά μιλάει κανεῖς γιά ὅσα δέν γνωρίζεις» (*Αἰμίλιος*, III, 290/O.C., 459).² Αὐτή ἡ φράση μᾶς παραπέμπει στό *Λόγο γιά τήν προέλευση τῆς ἀνισότητος*, ὅπου ὁ Ρουσσώ προτείνει νά ἀφήσουμε στήν ἄκρη ὄλα τά βιβλία.³ Πρόκειται γιά μιὰ μέθοδο ἡ ὁποία μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐγγράφεται στήν καρτεσιανή παράδοση, ἀπορρίπτοντας τήν πολυμάθεια κατά τήν ἀναζήτηση νέου θεμελίου, ἀποκλίνοντας ὅμως ἡ ἴδια ἀπό τό καρ-

τεσιανό cogito.

Ο Ρουσσώ στα έργα του αναφέρεται διαρκώς στη φύση και έχει δώσει την εντύπωση ότι προτείνει την επιστροφή σέ αυτήν. Οι έννοιες «φύση», «φυσική κατάσταση», «άνθρωπινη φύση», «άποτελούν κεντρικές έννοιες στο διάλογο ανάμεσα στους θεωρητικούς του φυσικού δικαίου κατά το 17ο αιώνα και ανάμεσα στους Γάλλους Έγκυκλοπαιδιστές τό 18ο αιώνα, τοποθετούμενες σέ σχέση αντίθεσης πρός τόν πολιτισμό. Για τούς θεωρητικούς του φυσικού δικαίου, ή φυσική κατάσταση είναι πρωταρχικά μιά κατάσταση ανεξαρτησίας και σέ αυτήν θεμελιώνεται ή αρχή σύμφωνα μέ την όποια όλοι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι.⁴ Σέ αυτήν την άπουσία κάθε μορφής έξουσίας νοούνταν ή φύση ως ισότητα και ανεξαρτησία, έκτός δηλαδή ορισμένου τόπου και χώρου, σέ έναν ου-τόπο. Ο Ρουσσώ ξεχωρίζει τόν όρο «φυσική κατάσταση» από την ανθρώπινη φύση στην κοινωνία.⁵ Έντοπιζονται, καταρχάς, δύο έννοιες φύσης, ή φυσική κατάσταση και ή ανθρώπινη φύση στην κοινωνία.

Ο Ρουσσώ εισέρχεται στή συζήτηση του φυσικού δικαίου χρησιμοποιώντας και ό ίδιος τό μύθο της φυσικής κατάστασης. Στόν Λόγο για την προέλευση της ανισότητας, γράφει ότι «οί φιλόσοφοι πού εξέτασαν τά θεμέλια της κοινωνίας, αισθάνθηκαν την ανάγκη να αναχθούν στή φυσική κατάσταση». Για τόν ίδιο όμως, ή φυσική κατάσταση δέν υπάρχει πιά, ίσως δέν υπήρξε ποτέ, και πιθανόν να μήν υπάρξει ποτέ, ενώ πρέπει όμως να τή θέσουμε για να κρίνουμε την παρούσα κατάσταση μας (στό ίδιο, «Είσαγωγή»). Ξεκινά δηλαδή μέ τό ακαδημαϊκό θέμα της φυσικής κατάστασης, την όποια υπονομεύει ξεχωρίζοντάς την απόλυτως από την οργανωμένη κοινωνία, κίνηση ή όποια διευκολύνει την κατασκευή μιάς νέας έννοιας της φύσης πού τοποθετείται στην κοινωνία. Για τόν Ρουσσώ ή φυσική κατάσταση, όπως διατυπώθηκε από τούς θεωρητικούς του φυσικού δικαίου, δέν μπορεί να είναι αίτια της κοινωνίας.

«Ας αρχίσουμε λοιπόν αποκλίνοντας από όλα τά γεγονότα» (Λόγος για την προέλευση της ανισότητας, 776 /Ο. C., 132). «Αν θεωρηθεί ότι πρόκειται για έναν βασικό κανόνα της ρουσσωικής μεθόδου,⁷ ό όποιος συνδέεται μέ τόν προηγούμενο κανόνα, «να αφήσουμε στην άκρη όλα τά βιβλία», ως άρνητικός τύπος δέν υπογραμμίζει παρά τόν υποθετικό χαρακτήρα της έρευνας, ή όποια όμως διεκδικεί να κατασκευάσει βέβαιες αποδείξεις. Η βεβαιότητα έλκεται από τά «φώτα του λόγου», όπως θα αναφέρει στό Συμπέρασμα του έργου.

Η απόκλιση άφορα τις θεωρίες του φυσικού δικαίου, στίς όποιες έχει άπευθύνει την κριτική του. Η κριτική αυτή προσανατολίζεται σέ τρία σημεία:

«άλλοι καταλόγισαν στόν άνθρωπο της φυσικής κατάστασης την έννοια του δικαίου και του άδικου· άλλοι, τό δικαίωμα να διατηρεί αυτό πού του άνήκει· άλλοι, τέλος, την έξουσία του ισχυ-

ροῦ πάνω στόν, άνίσχυρο».

Σέ αυτές τις θεωρίες ό Ρουσσώ διαπιστώνει ότι ό φυσικός άνθρωπος έχει άναμειχθεί μέ τόν πολιτισμένο, ενώ δέν διατυπώνεται ή άμφιβολία για την ιστορική ύπαρξη της φυσικής κατάστασης. Για την ύποστήριξη της κριτικής του επικαλείται τή Βίβλο, θεωρώντας ότι «ή θρησκεία μās υποχρεώνει να πιστέψουμε ότι οι άνθρωποι είναι άνισοι μεταξύ τους, επειδή ό Θεός τό θέλησε να γίνει έτσι...» (Λόγος για την προέλευση της ανισότητας, 27).

Υπεραμύνεται ό Ρουσσώ της θρησκείας; Εκείνο πού προβληματίζει είναι ότι, αν και ό Ρουσσώ θα ύποστηρίξει ως βασικό όρο τών κοινωνικών σχέσεων την ισότητα, στό έπιχείρημά του για τή φυσική κατάσταση, επικαλείται μέν τή θρησκεία, αλλοιώνοντας τή διδασκαλία σύμφωνα μέ την όποια ό Δημιουργός έπλασε τούς ανθρώπους ώστε να μοιάζουν άναμεταξύ τους και μέ τό Δημιουργό τους.

Ο Ρουσσώ, στή συζήτηση του φυσικού δικαίου, κατασκευάζει τό άντεπιχείρημά του για τή φυσική κατάσταση, σύμφωνα μέ τό όποιο οι άνθρωποι είναι άπομονωμένοι, γι' αυτό δέν έχουν κανένα είδος ήθικης σχέσης, ούτε κοινά συμφέροντα, και δέν θα μπορούσαν να είναι ούτε καλοί ούτε κακοί (Λόγος για την προέλευση της ανισότητας, 47). Ο πρωτόγονος άνθρωπος, ό άνθρωπος της φύσης, δέν είναι ούτε αδύναμος ούτε ισχυρός, ελεύθερος ή έξαρτημένος, καλός ή κακός, δέν μπορεί να είναι λογικός ούτε και διαθέτει γλώσσα, διότι είναι άπομονωμένος. Αυτή ή κατάσταση διακρίνεται πλήρως από τόν πολιτισμό. Ο Ρουσσώ μέ τή δική του περιγραφή της φυσικής κατάστασης άκυρώνει από αυτήν τόν τελικό σκοπό του κλασικού μύθου, τό πέρασμα πρός τόν πολιτισμό, την εξέγηση της γένεσης του κράτους. Δέν μπορεί να γίνει δεκτή ή χομπσιανή ύπόθεση για τή φυσική κατάσταση, ως «πόλεμος όλων εναντίον όλων»,⁸ μέ δεδομένο ότι οι άνθρωποι είναι άπομονωμένοι, αλλά ή χομπσιανή φυσική κατάσταση γίνεται δεκτή ως κοινωνικό φαινόμενο. Οι άνθρωποι δέν γίνονται έχθροι παρά άφοῦ έχουν αναπτύξει σχέσεις, συμφέροντα και πάθη. Έφόσον στή χομπσιανή φυσική κατάσταση, ως κατάσταση πολέμου, άναμειγνύονται τά έπίκτητα πάθη,⁹ ό πόλεμος άναγνωρίζεται σαν κάτι φυσικό από τό όποιο άπειλείται ή ανθρώπινη φύση σέ όποια κατάσταση κι αν βρίσκεται. Στό Κοινωνικό Συμβόλαιο (I, iv), αντίθετως, ύποστηρίζεται ότι ό πόλεμος όφείλεται στή σχέση τών πραγμάτων και όχι τών ανθρώπων· ό πόλεμος δέν μπορεί να συμβεί στή φυσική κατάσταση όπου δέν υπάρχει σταθερή ιδιοκτησία ούτε και σέ μιά κοινωνία όπου ισχύει ό νόμος.

Ο Ρουσσώ άκυρώνει και ένα άλλο θεμέλιο της φυσικοδικαικής θεωρίας του κράτους, τόν άτομισμό. «Όπως γράφει στόν Αίμιλιο, ό φυσικός άνθρωπος «είναι ή άριθμητική μονάδα, τό άπόλυτο όλο πού δέν έχει σχέση παρά μέ τόν έαυτό του ή μέ τόν όμοιο του (85/Ο. C., 249). Άλλά ό όμοιός του είναι ή ανθρώπο-

τητα ολόκληρη και, όπως ο ίδιος, ένα άφηρημένο καθολικό: ή κατηγορία του ατόμου δεν μπορεί να εφαρμοσθεί ούτε στον εαυτό του ούτε στον άλλον.¹⁰ Όπως γράφει ο Χέγκελ, «τό απλό εγώ είναι αυτό τό είδος ή τό απλό καθολικό, για τό οποίο οι διαφορές δεν υπάρχουν» (Φαινομενολογία, Β, IV). Ο άνθρωπος της φυσικής κατάστασης υπάγεται στο ένστικτο, πού ισχύει για όλους άδιαφοροποίητα, χωρίς να αναγνωρίζεται τον εαυτό του σε πρόσωπα, και σε αυτό βασίζονται τά δικαιώματα αυτής της κατάστασης. Τά δικαιώματα αυτά διαφέρουν από εκείνα πού θεμελιώνονται στο Λόγο. Άφενός μέν τά άτομα δεν μπορεί να άπαρηγοθούν τά φυσικά δικαιώματά τους, άφετέρου δεν υπάρχει εγγύηση ότι μπορούν να διατηρηθούν στή φυσική κατάσταση. Μέ την πράξη του κοινωνικού συμβολαίου και τή θέσμιση μιάς άπόλυτης δύναμης, τό άτομο άποξενώνεται από τή φύση του και τά δικαιώματα της φυσικής κατάστασης, προκειμένου να του επιστραφούν ως πολιτικά και αναπαλλοτριώτα δικαιώματα.¹¹ Μέ τό τέχνασμα αυτό τά φυσικά δικαιώματα του ατόμου δεν εξαφανίζονται, αλλά αντιθέτως μετατρέπονται και έπαναθεμελιώνονται άποτελώντας όρο του κράτους.

Ο Ρουσσώ γράφει μέν ότι μισεί τά βιβλία, «δέν διδάσκουν παρά να μιλάει κανείς για όσα δεν γνωρίζει», ενώ έχει μιά παθιασμένη σχέση μαζί τους.¹² Μέ τους συγγραφείς των βιβλίων στους άτέλειωτους μοναχικούς του περιπάτους είχε μιά έντονη συνομιλία. Η κατασκευή του για τή φυσική κατάσταση μπορεί να διαβαστεί στο πλαίσιο ενός τέτοιου διαλόγου, όπως και ή δεύτερη έννοια της φύσης, ή οποία θά μäs άπασχολήσει στή συνέχεια, ενώ συνιστούν όρους συγκρότησης του κοινωνικού και της άγωγής των πολιτών.

Τό Κοινωνικό Συμβόλαιο και ο Αίμιλιος αρχίζουν μέ την κλασική αντίθεση φύσης και πολιτισμού. «Όλα είναι σωστά καθώς βγαίνουν από τά χέρια του Δημιουργού, όλα έκφυλίζονται όσα βγαίνουν από τά χέρια του ανθρώπου», «Ο άνθρωπος γεννιέται έλεύθερος και παντού δρίσκεται άλυσοδεμένος». Ο Ρουσσώ, μέ άλλα λόγια, ξεκινά μέ μιά διαδεδομένη και προσφιλή άποψη, ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως έλεύθερος, τήν οποία χρησιμοποιεί για να τονίσει τή σύγχρονη παθολογία του. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι για τή δεύτερη έννοια, της φύσης στή κοινωνία, ξεκινά μέ άφετηρία τό παθολογικό, περνώντας στή συνέχεια στή έννοια του «φυσικού». Στόν Μάντεβιλ, τά θεμέλια της κοινωνίας δεν είναι ή φιλία ούτε τά εϋγενή αισθήματα, αλλά ό,τι καλούμε κακό είναι ή μεγάλη άρχή πού μäs κάνει κοινωνικά όντα. Ο Μάντεβιλ, όπως και ο Μπένθαμ, άποκαλύπτουν κάτι πού έπρεπε να μένει κρυφό ή να εξιδανικεύεται. Στο βαθμό όμως πού τό παθολογικό, ή τό «κακό», τοποθετείται ως άφετηρία, αυτό δεν ταυτίζεται μέ τον εαυτό του και μέ τά άποτελέσματά του.¹³

Η ρουσσωική πορεία άνάλυσης μέ άφετηρία τή ριζική άμφισβήτηση της γνώμης των άλλων, όπως ση-

μείωσαμε, και άποκλίνοντας από τις δεδομένες άντιλήψεις και τά τρέχοντα γεγονότα, έπιχειρεί να φέρει στο φως όρισμένες νέες άρχές για τήν ακρίβεια, να δώσει νέο νόημα στις παραδοσιακές έννοιες. Για τον Ρουσσώ, ο άνθρωπος δεν γεννιέται έλεύθερος και έλλογος και δεν έχει μιά άμετάβλητη φύση. Για τον Χόμπς, ή κοινωνία είναι ένα προϊόν του ανθρώπινου λόγου, έφόσον ο λόγος καταλογίζεται στήν ανθρώπινη φύση (βλ. *De Cive*, II, 1) και έγγυάται τή συνέχεια από τή φυσική κατάσταση στή θέσμιση της κοινωνίας. Τό κράτος Λεδιάθαν όφείλεται χάρη στή συμμαχία του πάθους μέ τό Λόγο.¹⁴ τό πάθος άφενός ισχυροποιεί τό Λόγο, άφετέρου τό ίδιο έξορθολογίζεται υπαγόμενο στους σκοπούς του. Έφόσον όμως, σύμφωνα μέ τον Ρουσσώ, ο λόγος δεν άνήκει στή φύση του πρωτόγονου ανθρώπου, ο οποίος δεν ακολουθεί παρά τις παρορμήσεις του στήν κατάσταση της άνεξαρτησίας του, και όχι έλευθερίας, τότε τί έγγυάται τήν πρόοδο της πορείας των πραγμάτων και πώς στή θέση της έγγυήσης της δεν μπαίνει ή ένδεχομενικότητα και ή ιστορική άφήγηση; Πολύ συνοπτικά, μπορεί να αναφερθεί ότι ή ρουσσωική πρόταση για τήν έννοια του Λόγου τοποθετείται στο συναίσθημα τό οποίο δεν δρίσκεται σε μιά έξωτερική σχέση προς τό Λόγο, υπαγωγής και χρησιμοποίησής του, και κατανοείται μέσω της διάλυσης των δεδομένων τρόπων του.

Στό πρόγραμμα άγωγής του Ρουσσώ στον Αίμιλιο άπουσιάζουν οι γονείς και αυτή ή άφαίρεση,¹⁵ της γνώμης αλλά και βασικών συστατικών του πολιτισμού, έχει ιδιαίτερα προβληματίσει. Στο Κοινωνικό Συμβόλαιο, (I, ii) τά παιδιά παραμένουν συνδεδεμένα μέ τον πατέρα τους όσο χρειάζεται για τήν αυτοσυντήρησή τους. Άν συνεχίσουν, τότε αυτό όφείλεται στήν έλευθερη έκλογή τους. Στόν Αίμιλιο, ή θέση διευκρινίζεται και έμφανίζεται πιο ριζική. Τό παιδί άνατρέφεται άποσυνδεδεμένο από τήν πατρική έξουσία, στή θέση της οποίας τοποθετείται ο παιδαγωγός, ενώ προσανατολίζεται να γίνει πολίτης και να διαμορφώσει δική του οικογένεια. Μέ άλλα λόγια, ή βίαιη, όπως μπορεί να θεωρηθεί, άφαίρεση της οικογένειας, πού θυμίζει τήν πολιτική του Κοινωνικού Συμβολαίου ως προς τή θέσμιση της κοινωνίας, άποβλέπει στήν εισαγωγή της μέ άλλους όρους. Ο Ρουσσώ, κατά τή μέθοδό του, προτείνει να αφήσουμε στήν άκρη όλα τά έπιστημονικά βιβλία και να στοχαστούμε «πάνω στις πρώτες και πιο άπλές λειτουργίες της ανθρώπινης ψυχής» (Λόγος για τήν προέλευση της άπισότητας, σ. 69). Στή συνέχεια της καρτεσιανής μεθοδικής άφαίρεσης και άνάλυσης, έπιχειρεί να φέρει στο φως νέα στοιχεία της ανθρώπινης ψυχής, ένα νέο υποκείμενο γνώσης και πράξης, τό οποίο βασίζεται στο αίσθημά του.

Η διάκριση άνάμεσα στον φυσικό άνθρωπο και τον κοινωνικό, σύμφωνα μέ τή ματιά του Κάντ καθώς διάβαζε Ρουσσώ, δεν προκύπτει από μιά περιγραφή της έξελικτικής του πορείας, αλλά πρόκειται για ένα διαχωρισμό σε γνήσιες και πλαστές αξίες. Ο φυσικός

άνθρωπος συνοψίζει τούς σκοπούς προς τούς οποίους κινείται ανθρώπινη φύση.¹⁶ Η σύγκρουση φύσης-κοινωνίας δέν συμβαίνει παρά μέσα στην κοινωνία, ενώ τό ιδεώδες του φυσικού ανθρώπου δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ παρά μέσα στην κοινωνία, στην οποία μόνον εἶναι δυνατό νά κατοχυρωθοῦν τά δικαιώματα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητος. Ἡ φύση μπορεί νά θεωρηθεῖ ὅτι προκύπτει μέσω κριτικῆς ἀνακατασκευῆς τῆς κοινωνικῆς κατάστασης, μέσω μετατροπῆς τῆς στή βάση μᾶς σειρᾶς ιδεωδῶν ἀξιῶν. Ἄν πάρουμε ὑπόψη μας τό *Λόγο γιά τήν προέλευση τῆς ἀνισότητος*, μπορούμε νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἐπιχειρεῖται νά τεθοῦν ὀρισμένοι ὄροι προστατευτικοί τῆς φυσικῆς δυνατότητας γιά ἐξέλιξη, οἱ ὅποιοι δέν μπορούν παρά νά συσταθοῦν στό πλαίσιο τῆς κοινωνίας στην ὁποία καί πραγματοποιεῖται ἡ ἀνθρώπινη φύση. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ρουσσική μέθοδος, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ σέ ρῆξη μέ τήν παράδοση, προϋποθέτει τόν ἀντίπαλο καί μιά σειρά κινήσεων πού ἀνατρέπουν τήν αὐθεντία, τήν ὁποία ἐνσωματώνει τροποποιώντας την.¹⁷

Ὁ Ρουσσώ διατηρεῖ ὅμως μιά ἐννοια ἀπομόνωσης καί αὐτάρκειας τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά κατά ἕναν ἐσωτερικευμένο τρόπο. Ὁ φυσικός ἀνθρωπος βρίσκεται σέ ἀπόσταση ἀπό τήν κοινωνία στην ὁποία ζεῖ, ἔχοντας τήν ἀρετή τοῦ σοφοῦ ὁ ὁποῖος κρίνει τίς καταστάσεις στίς ὁποῖες βρίσκεται.

Ὁ Ρουσσώ δέν ξεκινᾶ μέ δεδομένη τήν ὁμοιότητα, ἀλλά τή διαφορά, τήν ὁποία δέν ἀναζητᾶ μόνον ἀνάμεσα στους ἀνθρώπους, ἀλλά ἐπικεντρώνεται καί στίς διαφοροποιήσεις στην ψυχολογία καί τήν πράξη τοῦ ἐπιμέρους ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρωπος δέν εἶναι ἕνα πράγμα μόνον, «ὁ κλέφτης πού γδύνει τούς περαστικούς, καλύπτει τή γύμνια τοῦ φτωχοῦ, καί ὁ πῖο ἄγριος δολοφόνος συγκρατεῖ ἕναν ἀνθρώπο πού λιποθυμᾷ» (*Αἰμίλιος*, IV, 433/O.C., 596). Ἡ σύγκρουση δέν ὑφίσταται μόνον ἀνάμεσα στό ἐγώ καί τόν ἄλλο, ἀλλά κατεξοχήν ὡς ἐσωτερική σύγκρουση. Ὑπάρχει ὅμως μιά ἀρχή, ἡ ὁποία μπορεί νά ἐγγυηθεῖ τήν ἐνότητα καί τή λύση τῶν συγκρούσεων, ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό (*amour de soi*) ἢ ἡ φιλαυτία (*amour propre*), ὁ αἰσθηματικός δεσμός τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἑαυτό του.

Τό πείραμα ἀγωγῆς τοῦ Ρουσσώ βασίζεται κατεξοχήν σέ αὐτές τίς δύο ἐννοιες.

«Τό μόνον φυσικό πάθος γιά τόν ἀνθρώπο εἶναι ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό (*amour de soi*) ἢ ἡ φιλαυτία (*amour propre*), μέ τήν εὐρεία ἐννοια. Αὐτή ἡ φιλαυτία καθεαυτή ἢ σέ σχέση μέ μᾶς εἶναι καλή καί χρήσιμη καί καθῶς δέν ἔχει καμιά ἀναγκαῖα σχέση μέ ἄλλον, εἶναι ἀπό αὐτήν τήν ἀποψη φυσικά ἀδιάφορη δέν γίνεται καλή ἢ κακή παρά μέ τήν ἐφαρμογή ἢ μέ τίς σχέσεις μέ τίς ὁποῖες τή συνδέουμε. Μέχρι νά γεννηθεῖ ὁ ὀδηγός τῆς φιλαυτίας, πού εἶναι ὁ λόγος, ἕνα παιδί εἶναι σημαντικό νά μὴ κάνει τίποτε ἐπειδή τό βλέπουμε ἢ τό ἀκοῦμε, μέ δύο λόγια τίποτε σέ σχέση μέ ἄλλους, ἀλλά μόνον ὅ,τι τοῦ ζη-

τᾶ ἡ φύση, καί τότε δέ θά κάνει παρά μόνον τό καλό» (*Αἰμίλιος*, II, 158).

Γίνεται ἀντιληπτό, ἴσως, γιατί κατά τή διάρκεια τῆς παιδικῆς ἡλικίας ὁ Ρουσσώ προβαίνει σέ τόσο πολλές ἀφαιρέσεις, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς γνώμης τῶν γονιῶν, καί ἀφήνει τά μεγαλύτερα δυνατά περιθώρια στό παιδί νά βρίσκεται κυρίως σέ ἐπαφή μέ τόν ἑαυτό του.

Ὁ Ρουσσώ, ἐνῶ στό παραπάνω ἐδάφιο δέν φαίνεται ἀρχικά διατεθειμένος νά ξεχωρίσει τήν ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό ἀπό τή φιλαυτία, στή συνέχεια προχωρεῖ στή διάκρισή τους· ἡ φιλαυτία¹⁸ ἀναπτύσσεται μέ τήν κοινωνικότητα καί προκαλεῖται ἀπό τή σύγκριση μέ τούς ἄλλους. Στό *Λόγο γιά τήν προέλευση τῆς ἀνισότητος*, ἡ φιλαυτία θεωρεῖται συνδεδεμένη μέ τό λόγο καί τόν ἀναστοχασμό,

«ὁ λόγος γεννᾶ τή φιλαυτία καί ὁ ἀναστοχασμός τήν ἐνδυναμώνει· αὐτή στρέφει τόν ἀνθρώπο στόν ἑαυτό του· τόν χωρίζει ἀπό ὅ,τι τό στεναχωρεῖ καί τοῦ προκαλεῖ λύπη» (101/O.C., 156).

Ἐνῶ ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό εἶναι ἀνοιχτή, διαχυτική, ἡ φιλαυτία εἶναι ἀρνητική καί περιοριστική. Ἡ φιλαυτία πρῖν τήν ἀνάπτυξη τοῦ λόγου μπορεί νά μετατρέψει τό παιδί σέ τύραννο, ἐνῶ μαζί μέ τό λόγο ἀποτελεῖ ἕνα χρήσιμο, ἂν καί ἐπικίνδυνο ἐργαλεῖο, πού μπορεί ὅμως νά μετατραπεῖ σέ ἀρετή (βλ. *Αἰμίλιος*, 372/O.C., 535 καί 383/O.C., 546). Κατά τήν ἐφηβεία, ἀπό τήν ἀνοιχτή καί διαχυτική δύναμη τῆς καρδιάς γεννιέται ἡ συμπόνοια, ἡ βάση τῶν κοινωνικῶν αἰσθημάτων. Μπορεῖ, συνοπτικά, νά συσταθεῖ μιά γενεαλογία τῶν συναισθημάτων. Ἀπό τό πρωταρχικό συναίσθημα τῆς ἀγάπης γιά τόν ἑαυτό μέ τή μεσολάβηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐμφανίζεται ἡ φιλαυτία. Ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό μαζί μέ τήν ἰδέα τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἄλλου μετατρέπεται σέ συμπόνοια. Ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό ὅμως ὡς διαχυτική δύναμη τῆς καρδιάς, ἡ ὁποία δέν γνωρίζει περιορισμούς, δέν σταθεροποιεῖται, παραμένοντας καθολική καί ἀφηρημένη. Ἡ φιλαυτία, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι περιοριστική καί περιορισμένη, καί συγκεκριμενοποιεῖται σέ ἀποκλειστικά ἀντικείμενα. Καί ἐνῶ ὀδηγεῖ στόν ἐγωισμό καί σέ μιά σειρά παθῶν, προκαλεῖ τήν ἀναστοχαστική δύναμη, ὀδηγεῖ στό καλό καί στό κακό, περιορίζει ἀλλά καί προσδιορίζει τήν ἐπιθυμία, ἢ τήν ἀποστροφή, σέ πρόσωπα καί ἀντικείμενα· μέ ἄλλα λόγια, συνδέεται μέ τούς προσδιορισμούς καί τούς περιορισμούς τῆς ἠθικῆς.

Στόν Χολμπάχ, τόν ντ'Αλαμπέρ, τόν Ντιντερό καί ἄλλους, ἀπέναντι στην ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό ἡ στρατηγική εἶναι παρόμοια, μεταφράζεται σέ εὐτυχία, εὐχαρίστηση, συμφέρον, καί στή συνέχεια σέ ἀρετή, σέ μιά προσπάθεια συμφιλίωσης τοῦ ἀτομικοῦ μέ τό συλλογικό. Ὁ Ρουσσώ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται νά δέχεται τήν κοινωνική σημασία πού ἀποδίδεται στην ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό. Μποροῦμε ὅμως νά διακρίνουμε ὀρισμένες κινήσεις, πρῶτον, ἀρχικά, δέν τήν ξεχωρίζει ἀπό τόν ἐγωισμό. Δεύτερον, ἀναγνωρίζει ὅπως

όλοι τή θετική σημασία της. Τρίτον, τά κοινωνικά συναισθήματα και ή ήθική όφείλονται κατεξοχήν όχι σέ αυτήν αλλά στή φιλαυτία (ή έγωισμό, όπως έχει αποδοθεί). Μπορεί λοιπόν νά θεωρηθεί ότι όπως έχει άποδοθεί. Μπορεί λοιπόν νά θεωρηθεί ότι όπως έχει άποδοθεί. Μπορεί λοιπόν νά θεωρηθεί ότι όπως έχει άποδοθεί. Μπορεί λοιπόν νά θεωρηθεί ότι όπως έχει άποδοθεί.

Ένα έρώτημα πού μπορεί νά διατυπωθεί είναι πώς, ενώ αναγνωρίζεται ή φιλαυτία, ή διαφορά αυτή διαμορφώνεται έτσι ώστε νά είναι συμβατή μέ τή γενική θέληση, μέ τή διαμόρφωση του Αιμίλιου ως πολίτη. Ο Ρουσσώ έχει αναρωτηθεί για τήν ορθότητα τής κρίσης τής «έσωτερικής φωνής», μέ δεδομένο ότι όπως λέγεται εκφράζει τίς κρίσεις και τά αισθήματα μιας υπάρχουσας κοινωνίας και τούς νόμους τής (Ο.Σ., ΙΙΙ, 287).

Όπως γράφει στον Αιμίλιο:

«Δέν υπολογίζω τήν εκπαίδευση του κόσμου, επειδή αυτή ή εκπαίδευση κατευθυνόμενη σέ αντίθετους σκοπούς, άποτυγχάνει και στους δύο: δέν είναι ικανή παρά νά φτιάχνει δυσπόστατους ανθρώπους, πού νά φαίνονται ότι δίνουν τά πάντα στους άλλους, ενώ δέν δίνουν ποτέ τίποτε παρά μόνο στους έαυτούς τους» (86-87/Ο.Σ., 250).

Ο Ρουσσώ εκκινεί φανερά από τόν συγκαλυμμένο σκοπό τής υπάρχουσας άγωγής, τόν άνθρωπο για τόν έαυτό του, από τήν άγωγή του έγωιστικού συμφέροντος.¹⁹

Η κίνηση αυτή, από τή διαφορά του έπιμέρους άτόμου στην ένότητα του συνόλου των άτόμων, συνδέει τόν Αιμίλιο μέ τήν προβληματική του Κοινωνικού Συμβολαίου. Στο τελευταίο, ή θέληση των έπιμέρους άτόμων, τό σύνολο των μικρών διαφορών, μεταβαίνει σέ άλλο γένος, μεταβάλλεται ποιοτικά σέ γενική θέληση, στην ένότητα όλων των διαφορών. Ο Ρουσσώ μεταφέρει τό πάθος του για υπολογισμό, θεμέλιο των μεταρρυθμίσεων πού επιδίωκε στή μουσική, στην άγωγή και στην πολιτική.

Αυτά τά λεπτά νήματα των συναισθημάτων, τά όποια μπορούν νά παραμείνουν διάχυτες δυνάμεις, νά μετατραπούν σέ έντονα πάθη ή σέ ήθικές δυνάμεις, προσδιορίζουν τή ρουσσωική ανθρωπολογία, στην όποία ο άνθρωπος τοποθετείται σέ μία ένδιάμεση θέση, ή όποία νομιμοποιεί τό ρόλο τής άγωγής.

Τό ρουσσωικό πρόγραμμα άγωγής τείνει νά αναδείξει τό αισθανόμενο, γνωσιοθεωρητικό και πρακτικό υποκείμενο, τό όποιο ύπακούει στή φωνή τής συνείδησής του, αυτονομοθετείται. Η άγωγή αυτή υπάγεται σέ όρισμένους καθολικούς όρους, έλευθερία και αυτο-

πειθαρχία, πού προστατεύουν τήν έλευθερία από τόν έγωισμό, ενώ άφορά και τό έπιμέρους παιδί, μέ τά αισθήματα και τίς έμπειρίες πού τό διακρίνουν. Από αυτήν τήν άποψη, τό παιδί για τόν παιδαγωγό αναγνωρίζεται έξαρχής ως ένας άγνωστος, πράγμα πού τό προστατεύει από τήν αυθαιρεσία μιας δεδομένης γνώσης και νοθεσίας.

Το παιδί για νά έξέλθει από τό στάδιο τής άνωριμότητας, πρέπει νά άρει κάθε «έξωτερική καθοδήγηση», πράγμα πού ευνοεί τήν άνάληψη τής ευθύνης για τόν έαυτό του.

«Νά θέτετε τά έρωτήματα στο επίπεδο των πνευματικών του δυνάμεων. Νά μή γνωρίζει τίποτε ο μαθητής επειδή του τό είπατε έσείς, αλλά επειδή κατόρθωσε νά τό κατανοήσει μόνος του: δέν πρέπει νά μαθαίνει τήν έπιστήμη, αλλά νά τήν έπινοεί. Εάν στο πνεύμα του βάλετε στή θέση του λόγου τήν αυθεντία, δέ θά συλλογίζεται πιά: δέ θά είναι παρά ένα παιχνίδι τής γνώμης των άλλων» (Αιμίλιος, ΙΙΙ, 266/Ο.Σ., 430).

Ο άνθρωπος, στή ρουσσωική ανθρωπολογία σύμφωνα μέ τήν προσέγγισή μας, δέν είναι ο φυσικός άνθρωπος, ούτε προτείνεται ή έπιστροφή του πολιτισμένου στην φυσική κατάσταση, και στο πλαίσιο αυτού του επιχειρήματος ή γνώση δέν άποτελεί είτε μίμηση τής φύσης είτε τής αυθεντίας.²⁰ Δέν εκπλήσσει έπομένως πού στην καρδιά αυτής τής προβληματικής βρίσκει ή συνθηματική φράση «σημασία δέν έχει νά κερδίζουμε αλλά νά χάνουμε χρόνο» (Αιμίλιος, ΙΙ, 159). Μέσα από αυτήν τήν ιδέα, του χαμένου χρόνου, δέν άμφισβητείται ή σημασία τής γνώσης, αντιθέτως επιχειρείται νά διατυπωθεί ένα πειστικότερο επιχειρημα για τήν άπόκτησή της μέσα από νέους όρους στην σχέση του μαθητή μέ τή γνώση. Από αυτή τήν άποψη, είναι προτιμότερο ο δάσκαλος νά αφήσει τό μαθητή μέ μία άόριστη έντύπωση τήν όποία όμως δέ βρίσκει ικανοποιητική, παρά μέ μία έπιβεβαιωμένη γνώμη στην όποία δέν έχει φτάσει ο ίδιος και τήν θεωρεί σαν δική του.

Η μάθηση όχι ως διαδικασία μετάγγισης γνώσεων αλλά ως διαδικασία άνοιχτή σέ νέες προσλήψεις των πραγμάτων και των ιδεών φαίνεται νά αντιτίθεται σέ τεχνικές πειθάρχησης. Ο μικρός Αιμίλιος εισάγεται στην γνώση μέσα από τίς δοκιμές και τά λάθη του, αφήνεται έλεύθερος, ή και προκαλείται, νά πλανηθεί, νά δοκιμασθεί, νά συναντήσει τά όριά του, ενώ σέ άρκετά σημεία του έργου παίρνει ο ίδιος τό δάσκαλο από τό χέρι. Πρόκειται άραγε για ένα έργο τό όποιο σκηνοθετεί ο Ρουσσώ, όπου τό παιδί πρωταγωνιστεί άυτενεργώντας, χωρίς νά ύπάρχει σενάριο; Στην Πολιτική οικονομία, διαβάζουμε: ...τό μεγαλύτερο ταλέντο των άρχηγών είναι νά μεταμφιέζουν τή δυνάμη τους για νά τήν κάνουν λιγότερο μοσητή, και νά κατευθύνουν τό κράτος τόσο ήσυχά ώστε νά φαίνεται ότι δέν έχει άνάγκη από καθοδηγητές».

1. Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, X, 611
2. Πρώτα αναφέρουμε με λατινικούς χαρακτήρες τόν αριθμό του βιβλίου, κατόπιν τόν αριθμό της σελίδας στό J.-J. Rousseau, *Emile ou De l' education*, αποκατάσταση κειμένου Ch. Wirtz, εισαγωγή-σημειώσεις P. Burgelin, Gallimard, Folio/Essais, Παρίσι 1969⁷ ή συντομογραφία O.C. αντιστοιχεί στό *Oeuvres Complètes, Gallimard, «Bibl. de la Pléiade»*.
3. 'Ο Ρουσσώ διάβαζε πολύ όπως γράφει στίς *Εξομολογήσεις*, «Γιατί τό νά διαβάω τρώγοντας ήταν πάντα ό κρυφός μου πόθος, άφού μου έλειπε ή συντοφία. Μου λείπει τό συμπλήρωμα της κοινωνίας. Καταβροχθίζω έναλλάξ μιά σελίδα και μιά μπουκιά, και είναι σά νά τρώει μαζί μου και τό βιβλίο πού διαβάω» (O.C., 269). Η ενεργητική στάση, και ή γραφή, φαίνεται νά προκύπτει μέσω αυτοκριτικής πάνω στό πάθος για τό διάβαμα, σέ μιά παθητική σχέση μέ αυτό.
4. Τή φυσική αρχή της ισότητας και ελευθερίας άρνούνται οι θεωρητικοί του θεικού δικαίου, αλλά επ' αυτής συμφωνούν όλοι οι θεωρητικοί όλων τών αποχρώσεων της σχολής του φυσικού δικαίου. Η αρχή της φυσικής ισότητας δέν σημαίνει ότι όλοι γεννιούνται ίσοι σέ δύναμη και ταλέντο, αλλά ότι ή όποια υπεροχή, φυσική ή ήθικη, δέν δίνει σέ όποιον τήν κατέχει τό δικαίωμα νά επιβάλλει στους άλλους τή θέλησή του ή νά τούς υπαγάγει στή θέλησή του, διότι καθόσθε έλαβε εκ φύσεως άρετη λογική για νά καθοδηγηί τόν έαυτό του» βλ. R. Derathé, *Jean-Jacques Rousseau et la science politique de son temps*, Vrin, Παρίσι 1979, σ. 128.
5. Βλ. J. Château, *Jean-Jacques Rousseau. Sa Philosophie de l' education*, Vrin, Παρίσι 1962, σ. 123.
6. Rousseau, *Écrits politiques*, εισαγωγή-σχόλια G. Mairé, Le Livre de Poche, Classiques de la Philosophie, Παρίσι 1992.
7. Βλ. Goldschmidt, *Anthropologie et Politique*, Vrin, Παρίσι 1974, σσ. 125 κ.ε.
8. Η φυσική κατάσταση του Χόμπες έλκεται βέβαια από τήν κατάσταση του εμφύλιου πολέμου στή χώρα του, και μπορεί νά θεωρηθεί ότι μέσω της περιγραφής της ό Χόμπες στήν πραγματικότητα μιλά για τίς συνέπειες της εγωιστικής συμπεριφοράς πού κατακερματίζουν τήν κοινωνία. Πλήν όμως, ή θεωρία του ως συστατική της ανθρωπολογίας του και θεμέλιο της πολιτικής του θεωρίας οδηγεί στήν ύποστήριξη μιάς απολυταρχικής πολιτικής εξουσίας. Έντούτοις άναγχεύονται και παραδοσιακά ιδεώδη άρετής στό πολιτικό έπιχείρημά του, όπως έπισημαίνονται εις I. Πατέλλη, *Η Φιλοσοφία του Hobbes. Λόγος και αίτιότητα στή νέα φυσική και πολιτική επιστήμη*, Αθήνα 1995, σ. 197-8.
9. Η άνάμειξη αυτή θεωρείται ότι συναντάται στόν Grotius και τόν Hobbes, βλ. Derathe, ό.π., σ. 136.
10. Βλ. Goldschmidt, ό.π., σ. 379.
11. Βλ. Derathé, ό.π., σ. 171.
12. Βλ. *Εξομολογήσεις*, (μετ. Α. Παπαθανασοπούλου, εκδ. Ίδεόγραμμα, Αθήνα 1997), I, σ. 12, κυρίως VI, όπου ό Ρουσσώ περιγράφει μιά περίοδο έντατικής μελέτης, τήν άνοιξη του 1737, στό μαθηματικά, τή λογική του Port-Royal, τά κείμενα του Malebranche, του Locke, του Leibniz, του Descartes, κ.λπ.
13. Άπό αυτήν τήν άποψη, μπορεί ίσως νά συνδεθεί ό Ρουσσώ μέ τόν Νίτοε («ή αξία όλων τών νοσηρών καταστάσεων συνίσταται στό ότι δείχνουν κάτω από ένα μεγεθυντικό φακό όριμένες συνθήκες πού, άν και φυσιολογικές, είναι δύσκολα όρατές στή φυσιολογική κατάσταση», *La volonté de puissance*, παρ. 533) και μέ τόν Canguilhem (*Le normal et le pathologique*, όπου ή άφετηρία από τό παθολογικό οδηγεί σέ μιά αντίληψη για τό θεραπεύειν ως ενός νέου τρόπου, και πρακτικά, νέων κανόνων ζωής συχνά άνώτερων από τίς παλιές, σ. 156)
14. Βλ. Λέο Στράους, *Φυσικό Δίκαιο και Ίστορία*, μετ. Σ. Ροζάνης-Γ. Λυμναρόπουλος, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1988, σ. 242.
15. Στόν Ρουσσώ μπορεί νά θεωρηθεί ότι έντοπίζονται τύποι άφαίρεσης πού δέν συμβαίνουν μόνο στό κεφάλια τών δρώντων, αλλά και στό ήθικοπρακτικό πεδίο (βλ. σχετικά, Κ.Ψυχολαίδη, *Πολιτική μέσα στίς έννοιες*, εκδ. Νήσος, 1997, σ. 190)
16. Βλ. Cassirer, *Καντ και Ρουσσώ*, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1976, σσ. 34-35.
17. Βλ. Πλάτων, *Γοργίας*, 474a και 487a-c, «νά παραγάγουμε μιά

μόνο μαρτυρία υπέρ της θέσης: τόν ίδιο τό συνομιλητή», δηλαδή αυτόν πού μπορεί νά φέρει άντιρρήσεις. Βλ. επίσης Goldschmidt, ό.π., σ. 335.

18. 'Ο όρος amour propre, τόν όποιο άποδώσαμε ως φιλαντία, προβληματίζει ιδιαίτερα ως προς τήν άπόδοσή του, διότι η amour propre μπορεί νά μετατραπεί τόσο σέ άρετή όσο και νά άλλοιωθει. 'Ο Bloom στή μετάφρασή του του *Αίμιλιο* (σημ. 17, βιβλίο II) τήν άφήνει μέν άμετάφραστη σημειώνοντας όμως ότι θά μπορούσε νά άποδοθεί άνάλογα μέ τά συμφραζόμενα. Η Barbara Foxley (Λονδίνο 1911) τήν άποδίδει ως εγωισμό, ύπονοώντας όπως σημειώνει ό Dent (1988, σ. 54) ότι είναι ήθικώς άπορριπτέα. Στήν έλληνική, ή amour de soi έχει άποδοθεί ως φιλαντία, ενώ ή amour propre ως αταρέσκεια από τόν Κ. Παπαγιώργη, στό Ζάκ Ντερριντά, *Περί Γραμματολογίας*, Αθήνα 1990. Στήν παρούσα έκδοση, προτιμήθηκε νά άποδοθεί ή amour de soi ως άγάπη για τόν έαυτό, ενώ ή amour propre ως φιλαντία, ή όποια είναι μέν συνώνυμη της προηγούμενης αλλά μπορεί και νά πάρει τό νόημα του εγωισμού.

19. «Άν ίσως τό διπλό άντικείμενο τό όποιο προτείνουμε στόν έαυτό μας μπορούσε νά ένωθεί σέ ένα και μόνο, άφαιρώντας τίς άντιλογίες του ανθρώπου, θά άφαιρούσαμε ένα μεγάλο εμπόδιο από τήν εύτυχία του.» (87/O.C., 251).

20. Σέ αυτό τό σημείο βρίσκεται άπολύτως σύμφωνη ή καντιανή θεωρία, ή όποια κατεξοχήν άσκει κριτική στό ρεαλισμό, βλ. Α. Philolenco, «Εισαγωγή», 1996, για μιά κριτική προσέγγιση, βλ. Γ. Κουζέλης, «Η «πρός συμμόρφωση» γνώση», στό *Πειθαρχία και Γνώση*, 1994, σσ. 259 κ.ε.

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

- Η Ούγγρική επανάσταση 1956*, 1979
- Τό επαναστατικό πρόβλημα σήμερα*, 1984
- Η Γραφειοκρατική κοινωνία, I*, 1985
- Η Γραφειοκρατική κοινωνία, II*, 1985
- Η πείρα του εργατικού κινήματος, I*, 1984
- Η πείρα του εργατικού κινήματος, II*, 1984
- Υπάρχει σοσιαλιστικό μοντέλο άνάπτυξης*; 1984
- Μπροστά στόν πόλεμο*, 1986
- Η γαλλική κοινωνία*, 1986
- Τό περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, 1986
- Η άρχαία ελληνική δημοκρατία*, 1986
- Σύγχρονος καπιταλισμός και επανάσταση*, 1987
- Καιρός*, 1987
- Πρώτες δοκιμές*, 1988
- Οι όμιλίες στήν Ελλάδα*, 1990
- Τά σταυροδρόμια του λαβύρινθου*, 1991
- Ο θρυμματισμένος κόσμος*, 1992
- Άνθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία*, 1993
- Χώροι του ανθρώπου*, 1995
- Η «όρθολογότητα» του καπιταλισμού*, 1998
- Η άνοδος της άσημαντότητας*, 1999

Ύψιλον / βιβλία

Ο ΕΞΩΤΙΣΜΟΣ, Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

τῆς Μαρίας Στεφανοπούλου

VICTOR SEGALEN, *Ρενέ Λέυς*, μετάφραση Σαπφώ Διαμάντη, εκδ. Έξάντας, 1997

*Τό Πεκίνο δέν εἶναι πιά
ἡ κατοικία τῶν ὀνείρων μου.*

ΒΙΚΤΩΡ ΣΕΓΚΑΛΕΝ, *Ρενέ Λέυς*

*Νά ἐκφράσω τήν ἐλπίδα μ' ἓνα ἄστρο. Τή φλόγα ἐνός
ἀνθρώπου μέ τήν ἀνταύγεια μιᾶς ἀκτίνας τοῦ ἡλίου στή δύ-
ση του. Δέν πρόκειται βέβαια ἐδῶ γιά ρεαλιστική ὀφθαλμα-
πάτη, δέν εἶναι ὅμως αὐτό κάτι πού πραγματικά ὑπάρχει;*

B. ΒΑΝ ΓΚΟΓΚ, *Γράμμα στόν Τεά*, 1888

Τί εἶναι ἐκεῖνο πού ὑπάρχει; Εἶναι ἡ ἐσωτερική φλόγα τοῦ μύστη, ἀλλά καί τά αἱματώματα στόν οὐρανό τήν ὥρα πού βασιλεύει ὁ ἥλιος. Ἡ ἐλπίδα, ἀλλά καί τ' ἄστρα πού μᾶς παραστέκονται ἀπό ψηλά, φωτίζοντας ἀποφασιστικά μιά μαύρη καί κρύα νύχτα. Ὅλα ὑπάρχουν. Καί πάνω ἀπ' ὅλα ἡ τυραννία τοῦ ἀκούραστου ἀναζητητή τοῦ ἀπόλυτου, πού δέχεται τό αὐτονόητο σάν νά ἦταν μυστήριο, ἀλλά καί στό μυστήριο μέσα βρίσκει τόν ἀληθινό ἑαυτό του.

Δέν ξέρω γιατί ἀρχίζω μνημονεύοντας τόν Βάν Γκόγκ καί τήν ταραγμένη σκέψη του, τή στιγμή πού παρακάτω σκοπεύω νά μιλήσω γιά τόν ἄλλο μεγάλο ζωγράφο καί λάτρη του ἀπόλυτου, τόν Πῶλ Γκαγκέν, μᾶς καί αὐτός ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε τό κατ' ἐξοχήν πρότυπο τοῦ Βικτώρ Σεγκαλέν, χάρι στή μοναδική καί παραδειγματική τοῦ στάση ὡς καλλιτέχνη, ἀλλά καί τήν παραμυθένια ἐξωτική ζωή του. Ἴσως γιατί ὁ Σεγκαλέν, ὅσο κι ἂν ἀκολούθησε τά ἴχνη τοῦ μυθικοῦ Γκαγκέν, ποτέ δέν ταύτισε τήν ἐπιθυμία του μ' ἓναν ἐπίγειο παράδεισο. Ὅπως ἄλλωστε καί ὁ Βάν Γκόγκ, σέ ἀντίθεση μέ τόν φίλο του τόν Γκαγκέν, ἔμεινε ἓνας παθιασμένος ἐξερευνητής τοῦ ἄλλου ἀριστοτεχνικά μετατρέποντας κάθε φορά τήν ἐπιθυμία του ἢ τήν ἡδονή του, σέ μιά μεγάλη καί τραγική ἀπογοήτευση.

Ὡστόσο, ὁ Σεγκαλέν δέν εἶχε τό πάθος τοῦ ζωγράφου. Εἶχε τό πάθος τοῦ στοχαστή, τοῦ μεγαλόπνοου ποιητή, τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου πού θά ἐκφραστεῖ μέ τή δύναμη τῶν λέξεων, καί πού μέσα ἀπό τίς λέξεις θ' ἀναζητήσει τά ὄρια τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ μῆ πραγματικοῦ. Πίστευε ὅτι οἱ λέξεις ἔχουν μίαν ἀξία ἀνώτερη ἀπό τά πράγματα καί τήν ἀναπαράστασή

τους, ότι χάρη σ' αυτές τίς λέξεις τό πλασματικό μεταφέρεται άλάθευτα στον κόσμο του πραγματικού. Όλη του ή ζωή καθορίστηκε, από πολύ νωρίς, από αυτή τήν πρόκληση: τή σχέση δηλαδή μεταξύ Φαντασιακού και Πραγματικού. Τήν άόρατη ζώνη πού χωρίζει (ή ένώνει) τήν ζωή από τό όνειρο, τήν μυστηριακή γραμμή του όρίζοντα πού τέμνει (ή σμίγει) δύο εικόνες άπειρου: τόν ουρανό και τή θάλασσα. Δίχως νά καταφύγει στή σιωπή του ζωγράφου, προκειμένου νά αναπαραστήσει τόν κόσμο μέ χρώματα και φόρμες, αλλά και μένοντας μακριά από τό έξομολογητικό ή ρητορικό παραλήρημα μιάς λυρικής γραφής, ό Σεγκαλέν ίσορρόπησε πάνω σ' αυτήν τήν ελάχιστη, διφορούμενη γραμμή του όρίζοντα, αγωνιώντας νά επικοινωνήσει μέ τά βαθύτερα στρώματα του Εΐναι, άκολουθώντας τό δρόμο τής έσωτερικής αναζήτησης, τής άνάτατης όντολογικής πραγματικότητας, εκεί όπου δέν διακρίνουμε παρά τίς μεγάλες μορφές τής Άπουσίας και του Άπόλυτου. Εκεί όπου ή σιωπή, τό χρώμα, ή φόρμα και οι λέξεις δέν είναι παρά ή άλλη όψη του άφατου Κενού, δηλαδή τής πνευματικότητας. Ό ταοϊσμός, ή Κίνα, ό Αυτοκράτορας και περίοπτος κάτοικος τής μενεξεδένιας Άπαγορευμένης Πολιτείας υπήρξαν για τόν Σεγκαλέν, μετά τά ούτοπικά νησιά τής Ωκεανίας, οι μοιραίες συναντήσεις τής ζωής του, οι μεγάλες άλληγορίες του πνευματικού και καλλιτεχνικού του έργου.

Άν ή ζωγραφική αναπαράγει τήν άληθινή εικόνα του κόσμου, οι λέξεις κάνουν τόν κόσμο νά ύπάρχει. Άλλά αυτό πού ύπάρχει, πόσο διφορούμενο είναι; Ό καλύτερος τρόπος νά τό άντιληφθούμε είναι νά ξεκινήσουμε από τό αντίθετό του. Άπό εκείνο δηλαδή πού άναντίρροπα δέν ύπάρχει. Μέ άλλα λόγια τή φαντασία. Ό Μοντέν, στο δοκίμιό του για τή δύναμη τής φαντασίας, αναφέρει μιά λατινική ρήση των κληρικών: *Fortis imaginatio generat casum* («Μιά δυνατή φαντασία προκαλεί τό γεγονός»). Όσο κι άν τό γνωμικό αυτό άντανακλά μιά θεόληπτη λογική, δέν παύει νά άποτελεί τήν πραγματικότητα του καλλιτέχνη και τής γέννησης του έργου του. Συνάμα όμως και τήν ύπεροχή τής πνευματικότητας πάνω στην ύλική έκφραση των πραγμάτων.

Τό παιχνίδι άνάμεσα στή μυθοπλασία και τό πραγματικό γεγονός, άνάμεσα στο άληθινό και τό ψεύτικο, στο βάρος τής πραγματικότητας και τίς άυλες άντανακλάσεις του πλασματικού βρήκε τήν καλύτερη έκφρασή του στα κινέζικα έργα του Σεγκαλέν, κατασκευασμένα μέ τήν ευαισθησία και τήν τεχνική πού προσδιορίζει ή καθεαυτή θεατρική αισθητική. Τί είναι άλήθεια και τί είναι ψέμα; άναρωτιόμαστε διαβάζοντας τόν *Ρενέ Λένς*. Γιατί τό Πεκίνο έπαψε νά είναι ή κατοικία των όνείρων του άφηγητή-συγγραφέα; Τί είναι εκείνο πού τόν άπογοήτευσε; Άραγε είναι ή πραγματικότητα ή μήπως ή φαντασία; Και ποιό δράμα παίζεται στο σύνορο μεταξύ των δύο;

Σίγουρα ή φαντασία είναι τό κίνητρο για κάθε τί

πού ξεπερνά και ύπερβαίνει τήν τετριμμένη, γνώριμη και πεζή όψη τής ζωής. Άλλοι τό κίνητρο αυτό τό όνόμασαν *θέληση*. Ό Γκωγκέν τό είπε *ύπερηφάνεια*: «Άπό τήν πολύ ύπερηφάνεια -έγραφε-, κατέληξα νά έχω πολλή ενέργεια, και θέλησα νά θέλω. Η ύπερηφάνεια είναι ένα ελάττωμα πού πρέπει νά τό καλλιεργούμε. Είναι ό καλύτερος τρόπος νά πολεμάμε τό ανθρώπινο κτήνος πού κρύβουμε μέσα μας» (*Cahier roui Aline*). Για τόν Σεγκαλέν ή φαντασία είναι ό άφατος χώρος του Μυστηρίου. Εκείνη ή σκοτεινή πλευρά του κόσμου πού δέχεται τό φώς, τή στιγμή όπου οι συνηθισμένοι νόμοι τής αιτιότητας παραβιάζονται και άνατρέπονται από άόρατες, άκατάληπτες δυνάμεις. Η φαντασία, επομένως, δέν είναι κάτι πού δέν ύπάρχει. Είναι ίσως αυτό πού δέν μπορεί νά ειπωθεί. Η θέληση και ή ύπερηφάνεια επίσης δέν μπορούν νά ειπωθούν, αλλά μόνον νά δράσουν. Ό Σεγκαλέν προσπάθησε νά έκφράσει εκείνο ακριβώς πού δέν μπορεί νά ειπωθεί.

Άλλά ποιός είναι ό Βίκτωρ Σεγκαλέν; Ποιός ήταν αυτός ό παράξενος ύπερόπτης κι άνορθόδοξος ταξιδιώτης από τήν Βρετανία τής Γαλλίας, του όποιου τό έκλεκτικό έργο, για μισό περίπου αιώνα, είχε μείνει τυλιγμένο στο μυστήριο πού τό γέννησε, προσιτό μόνάχα στους λίγους άριστοκράτες θαυμαστές του, και του όποιου ό «έξωτισμός» και οι πρωτοποριακές, για τήν εποχή του, ιδέες, άρρησαν τόσο πολύ νά έκτιμηθούν, μέχρι πού έφτασαν σήμερα νά θεωρούνται πρόδρομοι τής σύγχρονης έθνολογίας και άνθρωπολογίας; Γιατρός, ναυτικός, ποιητής, συγγραφέας, δοκιμογράφος, αρχαιολόγος, κινεζολόγος, άνθρωπος τής δράσης, αισθητής και μύστης, έθνογράφος, ό Σεγκαλέν ήταν πάνω απ' όλα ό εμπνευσμένος μοναχικός λογοτέχνης των αρχών του αιώνα, ό όποιος έζησε μέ μοναδικό τρόπο, τόσο μέσα στο έργο του όσο και στην ίδια του τή ζωή, τή συγκινησιακή και σταδιακή έσωτερική μεταμόρφωση πού προκαλούσε τότε τό ταξίδι ενός Ευρωπαίου στις μακρινές έξωτικές χώρες τής Άσίας, τής Ωκεανίας, τής Λατινικής Άμερικής ή τής Άφρικής. Μιά εμπειρία πού από «μακρινό ταξίδι» μετατράπηκε γι' αυτόν σε «ταξίδι στο βάθος του έαυτού του». Για τόν Σεγκαλέν, ή αναζήτηση του άλλου, του άπομακρου και του άγνωστου των έξωτικών κόσμων, ή γνωριμία του μέ τίς πρωτόγονες φυλές, οι όποιες βρίσκονταν ήδη στην αρχή τής παρακμής τους και τής πλήρους έξαφάνισής τους, ήταν ή συνάντηση και ή προσήλωσή του στο άπόλυτο.

Ο Νίτσε, άγαπημένος συγγραφέας του Σεγκαλέν -κι είναι ένας λόγος αυτός πού τόν αναφέρω εδώ-, αρχίζει τόν *Ζαρατούστρα* περιγράφοντας τίς τρεις μεταμορφώσεις του πνεύματος. Πώς δηλαδή τό πνεύμα γίνεται καμήλα, πώς ή καμήλα γίνεται λιοντάρι, και πώς τό λιοντάρι μεταμορφώνεται μέ τή σειρά του σε παιδί. Ό Νίτσε μιλάει εδώ, προφανώς, για τίς στιγμές του δικού του έργου, τής ζωής του και τής υγείας του, ώστόσο, είναι άλήθεια ότι για όρισμένους δημιουργούς

καί χαρισματικούς καλλιτέχνες, οί τρεις αυτές μεταμορφώσεις συνοψίζουν τέλεια τή βιογραφία τους. Η καμήλα είναι τό ζώο πού μεταφέρει τό φορτίο. Σκύβοντας κουβαλάει τό βάρος τών κατεστημένων αξιῶν, τό φορτίο τῆς παιδείας, τῆς ἠθικῆς, τίς ἀποσκευές τῆς κουλτούρας. Τά κουβαλάει στήν ἔρημο κι ἐκεῖ μεταμορφώνεται σέ λιοντάρι. Τό λιοντάρι ἐναντιώνεται σέ ὅλα, καταπατάει καί ἀπορρίπτει τίς δεδομένες ἀξίες, ποδοπατάει τά βάρη, γκρεμίζει τό κατεστημένο. Δέν μένει παρά τό λιοντάρι νά μεταμορφωθεῖ σέ παιδί. Δηλαδή σέ παιχνίδι, ἀθωότητα, ξαναρχίνισμα, σέ δημιουργό καί ἐμπνευστή νέων ἀξιῶν. Πόσο ταιριάζουν ἄραγε οί μεταμορφώσεις αυτές στήν πορεία τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου τοῦ Βικτώρ Σεγκαλέν; Ἄλλο τόσο ὅσο ἡ μετάβαση ἀπό τή μιά μορφή στήν ἄλλη εἶναι σχετική καί ἐπώδυνη. Ἡ καμήλα περιέχει ἤδη τό λιοντάρι,

μέσα στό λιοντάρι βρίσκεται κιόλας τό παιδί, καί μέσα στό παιδί γονιμοποιεῖται ἡ τραγική ἐκβάση τῆς ξεχωριστῆς ὑπαρξῆς. Γιατί ὁ Σεγκαλέν βρῆκε πράγματι τραγικό θάνατο.

Δέν ξέρω ἂν ὁ συγγραφέας πού καταστρέφει τό προσωπικό του ἡμερολόγιο σέ ὠριμη ἡλικία, λίγο πρίν πεθάνει, εἶναι γιατί θέλει νά δημιουργήσῃ μυστήριο γύρω ἀπό τήν ζωή του ἢ, ἀκριβῶς, προετοιμάζει μέ τόν τρόπο αὐτό τό μυστήριο τοῦ θανάτου του. Μπορεῖ καί νά θέλει νά ἀφήσῃ στούς ἄλλους ν' ἀποκαλύψουν τήν ἀλήθεια του, ἢ μάλλον τή δική τους ἀλήθεια, μέσα ἀπό τό ἔργο πού ἀφήνει πίσω του. Γιατί αὐτό συνέβη στόν Σεγκαλέν.

Τό 1918, ἕνα χρόνο δηλαδή πρίν ἀπό τό θάνατό του, σέ ἡλικία σαράντα χρονῶν, μετά ἀπό μιά δύσκολη ἐπιστροφή ἀπό τό δεύτερο ταξίδι του στήν Κίνα

ως στρατιωτικοῦ γιατροῦ, μπήκε στό ὀδυνηρό δίλημμα: νά φυλάξει αὐτό τό ἡμερολόγιο πού κρατοῦσε ἐπί δεκατέσσερα χρόνια, καί πού, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο, ἔδινε μιά ψευδή εικόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, ἢ νά τό καταστρέψει; Καί φυσικά ἐπέλεξε τό δεύτερο.

Τί εἶναι ἐκεῖνο πού ἐγγυᾶται τήν ἀληθινή εικόνα μιᾶς ζωῆς; Ἡ σιωπή ἢ ὁ λόγος πάνω σ' αὐτήν τή ζωή; Γιά τόν Σεγκαλέν ἦταν καθαρό: «Δέν γνωρίζω κανένα δοκίμο «ἡμερολογίου» ἢ ζωῆς, πού νά μὴν ἀσχολήθηκε καί νά μὴ γέμισε μέ αὐτό ἀκριβῶς πού ἐμένα μοῦ εἶναι ἀδιάφορο: τόν συναισθηματικό μηρυκασμό, τήν ψυχολογική ἐμπειρία καί διαπίστωση! – τήν πολιτική καί ἠθική δικαιολόγηση». Ὁ Σεγκαλέν ξέρεي ὅτι τήν πεποίθησή του αὐτή τήν ὀφείλει, πάνω ἀπ' ὅλα, στή φιλία του μέ τοὺς ζωγράφους –ἀνάμεσά τους ὁ Ντανιέλ ντέ Μονφρέντ– οἱ ὁποῖοι, μὴν ἔχοντας τήν ἀνάγκη νά ἀναλύουν, «ξέρουν, κατ' ἀρχήν, νά βλέ-

πουν». Τό *Δοκίμο πάνω στόν ἑαυτό μου*, πού ἔγραψε στή Βρέστη, τό 1915-16, καί πού μόλις ἀριθμεῖ τίς τρεῖς σελίδες, εἶναι περισσότερο ἓνας ζωγραφικός πίνακας, μιά αὐτοπροσωπογραφία, παρά μιά ἀπόπειρα, ἔστω καί σχεδίου, αὐτοβιογραφίας. Ἴδου πῶς ἀρχίζει:

«Ἄν κάποτε πρέπει νά γράψω τήν ἱστορία τῆς ζωῆς μου (ἤδη βλέπω μέσα ἐκεῖ ἀποσπάσματα, ἐκρήξεις), ἄς εἶναι μέσα ἀπό τό μυθιστόρημα ἑνός νεοσσοῦ, πού ἀνοίγει τό μάτι του μόλις βγαίνει ἀπό τό κέλφος, ξεκολλώντας πρῶτα ἀπό πάνω του ὅ,τι δέν εἶναι ὁ ἑαυτός του, ἔπειτα, περιγράφοντας ἔτσι ὅπως τό βλέπει, τό κοσμικό ἐξωτερικό κέλφος, κι ὕστερα, στή συνέχεια, σπάζοντάς τό. Τό μυθιστόρημα ἑνός ἐμβρυακοῦ ματιοῦ, πού κατόπιν γεννιέται, στή μάχη μέ τό θέαμα, στή μάχη μέ τή γνώση. Γόνιμα λάθη, ἔπειτα βαριά λάθη. Ὑστερα ἢ μὴ καταστροφική διαύγεια τῆς ζωῆς».

Ὅπως ὁ νεοσσός, γιά νά γεννηθεῖ, σπάζει καί ἀπο-

τινάξει τό κέλυφος πού τόν περιβάλλει, έτσι καί ἡ καμήλα, προκειμένου νά συνεχίσει τό ταξίδι της στήν ἔρημο, πετάει ἀπό πάνω της τό βαρύ, ξένο φορτίο, ὀρθώνει τό κορμί της καί μεταμορφώνεται σέ λιοντάρι. Ὡστόσο, τό φορτίο αὐτό τό κουβαλάμε σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς παιδικῆς καί ἐφηβικῆς μας ἡλικίας, μέχρι τήν πρώτη νεότητα, κι εἶναι αὐτό πού θά καθορίσει ὅλη τή μετέπειτα ζωή μας, δηλαδή ὅλες τίς μεταμορφώσεις μας, ἂν αὐτές υπάρξουν.

Ὁ Σεγκαλέν γεννήθηκε τό 1878 στή Βρέστη, μέσα σέ ἕνα ἀσφυκτικό μικροαστικό περιβάλλον τῆς ἐπαρχίας, κι ἀπό πολύ νωρίς ἄρχισε νά καίει μέσα του ἡ φλόγα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ποθητῆς εὐτυχίας, τῶν μακρινῶν κι ἄγνωστων ὀριζόντων. Μεγάλη ἐπίδραση ἐπάνω του εἶχε ἡ μητέρα του, μιά αὐταρχική μέχρι τυραννίας γυναίκα, φιλοχρήματη, δεσποτική, φανατική καθολική, ἡ ὁποία ἔλεγχε τήν ἠθική καί θρησκευτική συμπεριφορά τοῦ γιου της ἐπιτηρώντας τον αὐστηρά, ἔως τά νεανικά χρόνια τῶν σπουδῶν του, ἐπεμβαίνοντας ἀπροκάλυπτα καί δικαιοματικά στήν προσωπική του ζωή. Ἀπό τήν μητέρα αὐτή υπέφερε πολύ ὁ Σεγκαλέν, μέχρι πού θά φτάσει νά γράψει εἰρωνικά γιά τόν ἥρωά του Ρενέ Λέυς: «Ἐἶχε τή δυστυχία (δέν μπορούμε ποτέ νά τό ὀνομάσουμε διαφορετικά), εἶχε τή δυστυχία νά χάσει τή μητέρα του, στήν ἡλικία πού θυγάζουμε τά πρώτα μας δόντια».

Ὡστόσο, ἀκόμα κι ἂν ἀσυνείδητα θά ἔλεγε νά εἶχε ἀπαλλαγῆ ἀπό νωρίς, ἀσχετῶς μέ ποιόν τρόπο, ἀπό τήν τυραννία τῆς μητέρας του, χάρις, ἴσως, στους ψυχαναγκασμούς πού ἐκείνη τοῦ ἐπέβαλε, ὀδηγήθηκε, ἄθελά του, στό δρόμο τοῦ καλλιτέχνη. «Ἦταν ἡ πρώτη καί παράδοξη ἐξυπηρέτηση πού μοῦ πρόσφερε ἡ μητέρα μου: «δέν εἶσαι ὅπως οἱ ἄλλοι», «δέν θά εἶσαι ὅπως οἱ ἄλλοι», ὑπῆρξαν οἱ μαγικές λέξεις πού ἀπαγόρευαν, κατέπνιγαν, ἀλλά καί ὑπόσχονταν θαύματα», γράφει στό *Δοκίμιο πάνω στόν ἑαυτό μου*. Καί πράγματι, οἱ καταστολές καί τά ἐμπόδια ὡς πρός τά παιδικά ξεφαντώματα καί παιχνίδια, τόν ἔκαναν νά καταφεύγει σέ διαφορετικές λύσεις, σέ στιγμές ὄνειροπόλησης καί κρυφῆς ἐμπνευσης, ἐνῶ θγαίνοντας ἀπό τήν ἐφηβεία διέθετε μίαν ἀξιοθαύμαστη κλασική παιδεία, καί μιά πολύτιμη μύηση στή μουσική καί στή λογοτεχνία. Ὡστόσο, ὁ ἴδιος θά πει λακωνικά: «Δέν ἔπαψα ποτέ νά διαμαρτύρομαι. Εἶναι ἡ μόνη ἀνάμνηση πού ἀξίζει ἀπό τότε πού ἦμουν παιδί».

Ὁ Σεγκαλέν γιά πρακτικούς καί, κυρίως, οἰκογενειακούς λόγους, ἀκολούθησε τή σταδιοδρομία τοῦ γιατροῦ τοῦ ναυτικοῦ, ἐπάγγελμα πού ἄσκησε εὐσυνείδητα γιά ἀρκετά χρόνια, μολονότι δέν ἀγαποῦσε τήν ἰατρική καί υπέφερε πολύ στά ταξίδια, γιατί τόν ἔπιανε ἡ θάλασσα. Τό ἀληθινό του πάθος ἦταν ἡ μουσική, ἡ τέχνη καί ἡ λογοτεχνία. Προικισμένος καθῶς ἦταν νά συνάπτει γόνιμες φιλικές σχέσεις, συνδέθηκε μέ πολλούς μεγάλους διανοούμενους καί καλλιτέχνες τῆς ἐποχῆς του. Καί πρώτα ἀπ' ὅλα τόν Ἰυσιάν (Huysmans), ὁ ὁποῖος, μέ τόν ἥρωά του Des Esseintes, τοῦ ἀποκά-

λυψε ὅτι ἡ τέχνη δέν ἦταν ἀπλή διασκέδαση, ὅπως πίστευαν γιά πολλά χρόνια στή Γαλλία, ἀλλά ἕνας τρόπος νά βλέπει κανεῖς πῶς μακριά ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων πού τοῦ δίδαξε τή διεγερτική ἀρετή τῶν συγκεχυμένων αἰσθήσεων, τήν ἐκστατική μέθη τοῦ κόσμου τῆς μυθοπλασίας. Τόν φιλόσοφο Ζύλ ντέ Γκωτιέ (Jules de Gaultier), πού τόν μύησε στόν Νίτσε καί σέ ἕναν ριζοσπαστικό νυχλιισμό, στίς ιδέες ἑνός ωραίου καί παραπλανητικοῦ κόσμου, στήν ἀντίληψη τῆς διαφορετικότητας καί στή θεαματική αἰσθητική, στήν ἀρνηση κάθε θρησκείας καί ἀπόλυτης ἠθικῆς, πού τόν δίδαξε τήν ἔννοια τοῦ «μποδαρισμοῦ», σύμφωνα μέ τήν ὁποία κάθε ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ἀναγκαστικά τόν ἑαυτό του σάν ἄλλο ἀπ' αὐτό πού εἶναι, μέ ἀποτέλεσμα τό θέαμα πού πέφτει στήν ἀντίληψη του νά γίνεται αἰσθησιακό καί ἀπολαυστικό. Ἀλλά καί μέ τούς Σαιν-Πόλ Ρου (Saint-Pol Roux), Ρεμύ ντέ Γκουρμόν (Remy de Gourmont), Ντάνιελ ντέ Μονφρέντ (Daniel de Monfreid), Πιέρ Λουῖς (Pierre Louÿs), τόν Ντεμπυσσύ (Debussy), μέ τόν ὁποῖο συνεργάστηκε στά μουσικά του ἔργα, τόν Πῶλ Κλωντέλ (Paul Claudel), πού γνώρισε στό πρώτο του ταξίδι στήν Κίνα.

Στά νεανικά του χρόνια, ὁ Σεγκαλέν προβληματίστηκε πολύ ἀπό τήν σκοτεινή περίπτωση τοῦ Ρεμπώ, πού τοῦ ἀποκάλυψε ἀναμφισβήτητα ἄγνωστες μέχρι τότε πτυχές τοῦ ἑαυτοῦ του. Σκεπτόμενος καί γράφοντας τό ἄρθρο του γιά τόν ἐξεγερμένο ποιητή —«Ὁ Διχασμένος Ρεμπώ»— γίνεται ἀπολογητής τῆς αἰσθησιακῆς ζωῆς, ἐπισημαίνει τήν ἀνεπάρκεια τοῦ Πραγματικοῦ, ἰμνεῖ τόν Ἀληθινό Ποιητή, τή φυσιογνωμία δηλαδή τοῦ ὀραματιστή, τοῦ ποιητή ἐκείνου πού μπορεῖ καί αἰσθάνεται τήν πραγματικότητα μεταγράφοντας μιά χαρισματική στιγμή, ὅταν αὐτή φωτίζει κάτι πέρα ἀπό τά ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ καί τοῦ νοητοῦ. Κι ἐνῶ τό ἄρθρο εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, ἡ ἐξέταση μιᾶς ψυχολογικῆς περίπτωσης, ἡ περιγραφή τῆς παράξενης φυσιογνωμίας ἑνός ἐκτός νόμου —τό πέρασμα, μέ ἄλλα λόγια, ἀπό τόν ποιητή στόν ἔμπορα ὄπλων στό Χαρράρ—, ὁ Σεγκαλέν ἀναγνωρίζει στόν Ρεμπώ τή μεγάλη ποιητική ἐμπνευση πού ἄγγιξε τό «ἀμετάβλητο, τό ὑπερανθρώπινο, πού βρέθηκε ἀντιμετώπιη μέ τό ἀπόλυτο φαντασιακό». Ὡστόσο, οἱ ἔννοιες τοῦ διχασμοῦ τῆς προσωπικότητας καί τοῦ «μποδαρισμοῦ», τίς ὁποῖες χρησιμοποιοῦ ἔδῳ μέ μιά σχεδόν ψυχιατρική, ἀναλυτική ματιά, τόν ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι ὁ Ρεμπώ ὑποτίμησε τό οὐσιαστικό ἐγώ του, πνίγοντας καί καταστέλλοντας τό ποιητικό του ταλέντο.

Ὁ μυστικισμός, ἡ ιερότητα καί ἡ διαφάνεια τοῦ Μυστηρίου, τροφοδότησαν ἀπό πολύ νωρίς τήν ἐμπνευση τοῦ νεαροῦ ἐπιστήμονα γιατροῦ ἀπό τή Βρεττανία. Ἐσωτερικός στή Σχολή τῶν Ἰησουϊτῶν ὡς ἐφηβος, σπουδαστής ἀργότερα στήν Ἰατρική Σχολή τῆς Ρέν κι ἔπειτα οἰκότροφος στή Σχολή Ναυτικῆς Ὑγείας τοῦ Μπορντώ, ὅπου ἐπικρατοῦσε στρατιωτική πειθαρχία, γιά χρόνια ὁ Σεγκαλέν ἀγωνίστηκε νά ἀποτινάξει ἀπό τό πνεῦμα του τίς θρησκευτικῆς προκαταλήψεις καί

τήν αυταρχική παιδεία, ενώ την ίδια στιγμή, από τη μία μελετούσε με πάθος την ιστορία των αρχαίων ανατολικών θρησκειών, κι από την άλλη, κατάφερε να δώσει στις ιατρικές του σπουδές τό περιεχόμενο εκείνο που θά τον έφερνε κοντά στο χώρο της λογοτεχνίας και της τέχνης. Αν οι αρχαίοι πολιτισμοί τον έλκουν, είναι κυρίως από ένα ενδιαφέρον για την τέχνη και τό συμβολισμό τους, αλλά και για τή γνώση που προσφέρουν οι αρχέγονες κοσμογονίες. Κι αν η ιατρική τόν γοήτευε, είναι γιατί ασχολήθηκε με τίς ψυχικές διαταραχές —μέ τόν διχασμό τής προσωπικότητας, τίς νευρώσεις, τήν ύστερία—, που στήν προφρουδική εκείνη εποχή καλύπτονταν ακόμα από ένα αισθησιακό μυστήριο. Αυτό σέ καμιά περίπτωση δέν σημαίνει ότι ο Σεγκαλέν μυθοποίησε τήν ψυχική ασθένεια, ανάγοντάς τήν σέ αισθησιακή ή αισθητική αξία.

Στήν πρωτότυπη, για τήν εποχή, διατριβή του, ή οποία είχε ως θέμα τίς «Νευρώσεις στή σύγχρονη λογοτεχνία» —αργότερα δημοσιεύτηκε μέ τόν τίτλο *Les cliniciens ès lettres*—, συμπεριελάμβανε όλα τά λογοτεχνικά έργα, από τήν *Μαντάμ Μποβαρύ* και δώθε, των οποίων οι ήρωες παρουσιάζονταν μέ εμφανή συμπτώματα ψυχικής παθολογίας. Ήθελε ακριβώς νά επισημάνει πόσο σημαντικό χώρο κάλυπταν τελικά οι ψυχικές διαταραχές στή λογοτεχνία του τέλους του 19ου αιώνα και νά προσδιορίσει τήν αξία αυτών των νέων «καλλιτεχνικών υλικών», θίγοντας ταυτόχρονα ζητήματα αισθητικής. Η ουσία τής διατριβής αυτής είναι ή λογοτεχνία και, κάτω από τήν κάλυψη τής ιατρικής, ο Σεγκαλέν φανερώνει ήδη τίς απόψεις του: απορρίπτει τόν νατουραλισμό και τούς ζηλωτές του πραγματικού, άσκει κριτική στους αναζητητές ενός απόλυτου μέ συμβολιστικές αποχρώσεις, οι οποίες δέν είναι άλλο παρά προεκτάσεις μεταφυσικών και θρησκευτικών εκδηλώσεων, εκθειάζει τήν καθευτή *εύαισθησία*, και φυσικά εκφράζει τό ενδιαφέρον του για τίς ψυχικές διαταραχές. Τά θέματα αυτά περιέχονται στο διάσημο άρθρο του, που δημοσιεύεται τό 1902, μέ τίτλο «*Οι συναισθήσεις και ή σχολή του συμβολισμού*» («*Les synesthésies et l'école symboliste*»). Ο Σεγκαλέν καταφέρεται έναντιόν εκείνων που πίστευαν ότι οι *συναισθήσεις* (ένα είδος αισθησιακής αναλογίας, σάν εκείνη που προκαλεί, λ.χ., τό όπιο) είναι φαινόμενο σύγχυσης και άνωμαλίας των αισθήσεων, επομένως σύμπτωμα παρακμής και έκφυλισμού. Ένθερμος υπερασπιστής των *συναισθήσεων*, αποσαφηνίζει ότι πρόκειται για δυναμικά μέσα τής τέχνης, ωστόσο αυστηρώς προσωπικής χρήσεως, που όταν ενεργοούν, περικλείουν τό άτομο στήν υποκειμενικότητά του και κατ' επέκταση, δίχως νά αποτελούν κίνδυνο, διεγείρουν τίς δημιουργικές του ικανότητες. Εκείνο που βασικά επιδιώκει είναι νά όμαλοποιήσει τίς *συναισθήσεις*, νά τίς καταχωρίσει στήν ύγιή όψη του κόσμου, νά τίς αναδείξει σ' ένα θαυμαστό μέσο διερεύνησης του αισθητού και του εφήμερου, όχι μέσο απόδρασης αλλά επιστροφής στή ζωή και στήν απόλαυση.

Άλλά για τόν Σεγκαλέν δέν ήταν γραφό του νά μείνει έγκλειστος των ώραίων ιδεών και των ούτοπικών όραματισμών. Άθεος, έναντιόν κάθε μορφής ήθικης, ιδανικός επαναστάτης ντισειός, έκλεπτυσμένος αισθητής, μύστης, έτοιμος νά αφιερώσει τή ζωή του στήν τέχνη και στή χαρά τής φυσικής απόλαυσης, ή καμήλα μεταμορφωμένη σέ λιοντάρι εγκαταλείπει τήν έρημο, για ν' αποδιβαστεί, τό Γενάρη του 1903, στήν Ταϊτή, τή μυθική κι όνειρεμένη χώρα των Μαορί. Διορισμένος γιατρός στο άγγελιοφόρο ατμόπλοιο Durance, φτάνει στήν Ώκεανία, αφήνοντας πίσω του τή ζοφερή και δεισιδαίμονα Βρετάνη, για νά ζήσει για δύο χρόνια στον παράδεισο μιάς όργανιστικής φύσης, στα νησιά τής ήδονής, του ήλιου και τής άδολης εύτυχίας, ενώ ήδη έχει διαγραφεί μπροστά του τό θολό κι έλκυστικό όραμα του σκοτεινού και άφατου μυστηρίου τής Κίνας.

Ο έξωτισμός όμως του Σεγκαλέν δέν τρέφεται μέ αυταπάτες. Δέν καλλιεργείται μέ τήν άπαρίθμηση ενός σπάνιου, γοητευτικού και παράδοξου τροπικού ντεκόρ, μέ τό όποιο οι συγγραφείς-τουρίστες τής εποχής του —που επίσης ταξίδευαν στις έξωτικές χώρες (λ.χ. ο Κλώντ Φαρέρ, ο Πιέρ Λοτί)— γέμιζαν τίς σελίδες των βιβλίων τους για νά σαγηνεύουν τίς κυρίες στα σαλόνια του Παρισιού, άφηγούμενοι ιστορίες κι έρωτες Ευρωπαίων που άνθιζαν μέσα σέ φοινικόδεντρα, μπανανιές και κοράλλια, στή λεγόμενη «λογοτεχνία των άποικιακών έντυπώσεων».

Αντίθετα, τόν Σεγκαλέν τόν ενδιέφερε όχι ή αντίδραση του ταξιδιώτη μπροστά στο ξένο περιβάλλον, αλλά ή αντίδραση του περιβάλλοντος όταν έρχεται σέ έπαφή μέ τόν ταξιδιώτη, μέ τόν ξένο. «Θέλω νά ξέρω», έγραφε, «όχι μόνο πώς φαίνεται ή χώρα, αλλά αυτό που σκέφτεται». Κι ενώ οι άλλοι «έμπαιναν» μέσα στον πολιτισμό των ίθαγενών σάν κλέφτες, προσπαθώντας νά του αποσπάσουν τά μυστικά του προκειμένου νά συγκεντρώσουν τό έντυπωσιακό, αισθησιακό υλικό μέ τό όποιο θά επέστρεφαν σάν τούς μάγους μέ τά δώρα πίσω στήν Ευρώπη, ο Σεγκαλέν πάσχιζε ν' άκούσει σέ βάθος τό πρωτόγονο τραγούδι των Μαορί, νά αισθανθεί όσο τό δυνατόν περισσότερο μέσ στήν ψυχή του και πάνω στο σώμα του τήν έπαφή μέ τό Άλλο, μέ τό Διαφορετικό, νά καταγράψει τίς λέξεις του και τά σημεία τής αρχέγονης μνήμης του, σάν νά ήταν αυτός ένας τρόπος ν' αναγνωρίσει ο ίδιος τήν άλλη, άγνωστη και ξένη πλευρά του έαυτού του. Τήν κρυμμένη του ουσία. Όπως ο Άρτώ, που έλεγε «πηγαίνω στή χώρα των Ταραχουμάρας, όχι για νά μπώ αλλά για νά βγώ», έτσι και ο Σεγκαλέν αυτό που έπέδιωκε στή συνάντησή του μέ τό Διαφορετικό ήταν νά «βγει» από τόν ευρωπαϊκό πολιτισμό, που φανερά απέρριπτε, νά φύγει μακριά από τό κατεστημένο και τό συμβατικό, νά ξυπνήσει μέσα του τή δύναμη τής μεταμόρφωσης, που έγγυάται ή ούσιαστική έπαφή μέ τήν αυθεντική αξία. Από τήν έμπειρία αυτή έφτασε νά όρίσει τόν έξωτισμό ως «αισθητική του Διαφορετικού»

στό *Δοκίμιο γιά τόν έξωτισμό*, πού άρχισε νά γράφει μέ τή μορφή σημειώσεων από 1904 έως τό τέλος τής ζωής του, δίχως νά καταφέρει ποτέ νά τό ολοκληρώσει σέ βιβλίο: «Ο έξωτισμός είναι ή αντίληψη του Διαφορετικού, ή γνώση κάποιου πράγματος πού δέν είναι ό έαυτός μας. Η δύναμη του έξωτισμού δέν είναι παρά ή δύναμη νά αντιλαμβάνεσαι τό άλλο». Μήπως δέν πρόκειται έδώ γιά μιά μεγάλη μεταφορά τής ουσιαστικής έπαφής του ανθρώπου μέ τήν άύθεντική τέχνη, εκεί όπου ή τέχνη γίνεται τό «άλλο», τό «ξένο», τό «έξωτικό», του όποιου ή επίδραση επάνω μας προκαλεί τή μεταμόρφωση, έχει τή δύναμη νά μās αλλάξει ριζικά.

Η συνάντηση του Σεγκαλέν μέ τόν πολιτισμό τής Πολυνησίας ήταν ένα ψυχικό σοκ. Ήταν ή συνειδητοποίηση τής δολοφονικής πράξης των Ευρωπαίων άποίκων (των Άγγλων και κατοίκων των Γάλλων), οι όποιοι μέ τό πρόσχημα του έκχριστιανισμού όδήγησαν στην παρακμή και μέχρι τήν πλήρη έξολόθρευσή της μιά όλόκληρη φυλή μέ ζωντανή και πλούσια παράδοση. Κι όμως, αυτός ό έτοιμοθάνατος ιθαγενής λαός, τή στιγμή πού εξέπνεε τήν τελευταία πνοή των αρχαίων εκείνων λατρείων, πού μέχρι τότε τόν κρατούσαν στή ζωή, αποκάλυψε στον ταξιδιώτη-συγγραφέα τό σφρίγος αυτής τής ζωής, τήν πληρότητα του έαυτού, τήν απόλυτη κυριαρχία τής φύσης πάνω στο πνεύμα, ή άνοια χαρίζει τήν άγνότερη μορφή έλευθερίας στον άνθρωπο και τήν κοινωνία του. Αυτή τή μεγαλοφυΐα του πρωτογονισμού ό Σεγκαλέν δέν τή μυθοποιεί, απλώς τήν υπερασπίζεται. Προσπαθεί νά τή γνωρίσει, μέ τήν ίδια θέρη άλλωστε πού προσπαθεί νά γνωρίσει και τήν πρωτόγονη όψη του έαυτού του. Σέβεται τό ξένο και τό διαφορετικό, γιατί του διδάσκει τό οικείο. Αυτό πού προσάπτει στους Πολυνησίους είναι ή εύκολία μέ τήν όποία ήταν έτοιμοι ν' άρνηθούν, δίχως νά προβάλλουν τήν παραμικρή αντίσταση, τήν αιωνιότητα του πολιτισμού τους κάτω από τήν πίεση τής δυτικής επίδρασης, ενώ -τί παράδοξο!- άργότερα, εκείνο πού θά τόν σοκάρει στους Κινέζους θά είναι ή βουδή ύποταγή τους και ό στατικός έγκλωβισμός τους μέσα στις τελετουργικές φυλακές τής άμετακίνητης, μυθολαστικής και αιωνόδιας κουλτούρας τους.

Άλλά ό κινέζικος πολιτισμός είναι ή απόλυτη κυριαρχία του πνεύματος πάνω στή φύση (ή αν θέλουμε του Μέσα πάνω στο έξω), αντίθετα από τόν πολυνησιακό πολιτισμό, όπου ή Φύση ύποτάσσει τό πνεύμα και όπου ό έξωτερικός κόσμος είναι εκείνος πού επιδρά στο Μέσα και στην έσωτερικότητα. Μιά κοινωνία χωρίς γραφή, όπως ήταν οι Μαορί τής Ωκεανίας -τό πρώτο βιβλίο πού αντίκρισαν ήταν ή Βίβλος των δυτικών ιεραπόστολων άποίκων-, είναι φυσικό νά συγκεντρώνει όλη τήν πνευματικότητά της στην προφορική παράδοση τής κουλτούρας της, δηλαδή στις Λέξεις. Τή Λέξη κανείς δέν μπορεί νά τήν ύποτάξει. Κανείς άλλος εκτός από τή λήθη. Ο Σεγκαλέν γράφοντας τό βιβλίο του γιά τήν Ταϊτή, μέ τόν τίτλο *Les immemo-*

riaux (Οι άμνημόνευτοι), προσπαθεί άκριβώς νά περιώσει αυτές τις αρχαϊκές Λέξεις, αυτή τήν πρωτόγονη μνήμη, ανάγοντας τήν ίδια στιγμή τή λογοτεχνία στην ύψιστη εκείνη λειτουργία, χάρη στην όποία τό πνεύμα, ή φαντασία, τό άφατο μυστήριο του Μέσα περνούν στο χώρο του Πραγματικού. Οι λέξεις κάνουν τόν κόσμο νά ύπάρχει, όπως άλλωστε και τά χρώματα του Γκωγκέν σχημάτισαν τήν άληθινή εικόνα των Μαορί τής Πολυνησίας. Διόλου παράξενο, λοιπόν, πού ό Σεγκαλέν στην Ταϊτή είχε γιά δάσκαλό του τόν Γκωγκέν. Ωστόσο, δέν τόν πρόλαβε ζωντανό. Έφτασε στην καλύβα του ζωγράφου τρεις μήνες μετά από τό θάνατό του.

Άραγε οι κίτρινες γυναίκες, τά πράσινα άλογα και τά κόκκινα ποτάμια πού ζωγράφιζε ό Γκωγκέν νά ήταν εκείνη «ή δύναμη του έξωτισμού, πού δέν είναι άλλη από τή δύναμη νά συλλαμβάνουμε τό άλλο»; Για τους καλλιτέχνες των αρχών του αιώνα, δέν πρόκειται απλά γιά ένα παιχνίδι τολμηρής τεχνοτροπίας, σήξης μέ τήν κλασική φόρμα ή πρωτοποριακής έξαρσης. Ο πλανήτης τής γής τότε έκρυβε ακόμα στους σκοτεινούς κρατήρες του πολλά μυστήρια άνεξερεύνητα, τό ταξίδι μέ τις δυσκολίες του έπεφύλασε μεγάλες κι άπροσδόκητες εκπλήξεις, δέν είχαν ακόμα όλα ανακαλυφθεί, όλα είπωθεί, όλα δοκιμαστεί και καταναλωθεί, όπως συμβαίνει στις μέρες μας. Αυτό πού προκαλούσε τό «συναίσθημα του διαφορετικού» εκείνη τήν εποχή, ήταν ή άδυνατότητα προσαρμογής, ή μοναδικότητα, τό ξάφνιασμα, ή επιθυμία, τό όνειρο, ή φαντασία, ή θυσία, αξίες δυσεύρετες σήμερα. Αντίθετα, εκείνο πού απειλούσε τήν αίσθηση τής διαφορετικότητας ήταν ή συνήθεια, ή προσαρμογή, ή συγγένεια, ή κατοχή, ό κορεσμός και, κυρίως, ή επικράτηση τής όμοιογένειας, μέ άλλα λόγια, όλα τ' άναγνωρίσιμα στοιχεία του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού, του μεγάλου έξολοθρευτή τής διαφορής, ακόμα κι όταν πρόκειται γιά τά δύο σεξουαλικά φύλα, στο όνομα μās δικαίης, δήθεν, ισότητας.

Δέν μās ξαφνιάζει λοιπόν πού ό Σεγκαλέν, συγκινημένος, αγόρασε στή δημοπρασία τής Ταϊτής, άνάμεσα στα άλλα αντικείμενα και έργα του Γκωγκέν, τόν πίνακα *Χιονισμένο χωριό τής Βρεττανής*. Κι είτε άληθεύει, καθώς ισχυρίστηκε ό ίδιος ό συγγραφέας, ότι ό ζωγράφος έφτιαξε αυτόν τόν πίνακα λίγο πριν πεθάνει, βλέποντας σαν τελευταίο του όραμα ένα χιονισμένο τοπίο τής Γαλλίας, κάτω από τόν γαλανό τροπικό ουρανό τής Ωκεανίας, είτε, απλώς, ό πίνακας ήταν ζωγραφισμένος στή Βρεττανή και τόν είχε πάρει μαζί του γιά συναισθηματικούς λόγους, τό σίγουρο είναι ότι τόσο γιά τόν Γκωγκέν, όσο και γιά τόν Σεγκαλέν, ή Ευρώπη θεωρούμενη στή σκέψη τους από τά πέρατα τής μακρινής Πολυνησίας φάνταζε ξωτική, μυστηριώδης κι όμορφη.

Ο έξωτισμός είναι, επομένως, ένας διαρκής συγκλονισμός, μιά μόνιμη διαταραχή του γνώριμου και του οικείου, ή άλλη θωριά του έγγενούς, τό ταρακούνημα

κάθε εύκολης αποδοχής ή πίστης. Ο Σεγκαλέν στο Δοκίμιο του, τό λέει καθαρά:

Ο έξωτισμός δέν είναι λοιπόν μιά προσαρμογή. Δέν είναι ή τέλεια κατανόηση εκείνου πού βρίσκειται έξω από τόν έαυτό μας, κλείνοντάς το μέσα μας, αλλά ή όξεία και άμεση αντίληψη του αιώνιου άκατάληπτου. Άς ξεκινήσουμε άπ' αυτή τήν εύχή τής αδύνατης διείσδυσης. Άς μήν κολακευόμαστε, έπειδή άφομοιώσαμε τά ήθη, τίς φυλές, τά έθνη, τούς άλλους. Αντίθετα, άς χαίρομαστε πού δέν τό κατορθώσαμε ποτέ, διατηρώντας έτσι τή διάρκεια τής απόλαυσης νά αισθανόμαστε τό Διαφορετικό.

Όταν ο Γκωγκέν, ο τελευταίος υπερασπιστής τής αρχαίας λατρείας Μαορί, στά τέλη του 19ου αιώνα, έδινε μάχες έναντίον των έκπροσώπων τής Ευρωπαϊκής άποικιοκρατίας, απέτρεπε μέ φανατισμό τούς ιθαγενείς από τόν χριστιανικό προσηλυτισμό, τούς έμπόδιζε μέ τό αντικήρυγμά του νά πάνε στά καθολικά σχολεία και τίς εκκλησίες, προτρέποντάς τους νά παραμείνουν πιστοί στον αιώνιο πρωτογονισμό τής κουλτούρας τους, είναι, άραγε, έπειδή έβλεπε έναν επίγειο παράδεισο νά κινδυνεύει ν' άφανιστεί έντελώς; Μήπως γιατί διαισθανόταν ότι, μισόν αιώνα άργότερα, οι Ευρωπαίοι θά έχτιζαν, μερικές έκατοντάδες χιλιόμετρα έξω από τήν Ταϊτή, στή Μουρουρόα, τό Γαλλικό Κέντρο Πυρηνικών Δοκιμών πού είναι ικανό νά απειλήσει όχι πιά μόνο τήν Πολυνησία αλλά όλόκληρο τόν πλανήτη τής γής; Η ακόμα, ότι ή εύτυχημένη και ώραία φυλή των Μαορί θά κατέλυγε κάποτε στίς τενεκεδουπόλεις δυτικών προτύπων, κατακεραμιζόμενη από τήν έγκληματικότητα, τήν ανεργία και τή φτώχεια;

Ειρωνεία ή συναισθηματισμός; Τίποτε άπ' όλα αυτά. Η έντροπία τής μοντερότητας είναι ή παρά φύσιν αλήθεια, πού βασιλεύει σήμερα στον όμογενοποιημένο δυτικό κόσμο, ό όποιος κινδυνεύει, τελικά, νά γίνει μιά άμορφη, πολιτισμική μάζα χωρίς ταυτότητα, άφομοιώνοντας σταδιακά όλες τίς πολιτισμικές, φυλετικές ή έθνικές ταυτότητες του πλανήτη, περιορίζοντάς τες, καταχραστικά, στή μοίρα τής ανεπιθύμητης μειονότητας. Η έντροπία, αυτή ή σταθερή απώλεια ενέργειας (πλάι στήν απώλεια τής διαφορετικότητας και τής ουσίας), είναι ό εφιάλτης πού καταδίωξε πολλούς στοχαστές — αρχίζοντας από τόν Σεγκαλέν, λ.χ., μέχρι τόν Κλώντ Λεβί-Στρών—, οι όποιοι αγωνίστηκαν, αν όχι νά τόν ξεορκίσουν ή νά τόν κατευνάσουν, τουλάχιστον νά φανούν χρήσιμοι στους συγκαταρκινούς τους, δείχνοντάς τους ότι οι πηγές του φυσικού δικαίου δέν μπορεί παρά νά κρύβονται στίς αρχέγονες, πρωτόγονες κοσμογονίες. Στήν Αρχή!

Άλλά ποιός άλλος βρίσκειται στήν αρχή; Ποιός είναι εκείνος πού μέ τήν άθωότητα και τήν άγνοια δημιουργεί κάθε φορά τόν κόσμο, ψάχνοντας μέσα στο κενό, ξαναρχίζοντας από τό τίποτα; Τό παιδί πού κοιμάται μέσ στο λιοντάρι ξυπνάει, κι έρχεται ή ώρα τής τρίτης

μεταμόρφωσης. Η ώρα τής δράσης, τής μυθολογίας, τής έποικοδομητικής φαντασίας του δημιουργού. Γιατί ο Σεγκαλέν είναι πρώτα άπ' όλα όραματιστής ποιητής και συγγραφέας, κι έπειτα έμπνευσμένος έθνολόγος κι άνθρωπολόγος.

Άν ο γνήσιος έξωτισμός βασίζεται στο όξύτατο συναισθημα τής διαφορετικότητας, τής απόστασης, του άποχωρισμού και τής ρήξης, μήπως δέν πρόκειται εδώ για τά συναισθήματα μέ τά όποια είναι έφοδιασμένο τό παιδί, όταν έρχεται στον κόσμο, άφου ή έπιθυμία του δέν είναι άλλη παρά νά άποχωριστεί κάποτε όριστικά από τούς γεννήτορές του, και προς αυτόν τόν σκοπό έντεινει πάντα τίς δυνάμεις του και συγκεντρώνει ενέργεια; Όσο πιά πολύ τό παιδί φεύγει προς τόν έξω κόσμο τόσο περισσότερο διπλώνεται προς τά μέσα και θέλει νά γνωρίσει αυτό πού κρύβεται στο έσωτερικό. Η ρήξη φέρνει τή συσπείρωση και ή απόσταση τήν έσωστρέφεια. Άλλά πού οδηγεί ή συσπείρωση; Τί υπάρχει στο Μέσα;

«Πόσο καλά καταλάβατε τήν Κίνα!» — έλεγαν οι φίλοι του στον Σεγκαλέν. Κι εκείνος δέν τό άρνιόταν, ωστόσο για τόν ίδιο, ή Κίνα ήταν, τελικά, τό «ταξίδι στο βάθος τής γνώσης του έαυτου του». Η Κίνα είναι «ό άλλος πόλος τής ανθρώπινης έμπειρίας», εκείνο τό θεμελιώδες Άλλου, πού δίχως αυτό ή Δύση δέν θά μπορούσε ποτέ νά συνειδητοποιήσει τό περιγράμμα και τά όρια του δικου τής πολιτισμικού Έγώ. Όπως άλλωστε και ο άντρας δέν μπορεί νά αισθανθεί τό φύλο του δίχως νά έλκεται από τή γυναίκα, και ή γυναίκα δίχως τό σμίξιμο μέ τόν άντρα. Έδώ βρίσκειται τό Μυστήριο. Στή συνάντηση των αντίθετων και στήν άξία τής διαφοράς τους, πού συνεχίζει νά δρ ά μέσα στή συμφιλίωσή τους. Γιατί, για τόν Σεγκαλέν, τό Μυστήριο βρίσκειται σύμφυτο στήν ύπαρξη κι όχι έξω από αυτήν — όχι στο όνειρο αλλά στή στιγμή εκείνη πού οι δύο διαφορετικοί κόσμοι, ό όνειρικός και ό πραγματικός, άλληλοσυμπλέκονται — όχι στήν πραγματικότητα τής ζωής αλλά στήν άξαφνη στιγμή τής αποκάλυψης μιάς μοναδικής της έκδοχής, πού μέχρι τότε παρέμενε άγνωστη — όχι σε κάποιο υπερφυσικό υπερέραν, αλλά εκεί όπου τό φαντασιακό και τό πραγματικό άλληλοεξουδετερώνουν τά όριά τους — όχι στον θεόληπτο «άλλο κόσμο» τής μεταφυσικής, αλλά στή σκοτεινή πλευρά του έδω κόσμου, κάθε φορά πού εκείνη μäs αποκαλύπτεται φωτισμένη.

Οι ιδέες πού εξέθεσε ο Σεγκαλέν στο Δοκίμιο πάνω στο Μυστήριο συμπληρώνουν τήν αισθητική του Διαφορετικού. Η άπαραίτητη συνθήκη για τήν εκκόλαψη του Μυστηρίου είναι ή άξαφνη κι άδόκητη άλληλεπίδραση των δύο κόσμων, όλοτελα διάφορετικών μεταξύ τους. Η έλληνική μυθολογία, όπου οι θεοί και οι άνθρωποι επικοινωνούν ενώ βρίσκονται καταχωρισμένοι και προσδιορισμένοι μέ τάξη, σύμφωνα μέ τά βασίλεια και τίς ιδιότητές τους, είναι ελάχιστα εύμενης και γόνιμη για τό Μυστήριο, αντίθετα από τή σκανδιναβική μυθολογία, τής όποιας οι θεότητες κατοικούν

σ' έναν κόσμο έρεβώδη κι άπροσπέλαστο, έντελώς ξένο και διαχωρισμένο από εκείνον των ανθρώπων.

Θεοί και άνθρωποι, Βορράς-Νότος, φώς και σκοτάδι, για ποιά συνάντηση αντίθετων πρόκειται εδώ; Όσο πιο κοντά στην Άνατολή πάει ή Δύση τόσο περισσότερο πλησιάζει τό Μυστήριο, δηλαδή τόν ακατάληπτο έαυτό της. Αυτό τό Μυστήριο, αλλά και τά μεγάλα έργα του Σεγκαλέν —τά μυθιστορήματα *Le fils du ciel* (Ό Γιός του Ούρανού — άρχαία όνομασία του Αυτοκράτορα της Κίνας) και *René Leys* (Ρενέ Λέυς), καθώς και οι ποιητικές συλλογές *Stèles* και *Peintures*— γεννήθηκαν τή στιγμή της συνάντησης του συγγραφέα μέ τόν κινέζικο πολιτισμό. Είναι ή στιγμή όπου ή αισθητική του Διαφορετικού, ή πρόκληση του μή διεισδύσιμου και του ασύλληπτου οδηγούν άναπόφευκτα στό όραμα της Κενότητας. Τό σόκ των αντίθετων παραδίδει στό έγώ τήν άρχική όλότητά του και ό ώριμος άντρας, στή μέση του ταξιδιού, παραδίδει τόν έαυτό του στό παιδί πού ήταν κάποτε. Αυτό τό παιδί, ή τρίτη και μοιραία μεταμόρφωση του πνεύματος, στήν προσπάθειά του νά άνοιχοδομήσει τόν κόσμο, πασχίζει μέ όσα μέσα έχει στή διάθεσή του νά μάθει τί κρύβεται μέσα στή μενεξεδένια Άπαγορευμένη Πολιτεία της Αυτοκρατορίας του Μέσου (*Empire du Milieu* είναι τό άρχαίο όνομα της Κίνας). Τί κρύβεται πίσω από τά κοκκινωπά Μεγάλα Τείχη, κάτω από τίς κίτρινες στέγες του Πεκίνου, εκεί όπου βρίσκονται θαμμένα τά μυστικά μιάς όλόκληρης Αυτοκρατορίας, όλη ή μνήμη του πρωταρχικού χώρου, του Μέσου, του Κέντρου, του ιερού άδιαπέραστου, του Μέσα.

Γιατί στό Μέσα (*Le Dedans* — τό Άβατον) της Άπαγορευμένης Πολιτείας κατοικούσε ό Κουάνγκ-Σιου, ό τελευταίος Αυτοκράτορας της Κίνας πού χάθηκε μυστηριωδώς τό 1908 και πού για τόν συγγραφέα Σεγκαλέν, ό οποίος ψάχνει τά ίχνη του, αλλά και για τή φαντασία του παιδιού, είναι ή μαγική εκείνη δύναμη πού κυβερνάει τό Κενό, πού ύπαγορεύει τά σημεία, έπινοεί τήν Ιστορία, καταγράφει τήν αφήγηση, μεταλλάθει, αυτή τή φορά, τό πραγματικό σέ φαντασικό. Ό Αυτοκράτορας είναι, μ' άλλα λόγια, ή ιδανική φυσιογνωμία του Ποιητή, τό alter ego του Συγγραφέα, ή κατεξοχήν άλληγορία της λειτουργίας της γραφής. Είναι ό σωσίας του άφηγητή στό μυθιστόρημα του *Ρενέ Λέυς* ή, άν θέλουμε, ό σωσίας του παιδιού, γιατί ό ώριμος άντρας ή μόνη αυτοκρατορία πού γνωρίζει είναι ή αυτοκρατορία της παιδικής του ήλικίας. Εκεί όπου κυριαρχούσε ή απόλυτη μοναξιά και ή μεγάλη άπουσία, ιδανικές συνθήκες οι όποιες μέ τήν πικρότητα τους και τό βάρος τους σμίλευαν τήν ύλική παντοδυναμία της φαντασίας. Τό όραμα και ή φαντασία είναι πού οδηγούν στή γέννηση και τήν επεξεργασία της γραφής. Μέ τόν ίδιο τρόπο πού ή έσωτερικότητα συμπυκνώνει, καθοδηγεί και ρυθμίζει τή συμβατική όψη του έξωτερικού κόσμου. Γιατί τί άλλο είναι ό όραματιστής άν όχι εκείνος ό υπομονετικός κι άκατάπονητος παρατηρητής του πραγματικού; Και πώς θά

ήταν δυνατόν νά άντιληφθούμε τόν έξωτερικό χώρο, άν δέν έγγύοταν γι' αυτόν, πρώτα άπ' όλα, τό Μέσα;

Όστόσο, τό άληθινό έρώτημα είναι τρίπτυχο και τυραννικό όσο και αιώνιο. Τόσο για τόν Σεγκαλέν, τόν άφηγητή του *Ρενέ Λέυς*, όσο και για έμάς τούς άναγνώστες: Ό Αυτοκράτορας της Κίνας γίνεται πράγματι αυτοκράτορας του έαυτού του; Ό ώριμος άντρας ολοκληρώνει μέσα του τή μεταμόρφωση του λονταριού σέ παιδί; Ό συγγραφέας καταφέρνει νά τελειώσει τό μυθιστόρημά του;

Ό *Γιός του Ούρανού* είναι τό πρώτο κινέζικο σχέδιο για μυθιστόρημα πού ό Σεγκαλέν συνέλαβε, φτάνοντας για πρώτη φορά στην Κίνα, τό 1909, και πού δέν θά ολοκληρωθεί ποτέ. Ό συγγραφέας εδώ γίνεται χρονικογράφος, προκειμένου νά άφηγηθεί μέ τήν τέχνη του κινέζικου παραμυθιού τή δραματική ιστορία της σύντομης βασιλείας του κινέζου Αυτοκράτορα Κουάνγκ-Σιου. Οι δύο βασικοί ήρωες του μυθιστορήματος αυτού είναι, από τή μιά, ή επίσημη ιστορία της Αυτοκρατορίας του Μέσου, κι από τήν άλλη, τό βάθος της σπαραγμένης ψυχής του Αυτοκράτορα, ό όποιος εκφράζεται καλύτερα μέσα από τά ποιήματα πού γράφει κρυφά, παρά από τήν άσκηση της έξουσίας πού άδυνατεί νά αναλάβει. Εκείνο πού γοητεύει τόν Σεγκαλέν στην αυτοκρατορική φυσιογνωμία είναι ή έντυπωσιακή δύναμη του *θαυμαστού*, πού περιέχεται μέσα στην κεντροποιημένη, στό χώρο και στό χρόνο, πολιτική έξουσία του Κουάνγκ-Σιου, του ανθρώπου πού έπiléχτηκε ως μεσο-λαβητής, άνώτατος άρχων και τήν ίδια στιγμή ύπόδουλος, ανάμεσα στον Ούρανό και στή Γή. Ό Αυτοκράτορας είναι ό Πρίγκιπας του Φαντασιακού, όπως άλλωστε εμφανίζεται και στα ποιήματα *Stèles* (*Στήλες*), τό Άπόλυτο είναι ό Πρίγκιπας της Άπουσίας. Όστόσο, ό Πρίγκιπας, πού μέ τή δύναμη του Φαντασιακού προσπαθεί νά ξεπεράσει τήν Ιστορία του, τούς προγόνους του, νά επιβάλει μιάν αυθεντική προσωπικότητα προβάλλοντας τήν ατομικότητά του, γίνεται τό θύμα αυτής της Ιστορίας, συντρίβεται από τό βάρος της Αρχαίας Κίνας και της χιλιόχρονης παράδοσης. Ό τολμηρός άναζητητής του βάθους της έσωτερικότητάς του, ό Αυτοκράτορας-ποιητής πού τολμάει νά ξεπεράσει τόν ίδιο του τόν έαυτό και τά όριά του, από τή θέλησή του και μόνο νά τόν δημιουργήσει από τήν αρχή, τό φαντασμένο παιδί, είναι έλεύθερος και, συγχρόνως φυλακισμένος μέσα στό χώρο και τό χρόνο της κινέζικης Αυτοκρατορίας. Ό Κουάνγκ-Σιου είναι ό ήρωας της μάταιης ένδοσκόπησης, πού μäs κάνει ν' άναρωτιόμαστε σάν νά πρόκειται για έναν άλλο Άμλετ: Άραγε παίζει ένα ρόλο ή μήπως ή έσωτερική του ανάγκη για τήν αυτογνωσία τόν οδηγεί άλάθευτα στην τρέλα; Τό δράμα του Κουάνγκ-Σιου, όπως άλλωστε και του παιδιού αλλά και του ώριμου άντρα, είναι ότι έπιθυμεί νά δημιουργήσει από τήν αρχή τόν έαυτό του και τήν Ιστορία, στρέφοντας τήν πλάτη στον έκλεπτυσμένο, ήδη γνώριμο κι έξαντλημένο πολιτισμό πού τόν γέννησε και τήν

Ίδια στιγμή τόν απογοήτευσε. Αυτό που διαπιστώνει όμως είναι ότι όλα έχουν ήδη γίνει, όλα έχουν ειπωθεί, έχουν τελειώσει τη στιγμή που άρχισαν να γίνονται. Σίγουρα ο εξωτισμός, ή στροφή προς τό διαφορετικό, τό άγνωστο και τό μακρινό θά πλούτιζαν τίς προσπάθειες του επίδοξου δημιουργού. Άλλά ή απογοήτευση έρχεται όταν όλα εμφανίζονται μοιραία και αυταπόδεικτα.

Η γνώση του έαυτού οδηγεί στον έαυτό της. Όδηγεί στο γνώριμο, στο Μέσα, στή μενεξεδένια Άπαγορευμένη Πολιτεία, τήν ιδανική φυλακή του Έγώ. Έδώ ή φαντασία δρᾶ ελεύθερα, όμως τό Μέσα δέν εξασφαλίζει παρά μονάχα τή σαγηνευτική συνθήκη του Κενού. Άλλά και τό ξεπέραςμα των όρίων τής γνώσης είναι αδύνατο, αφού έξω από τό Μέσα δέν υπάρχει παρά μονάχα ή ανυπολόγιστη, άκαταμέτρητη και ασύλληπτη έκταση μεταξύ Ούρανού και Γης.

Ο Ρενέ Λέυς είναι τό μυθιστόρημα που μέ τήν αδύνατη ακριβῶς μορφή του δίνει μιά λύση στή φιλοσοφική άνησυχία του Σεγκαλέν, αλλά και στά προβλήματα λογοτεχνικής γραφής που αντιμετωπίζει. Στο μεγαλύτερο μέρος του, τό αυτοβιογραφικό βασίζεται στο ήμερολόγιο που κράτησε ο συγγραφέας στο Πεκίνο, από τόν Ιούνιο του 1910 έως τόν Οκτώβριο του 1911, και τό οποίο είχε τίτλο *Μυστικά χρονικά κατά τόν Μωρίς Ρουά*. Ο Μωρίς Ρουά, που είναι ο νεαρός Γάλλος φίλος του συγγραφέα, τέλεια μυημένος στην κινέζικη ζωή, που θά χρησιμεύσει ως πρότυπο του ήρωα Ρενέ Λέυς. Φυσικά ο άφηγητής του μυθιστορήματος είναι σέ γενικές γραμμές ο ίδιος ο Σεγκαλέν. Τό ήμερολόγιο αυτό αλλά και τό ίδιο τό μυθιστόρημα Ρενέ Λέυς, φιλοδοξούν νά είναι ή ιστορία ενός άποτυχημένου μυθιστορηματός, ο συγγραφέας του οποίου προσπαθεί νά διεισδύσει στην καρδιά τής Άπαγορευμένης Πολιτείας, μέ σκοπό νά γράψει τή βιογραφία του πρόσφατα χαμένου Αυτοκράτορα Κουάνγκ-Σιου και νά αποκαλύψει τό μυστήριο του θανάτου του. Φυσικά δέν τό κατορθώνει ποτέ.

Τό μυστήριο προσεγγίζεται μέσα από τό μυστήριο. Σ' αυτό όφείλεται και τό λογοτεχνικό εύρημα τής αστυνομικής ίντριγκας που ξετυλίγεται μέσα στο μυθιστόρημα, αλλά και τό μυστηριώδες πρόσωπο που κρύβεται πίσω από τόν κεντρικό ήρωα Ρενέ Λέυς, ο οποίος είναι και ο βασικός πληροφοριοδότης του άφηγητή-συγγραφέα σχετικά μέ όσα συμβαίνουν μέσα στο Παλάτι τής Άπαγορευμένης Πολιτείας και μέ ό,τι άφορᾶ τή μυθική εικόνα του χαμένου Αυτοκράτορα. Άλλά ο Ρενέ Λέυς λέει αλήθεια ή ψέματα;

Ο Ρενέ Λέυς υπάρχει σέ σχέση μέ τό Μέσα, σέ σχέση μέ τά δρώμενα τής Άπαγορευμένης Πολιτείας, τά όποια δέν ξέρουμε αν είναι γεννήματα τής Φαντασίας ή μέρος τής Πραγματικότητας. Άλλά τό μυθιστόρημα, εκτός από τή διαρκή έρευνα μέσα σέ ένα έσωτερικό, όπου αδυνατούμε νά ξεχωρίσουμε τήν αλήθεια από τό ψέμα, εκτυλίσσεται και σέ έναν έξωτερικό χώρο: τό Πεκίνο. Πόλη έξ' ολοκλήρου τεχνητή, μέ τούς τετρα-

γωνισμένους δρόμους που κόβονται σέ όρθή γωνία, τό Πεκίνο συμβολίζει τό θρίαμβο του πνεύματος πάνω στην άναρχία τής φύσης, εκείνης που κάποτε κυβερνούσε στά μαγευτικά νησιά τής Ωκεανίας. Όστόσο, για τόν Σεγκαλέν, ή όρθολογιστική σύλληψη αυτής τής πόλης κρύβει επίσης ένα σκοτεινό μυστήριο, κι ίσως πρόκειται για τό μυστήριο εκείνο που καλύπτει τή βία, τό αίμα και τή φωτιά, τά στοιχεία δηλαδή που στήριξαν από αρχαιοτάτων χρόνων τήν πιο άπάνθρωπη κι αυταρχική εξουσία.

Σχεδιασμένη σαν σκακιέρα πάνω στην κίτρινη πεδιάδα, περιτριγυρισμένη από γεωμετρικούς περιβόλους και χαραγμένη από τά παραλληλόγραμμα δρομάκια της, κλεισμένη και καθορισμένη από τά τέσσερα σημεία του ορίζοντα, έτσι μαθηματικά οργανωμένη κάτω από τό χάος του ουρανού, ή Πρωτεύουσα του Βορρά (κινέζικο όνομα του Πεκίνου) χτίστηκε όχι για τούς κατοίκους της, αλλά για τόν έαυτό της. Όχι για τό λαό της που τήν κατοικεί και τήν τρέφει, αλλά γι' αυτό τό Πρωταρχικό Τετράγωνο που καλύπτει τό Μέσο, τήν ταταρική πόλη Μαντζού, τό Κέντρο, τή μενεξεδένια Άπαγορευμένη Πολιτεία, τό Παλάτι όπου κατοικεί όμως ποιός; Ο Αυτοκράτορας; Τό όνειρο; Η ο Μεγάλος Άπών;

Έως που άραγε ή φαντασία μπορεί νά υπερβεί τήν πραγματικότητα; Ο άφηγητής του Ρενέ Λέυς, ο ίδιος ο συγγραφέας, θά ρθει κάποτε ή ώρα που θά πει: «Τό Πεκίνο δέν είναι πιά ή κατοικία των όνείρων μου». Ο Σεγκαλέν παραβρέθηκε, τό 1911, στην επανάσταση που άνέτρεψε τήν Αυτοκρατορία τής Δυναστείας των Μαντζού και έδραϊωσε αργότερα, τόν Ιανουάριο του 1912, τή Δημοκρατία τής Κίνας. Τή νύχτα τής εξέγερσης καινης δέν υπεράσπισε τόν ανήλικο Αυτοκράτορα που ζούσε στο Παλάτι, τό γιό του Κουάνγκ-Σιου. Η Άπαγορευμένη Πολιτεία δέν άντιστάθηκε. Τό όνειρο δέν υπεράσπισε τό όνειρο. Τό παιδί βρήκε τήν τραγική του έκβαση στή διαιότητα μιᾶς αδύνατης ένηλικίωσης.

Μπορεί ή βιογραφία του Αυτοκράτορα νά μίν γράφτηκε ποτέ, μπορεί ο μυστηριώδης Ρενέ Λέυς, ο οποίος χρησίμεψε ως οδηγός του άφηγητή στο έξωτικό του ταξίδι, αφού ικανοποίησε στο έπακρο τή φαντασία του ταξιδιώτη, σύμφωνα μέ τίς έπιθυμίες του τελευταίου, νά εξαφανίστηκε τό ίδιο μυστηριωδῶς, σαν μέσα σ' ένα θολό σύννεφο, μεταξύ όνείρου και πραγματικότητας. Μπορεί ακόμα ο εμπνευστής και οργανωτής όλης αυτής τής ίντριγκας νά ήταν ή μοναδική γυναίκα που κατοικούσε μέσα στην Άπαγορευμένη Πολιτεία, ή σατανική, δολοφονική και καταχθόνια σκιά τής Μητέρας, δηλαδή ή ίδια ή Αυτοκράτειρα. Η μητέρα του παιδιού.

Όστόσο, τό μυθιστόρημα που έχει σαν θέμα τήν αδύνατη γραφή ενός μυθιστορηματος γράφτηκε. Ο συγγραφέας του απογοητεύτηκε από τήν πόλη των όνείρων του και διαψεύστηκε από τή ματαιότητα τής αυτοκρατορίας του έγώ, γιατί αυτή ή τελευταία μονά-

χα σέ μιά ταυτότητα διχασμένη, φευγαλέα και σπαραχτικά απειλητική μπορεί να οδηγήσει. Και μολαταύτα, ο μυθιστοριογράφος κι ο ποιητής δεν έπαψαν να πλατιούνται στη γεωμετρία της σκακιάρας των όνειρων τους, «καβαλάρηδες μεθυσμένοι από τριανταφυλλένιο κρασί», προκαλώντας τά τέσσερα σημεία του ορίζοντα που ορίζουν τή φυλακή τους, προκαλώντας τό Μέσα, έμπιστευόμενοι τόν έαυτό τους όχι πιά στη φαντασία, αλλά στό 'Απόλυτο Κενό της πνευματικότητάς τους.

«Νά μαθαίνεις μιά απέραντη χώρα, κι όταν αρχίζεις νά τήν κατανοείς, νά αντιλαμβάνεσαι έσύ ο ίδιος ότι ή χώρα αυτή δεν υπάρχει, κι ότι πρέπει νά τήν αναστήσεις» (Γράμμα στόν 'Ανρί Μανσερόν από τήν Κίνα, 1912). Ίσως μέ τή σκέψη αυτή ο Σεγκαλέν συνέλαβε τό σχέδιο της αρχαιολογικής αποστολής για τίς έρευνες πάνω στη Μεγάλη Κινέζικη Άγαλματοποιία, μιά από τίς τελευταίες, άνολοκλήρωτες δραστηριότητες της ζωής του.

Πού βρίσκεται λοιπόν εκείνα τό 'Απόλυτο Κενό της πνευματικότητας, πού μās προκαλεί πάντα νά δημιουργούμε έργο: στη στροφή στό παρελθόν, στά ξεθαμμένα άγάλματα των αρχαίων πολιτισμών ή, μήπως, στά τέσσερα σημεία του ορίζοντα πού μās περιζώνουν κάθε φορά μέσα σ' ένα καινούργιο παρόν; Σίγουρα για τόν Σεγκαλέν δεν θρισκόταν κάτω από τή στέγη μιάς εκκλησίας, όπως για τόν συγκαιρινό του μεγάλο συγγραφέα Πάλ Κλωντέλ, τού οποίου ο καθολικισμός ήταν τό πνευματικό κλειδί του κόσμου.

Η τραγική έκβαση της μεταμόρφωσης του λιονταριού σέ παιδί είναι ότι τό παιδί αυτό κανείς δεν θά τό συντρέξει, όσο αρνείται πεισματικά τήν αναγκαιότητα της ένηλικιάς του. Ο Σεγκαλέν, τό 1919, σέ ηλικία 41 χρόνων άπομονώθηκε στό δάσος των παιδικών και νεανικών του άναμνήσεων, στό Huelgoat της Βρετάνης, έξαντλημένος σωματικά, ψυχικά και πνευματικά βαθιά τυραννισμένος. Μιά μέρα τόν βρήκε ή γυναίκα του νεκρό, ξαπλωμένο στίς ρίζες ενός δέντρου, κοντά στό ποτάμι, σάν νά κοιμόταν. Στο πόδι του είχε μιά βαθιά πληγή, πού είχε προκαλέσει μεγάλη αίμορραγία. Δίπλα του ένα βιβλίο: ο 'Αμλετ. Ο θάνατός του έμεινε ένα ανεξιχνίαστο μυστήριο.

Ο Κλωντέλ είχε πει κάποτε στόν Σεγκαλέν, ένώ

περπατούσαν στους κήπους της Τιενταίν, δείχνοντάς του ένα ύγρό μονοπάτι πού έλισσόταν ανάμεσα στους φράχτες, πάνω από μιά λίμνη: «Οί Κινέζοι, ακολουθώντας αυτό τό μονοπάτι, θέλουν νά άπομονώνονται για νά ξεχνάνε τά τέσσερα σημεία του ορίζοντα, στά οποία είναι πάντα πολύ ευαίσθητοι».

Ο Σεγκαλέν έμπνεύστηκε κι έγραψε τό παρακάτω ποίημα, πού διαβάσουμε πρώτο στίς Στήλες του Μέσου από τή συλλογή *Stèles*:

ΝΑ ΧΑΝΩ ΤΟΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟ ΝΟΤΟ

Νά χάνω τόν καθημερινό Νότο· νά διασχίζω τίς αύλές,
τίς άψίδες, τά γεφύρια· νά δοκιμάζω τίς διακλαδώσεις των δρόμων· νά λαχανιάζω στά σκαλοπάτια,
στίς κατηφόρες, στίς άνηφοριές·

Ν' άποφεύγω τή συγκεκοιμένη στήλη· νά γυροφέρνω
τούς συνηθισμένους τοίχους· νά σκοντάφτω μέ άφέλεια ανάμεσα σέ τούτα τά ψεύτικα βράχια· νά πηδάω αυτή τή χαράδρα· νά καθυστερώ σ' εκείνο τόν κήπο· νά γυρνάω καμιά φορά πίσω,

Και μέσα από ένα δίχτυ, χωρίς καλή κι άνάποδη, νά ξεγελάσω έπιτέλους τήν τετραπλή έννοια των Σημείων του Ούρανού.

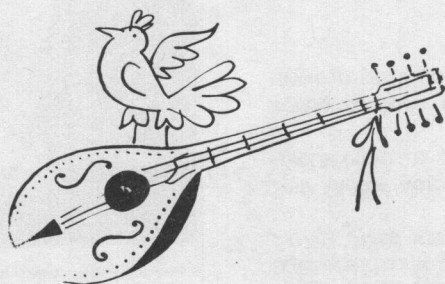
Όλα τούτα — φίλοι, γονείς, συγγενείς και γυναίκες—
όλα τούτα για νά παραπλανήσω ακόμα τίς άγαπημένες σας καταδιώξεις· για νά ξεχάσω ποιά γωνιά του τετράγωνου ορίζοντα σās κρύβει,

Ποιό μονοπάτι σās φέρνει, ποιά φίλια σās οδηγεί,
ποιές καλοσύνες άπειλούν, ποιές όρμές θά ξεσπάσουν.

Όμως, τρυπώντας τήν ολοστρογγυλή πόρτα· άνοίγοντας άπ' άλλου διεξοδο (άκριβώς στό κέντρο της κυκλικής λίμνης, αυτό τό κυκλικό, κλειστό καταφύγιο, ακριβώς στό κέντρο της λίμνης, στό κέντρο όλων),

Όλα νά τά συνθλίψω, από τήν άνατολή του έρωτα ως τήν ήρωική δύση, από τό νότο μπροστά στόν Πρίγκιπα μέχρι τόν πολύ φιλικό βορρά, —για νά φτάσω τό άλλο, τό πέμπτο, κέντρο και Μέσο

Πού είναι ο έαυτός μου.

ΕΡΩΤΑΣ ΚΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ Ο ΦΙΛΕΤΑΙ(Ε)ΡΟΣ ΛΕΙΒΑΔΙΤΗΣ

Καί ἡ ποίηση εἶναι Σά ν' ἀνεβαίνεις μιά φανταστική σκάλα
γιά νά κόψεις ἕνα ρόδο ἀληθινό

τοῦ Γιάννη Κουβαρά

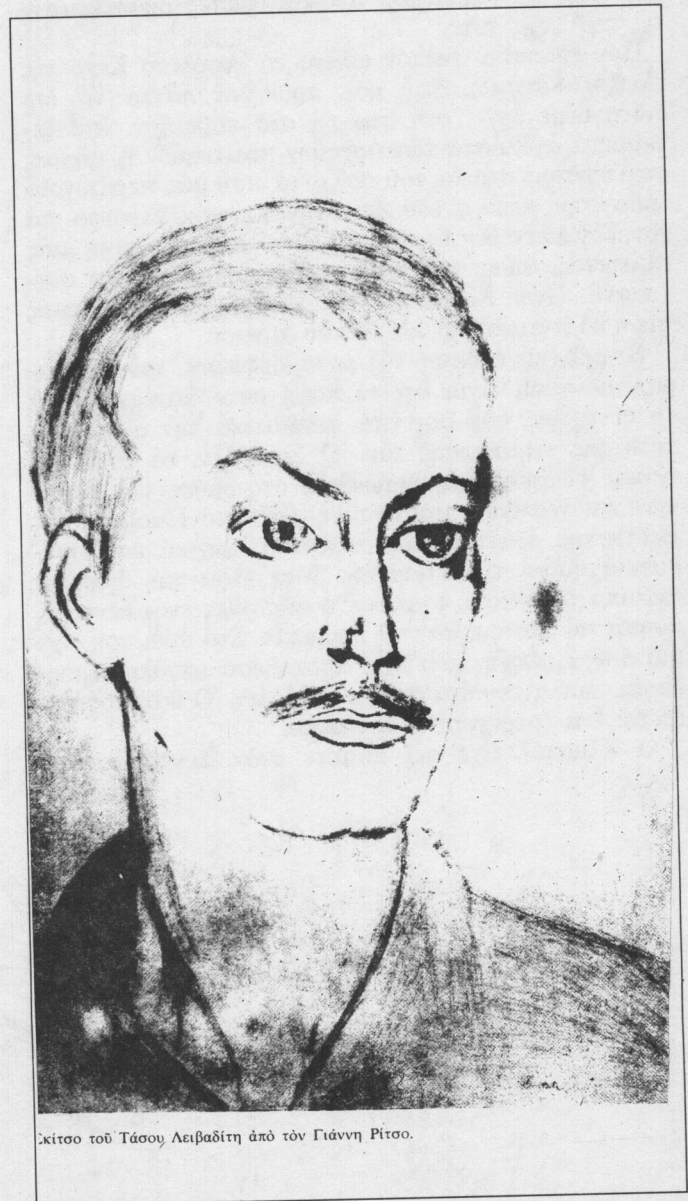
Απ' αὐτή τή μυστική ἀνεμό-σκάλα, θά προσπαθήσω νά σᾶς ὀδηγήσω ἀπόψε¹, γιά νά κόψουμε ὄχι ἕνα ρόδο – ἀπό τά ἀφθονα πού ἐγκατέσπειρε ἡ λυρική φλέβα τοῦ ποιητῆ στό οὐράνιο περιβόλι τῆς ποίησης – ἀλλά δύο ὀλόκληρες ἀνθοδέσμες. Τή μία λευκή, στήν ἀπόχρωση τοῦ ἀσπίλου χιονιοῦ (γιά τούς νεκρούς συντρόφους του), τήν ἄλλη κόκκινη, στό χρώμα τοῦ ἔρωτα καί τῆς Ἐπανάστασης, πού γιά τόν Λειβαδίτη συνιστοῦν φλογερά συνώνυμα. Διαπλέκονται, συνυπάρχουν, ἀλληλοτροφοδοτοῦνται:

– μ' ἀγκαλιάζεις, μ' ἐγώ, πάνω ἀπ' τόν ὦμο σου, κοιτάζα τό δρόμο. Κι ὅταν θέλαμε νά μιλήσουμε, σπαίναμε ξαφνικά. Ἀφουγκραζόμαστε ἀπ' τό ἀνοιχτό παράθυρο, μακριά, τό δῆμα τῶν μελλοθανάτων
– θά θυμᾶμαι τά μάτια σου φλογερά καί μεγάλα / Σά
δύο νύχτες ἔρωτα μέσ στόν ἐμφύλιο

Ρόδα λοιπόν ὅλων τῶν χρωματικῶν ποικιλιῶν, ὡς καί τοῦ μαύρου, κυρίως αὐτοῦ, πού καλλιέργησε ἀκούραστα στίς πικνές φυτεῖες τῶν στίχων του, ποτίζοντας μέ τό αἷμα του. Γι' αὐτό θάλλουν ἀμάραντα καί σήμερα. Νά κόβουν οἱ ἐπίγονοι.

Ἡ ὁσμωση ἔρωτα - ἐπανάστασης εἶναι συχνά τόσο ἰσχυρή πού δύσκολα διακρίνεις, ὅπως ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ, τόν ἐρωτικό Λ. ἀπό τόν ἀγωνιστή ἀφοῦ καί στά πύο στρατευμένα ποιήματά του ἐμφιλοχωρεῖ ἡ ἐρωτική διάθεση, ἄλλοτε μέ τή μορφή τῆς ἀνάμνησης, ἄλλοτε λανθάνει, σέ μιά ἀντιστοιχία ἢ παραλληλισμό, σέ μιά εὐρωστη παρομοίωση:

– Οἱ νεκροί ἀφήνουν πίσω τους ἀξόδετη μιά ὀλόκληρη αἰωνιότητα / οἱ ἐραστές χάνονται πρὸς τό βράδυ μέσ στό μυστήριο τοῦ ἑνός
– Καί στίς γωνίες οἱ πυροβολητές μέ τό ὄπλο ἀγκαλιασμένο σάν τό κορμί μιᾶς γυναίκας πού ξέρον πὸς τούς πρόδωσε.
– Σᾶς ἀφήσαμε ἀταφους τρεῖς μέρες καί τρεῖς νύχτες νά χορτάσει ὁ οὐρανός ἀπ' τήν ἀσύγκριτη σιωπηλή ὁμορφιά σας. Κι ὕστερα μπήκατε ὀρθοί στή γῆ, ὅπως μπαίνει ὁ ἀντρας στή γυναίκα.

Ἐπίσκοπος τοῦ Τάσου Λειβαδίτη ἀπό τόν Γιάννη Ρίτσο.

Κάτω ἀπό τή θριαμβική ἀψίδα τους κυλάει λ.χ. ὁλόκληρο τό ὀρηκτικό ρεῦμα τῆς συλλογῆς. Αὐτό τό ἀστέρι εἶναι γιά ὅλους μας, ὅπου ὁ Λ. πάντρευε μοναδικά τό δίπολο ἔρωτα καί ἐπανάστασης. Ἀλλά καί σέ ὅλο σχεδόν τό ποιητικό του σῶμα διαχέεται ὁ ἀπόηχος καί ἡ λάμψη τῶν δύο αὐτῶν πρωτογενῶν στοιχείων ἀνανέωσης τῆς ζωῆς.

Ἀναίμακτη ἐπανάσταση, βέβαια, ὅπως καί ἔρωτας, δέν ὑπάρχει. Ἐκατόμβες οἱ νεκροί, συχνά μάλιστα ἀδικαίωτοι. (Ἡ ἰδιότητά νά καρπωθεῖς τό αἷμα τῶν ἄλλων, λέει ὁ Σεφέρης). Καί συχνότερα ἀνώφελη ἡ θυσία τους. Κάποτε μάλιστα ἀποτελοῦν ἀπλό ἀναλώσιμο ὑλικό στήν ἀνακύκλωση τῆς ἱστορίας, βορά στόν παραλογισμό τῆς. Τούς νεκρούς συντρόφους του, πού μοιράστηκε μαζί τους τή μέθη γιά τό μεγάλο κοινωνικό ὄραμα, θά πασχίσει νά δικαιώσει ὁ ποιητής. Αὐτοί εἶναι ἡ μεγάλη τοῦ ἔγνοια, τό μέγα θέμα τῆς ποιησεῶς του, καταφάσκοντας ἔμμεσα τή ζωή, πέραν τῶν συμβατικῶν τῆς ὁρίων.

Διασαφηνίζω τόν τίτλο τῆς εἰσήγησής μου: Ὁ ὄρος φιλέταιρος, ὀμηρικός στήν καταγωγή του, παραπέμπει ἄμεσα στόν Ὀδυσσεά πού πάσχιζε νά σώσει τούς ἐταίρους του γιά νά γευθοῦν καί οἱ ἴδιοι τή χαρά τοῦ νόστου. Κατέβη στόν Ἄδη, προσφέροντας θυσία αἵματος γιά νά καταστῆ ἐφικτό νά συνομιλήσει μέ τίς σκιές τους. Ὁ Λ. βίωσε κι αὐτός μ' ὅλη τήν ἔνταση τῆς συνεπαρμένης καί παράφορης νιότης του, τήν ἀπεραντοσύνη τῆς συντροφικότητας. Ἐγραφε μετά τήν ταπεινή ἐποποιία τῆς καθημαγμένης καθημερινότητας στά περιθώρια μᾶς χαμένης ἐπανάστασης κι ἑνός διαψευσμένου ὀνείρου, διακατεχόμενος ἀπό ἀνάλογο διακαή πόθο νά σώσει τή μνήμη τῶν συντρόφων του. Ἐχει ἐπωμιστεῖ αὐτόκλητα τό χρέος νά διατηρήσει χλωρή τήν ἀνάμνησή τους. Προσφέρει θυσία τό αἷμα του, συστήνοντας μιά μεταφυσική Ἰθάκη, τήν ποιητική του ἐνδοχώρα, ἀποικίζοντας τήν καί μετοικίζοντας ἐκεῖ τούς ζωντανούς νεκρούς του.

Ἡ λευκή λοιπόν ἀνθοδέσμη προώριστα γιά τούς νεκρούς συντρόφους του, ἡ κόκκινη γιά τόν ἔρωτα. Ἦσως αὐτή ἡ συνεξέταση, – τό δίπολο τοῦ θέματος μας –, ξενίσει κάποιους ἢ καί ἀπωθήσει. Ὅμως ἡ ἴδια ἡ ζωή ξέρεي νά χωνεῖ ἀντιθέσεις, νά δημιουργεῖ ὁσμώσεις. Δέν ὑπάρχει γάμος χωρίς δάκρυα καί κηδεῖα δίχως γέλια, λέει ὁ λαός. Τριαντάφυλλα προσφέρουμε στούς ἀγαπημένους μας νεκρούς, τριαντάφυλλα πρόσωπο τοῦ ἔρωτά μας. Ἡ τέχνη, ἄλλωστε, εἶναι πρωτίστως μελέτη θανάτου, ἀπελπισμένη προσπάθεια ἐξορκισμοῦ καί ὑπέρβασής του. (Ἡ τέχνη καί ἡ ποίηση δέν μᾶς βοηθοῦνε νά ζήσουμε. Ἡ τέχνη καί ἡ ποίηση μᾶς βοηθᾶνε νά πεθάνουμε, λέει παρηγορητικά ὁ λυπομανής Ἐγγονόπουλος). Γιά τούς ποιητές, ὅπως καί γιά τή θρησκεία, ὁ θάνατος εἶναι πέρασμα, δέν εἶναι ἀναίρεση τῆς συνεχείας τοῦ ὄντος: «Κι ὅταν πεθάνω / (γράφει ὁ Λ.), τό χῶμα πού θά μέ σκεπάσει, Δέ θά ναι γιά μένα τό σκληρό χῶμα τῶν νεκρῶν / μά ἡ ἀπα-

λή τρυφερή γῆ, πού κάποτε πλαγιάσαμε γυμνοί πάνω της».

Κάθε ποίημα κατά βάθος εἶναι ἓνα μικρό ἐπιτύμβιο, ἀκόμη καί τό αἰσιόδοξο. Ὁ ἔρωτας εἶναι ὁ ἀντίμαχος τοῦ θανάτου. Μιά διαρκῆς ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στή ζωή πού ζεῖ καί στό θάνατο πού τήν ἀπειλεῖ μέ ψύξη, διατρέχει ἀξονικά κάθε μεγάλο ἔργο, πού συχνά ἀνιχνεῖ τούς μυστικούς δεσμούς ζωῆς καί θανάτου. Ἡ ἴδια ἡ ζωή ἐν κινδύνῳ – ἡ βιολογία τό πιστοποιεῖ γιά πολλούς ὀργανισμούς – ἐπιστρατεύει ὡς ἐσχάτη ἀντίσταση, – ἀνταντακλαστικά – τήν ἐκσπερμάτωση, νά μεταλαμπαδευθεῖ ἡ ζωή πρό τοῦ φυσικοῦ ἀφανισμοῦ. Ἡ λευκή ἀράχνη τολμάει τόν ἔρωτα κι ἄς ξέρει ὅτι εἶναι ἡ κύκνεια πράξη τῆς. (Ἐκεῖ πού ὁ Ἄδης κι ὁ ἥλιος ἀκραγγίζονται, κατά τόν Ποιητή). Ὁ Λ. ἐξενύγνισε στό μή περαιτέρω τή ρωματική μυθολογία πού ὕμνησε τούς θανάσιμους ἔρωτες, τήν κραταιά ὡς θάνατον ἀγάπη. Ἡ ἀπειλητική παρουσία του, ἀρκεῖ γιά νά θεθοῦν σέ συναγερό τά ἀνταντακλαστικά τῆς ζωῆς. Εἶναι ἡ ἀνανεούμενη ὑπόσχεση αἰωνιότητας. Ὁ ἔρωσ, κι ὁ θάνατος (τό ἀγγελικό καί μαῦρο φῶς τοῦ Σεφέρη) τό ἄλλας τῆς ζωῆς, τό συμπλήρωμά τῆς, ὄχι τό τέλος. Ἡ ὁλοκλήρωσή τῆς. Χωρίς αὐτόν θά ἔχανε τή συναρπαστικότητά τῆς ἀλλά καί τό νόημά τῆς. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀδυσώπητη ἀντιμαχία, ἔρωτα θανάτου, κερδίζει τελικά ὁ πρῶτος, ἀφοῦ ἡ ζωή συνεχίζεται καί διαιώνεται. Αὐτή ἡ γειννίαση εἶναι συχνότατη στόν Λ. Δίψασε παράφορα γιά ζωή, γι' αὐτό μίλησε γιά θάνατο τόσο πολύ:

– Σάν τή μητέρα, τό ἴδιο θράδν πού πέθανε ὁ πατέρας πῆρε ἀπ' τό σφράρι καί κοριτοίστικες κορδέλες / καί τίς ἔδεσε στά μαλλιά τῆς γιά νά δείξει ὅτι ὁ κόσμος / Δέ χάθηκε ἀκόμα / κι ὅτι ἴσως ἔχουμε καιρό.
– Ὁ πατέρας σου ἦταν νεκρός στό φέρετρο – εἰς κάτι ἔφαχνες καί μπήκες σέ μίαν ἄλλη κάμαρα, μονάχη, σ' ἀκολούθησα, ἀπ' τ' ἀνοιχτό παράθυρο ἐρχόταν ἡ εὐωδία τοῦ κήπου (ᾧ, θά μαστε νεκροί κι ἡ ἀνοιξη θά ἔρχεται πάλι καί πάλι) – σέ πλησίασα, μέ κοίταξες στά μάτια καί τότε σέ φίλησα, σέ φίλησα γιά ὅλα τά χρόνια πού θά περάσουν, γιά ὅλες τίς ἐλπίδες πού θά χαθοῦν, σέ φίλησα καί σέ κράτησα πάνω μου – κι ὅπως πρῖν εἶχε ἀγκαλιάσει ν' ἀποχαιρετίσεις τό νεκρό, τά μαλλιά σου μύριζαν αἰωνιότητα.
– Θά ἔθελα νά πέθαινες / Ὅλοι πού ἀγάπησες θά σέ ξεχάσουν μιά μέρα / Καί τότε θά ὄσι μόνο δική μου / Καταδική μου

Ἀξιοποιώντας λοιπόν τήν ἠχητική ἀμφισημία τοῦ τίτλου – Ὁ ΦΙΛΕΤ-ΑΙ(Ε)ΡΟΣ Λ. – συνοψίσαμε στήν ἴδια λέξη (μέ μικρή ὀρθογραφική ἀναπροσαρμογή) τά δύο μέρη τῆς εἰσήγησής μας (σύντροφοι / ἔρωτας), ἔτσι ὥστε νά συνηθεῖ ταυτόχρονα ἡ ἀξόδευτη φιλότητα τοῦ ποιητή καί πρός τούς ἐταίρους του καί πρός τόν ἔρωτα. Ἄλλωστε νομιμοποιούμεθα νά καταφύγουμε σέ ὀρθογραφική ἀντισυμβατικότητα (ὁ ἔρωσ μπορεῖ νά γραφεῖ καί αἴρωσ – ἀπό τό ρῆμα αἴρω, σύννομος δηλ. πρός τήν ἀνυψωτική του ιδιότητα, τήν ἄρση τῆς

γκοίζας πραγματικότητας).

Ο Λειβαδίτης βίωσε σέ βαθμό παροξυσμού τή συντροφικότητα, τήν κατάργηση τών ορίων τής ατομικότητας, τή μέθη της έν επαναστάσει αδελφότητας, τό μέγα μυστήριο του νά είσαι ένα μέ τούς άλλους. Επέζησε όμως και σέ χρόνια απορραφισμού και κατακερματισμού πού έπακολούθησαν. Τό όραμα τής κοινωνικής μετάλλαξης ακυρώθηκε ή στρέβλωσε στήν έφαρμογή του. Οί δυσπλασίες του οδυνηρές. Ο ποιητής έζησε τό τέλος τών συλλογικών μύθων και όραμάτων για νά καταφύγει στήν παραμυθητική θαλπωρή του ήρωικού παρελθόντος. Θά αποδυθεί σέ μιά άτέρμονη και έναγώνια προσπάθεια νά κρατήσει ζωντανή στή συνείδηση τήν ανάμνηση τών νεκρών του συντρόφων. Ο ποιητικός του λόγος θαρῶ δέν έχει αποδυναμωθεί και σέ καιρούς άκρας ιδιοτείας πού διανύουμε σήμερα. Καιρούς ήλεκτρονικού αύτισμού. Ύψωσε μέ λέξεις ακατάλυτο μνημείο πεσόντων, ακυρώνοντας μέ τήν ποιητική του μνήμη τό μνήμα (οί δύο λέξεις άκραγγίζονται έτυμολογικά - όχι τυχαία) για νά τούς υπεραπιστεί ισόβια από τόν καιάδα τής λήθης:

- Έσείς πού ζήσατε και πεθάνατε ταπεινά, μά εγώ παίζοντας γροθιές μέ τήν άνωνυμία και τούς νεκροθάφτες, σās άρπαξα και σās έθαψα εδώ, μέσα στα κόκκαλά μου, για νά μπορώ νά ταξιδεύω τώρα στο διάστημα, πικρός και σιωπηλός κι ολόδροσος σάν ένα χωριάτικο κοιμητήρι πού διασχίζει τό χρόνο.
- Αυτοί πού θάψανε τούς νεκρούς τους δέν ξέρουν τί θά πει ανάμνηση.
- Και στάθηκα πάντα άνυπεράσπιστος μπροστά στους άλλους όπως οί νεκροί / έτσι έμαθα τί θά πει αιωνιότητα.

Συναισθηματική ταύτιση μέχρι μυελού όστού, ταύτιση πού έπιτείνεται μέ τή συχνή μεταπήδηση από τήν τριτοπρόσωπη στήν πρωτοπρόσωπη αφήγηση. Συλλογικό και άτομικό πεπρωμένο συμφύρονται άμετάκλητα. Τό ένα έγγράφεται στο άλλο για νά διασωθούν τά πάντα: Χρονική συμπύκνωση στο μή περεταιίρω, άνακατάληψη του χαμένου χρόνου:

- Και τίποτα Δέ χάνεται, μά όλα είναι για πάντα μέσα και οί νεκροί και οί σημαίες και οί όρκοι και τά χρόνια πού φύγανε και τά χρόνια πού έρχονται... και είσαι ξεχείλος από ανθρώπινα πεπρωμένα (αιώνας πολλαπλότητας).

Και πράγματι, ολόκληρο σχεδόν τό έργο είναι μιά «νέκυνά άφανών». Στίς κλειδώσεις του έμφωλεύουν νεκροί μέ τήν ήμερη όψη, τό πικρό τους παράπονο. Άγρυπνούν άδικαίωτοι στα καταφύγια τών στίχων του, συνωθούνται στα διάκενα τών λέξεων, όπου κλαίει γοερά τό άνειπωτο. Γρηγορούν στους θύλακες, στίς σήραγγες, στα βαθιά χαρακώματα τών άλλεπάλληλων στροφών του. Στα ξεχερσα τών λευκών του περιθωρίων. Σέ κάθε σελίδα σκοντάφεις σέ κενοτάφια, σέ

γαλαρίες στίχων μέ τσαμπιά νυχτερίδες τίς ψυχές τών συντρόφων του. Στήν Α' περίοδο του έργου του, τής αγωνιστικής στράτευσης, οί μνήμες είναι ναπότερες. Στάζουν αίμα. Ίδιαίτερα στή συλλογή του, 25η Ραψωδία, βαθθαίνει περισσότερο τίς ακατάλυτες σχέσεις μέ τούς νεκρούς του άγώνα:

- Όπως σηκώναμε τούς σκοτωμένους, βρίσκαμε κάτω / μέσα στο αίμα τους δυό ψίχουλα άπ' τήν αύριανή άγάπη / Μέ αυτά τά ψίχουλα ζήσαμε.
- Μέ τ' όνομα του νεκρού συντρόφου / σάν ένα πηρούνι καρφωμένο στή γλώσσα σου / πώς νά τραγουδήσεις
- Άγκαλιάζοντας τό πῶμα του συντρόφου μας / για νά μη βλέπουμε πώς μείναμε μονάχοι
- Παλιοί, καλοί μου σύντροφοι, θαμμένοι πρόχειρα. Σά νά 'ταν νά τή θγάλει κανείς για ένα βράδυ... σύντροφοί μου καλοί, φύγατε τόσο άπλά, σάν τόν άγράμματο χωρικό πού λέει ένα ακατάληπτο Πάτερ ήμῶν.

Δεσμοί ακατάλυτοι, σφρηηλατημένοι στή φωτιά του άγώνα πού αδυνατεί κι ο ίδιος ο θάνατος νά καταργήσει. Σέ ολόκληρο τό έργο του κυριαρχεί ο θαυμασμός του γι' αυτούς, ή ευγνωμοσύνη, ή τρυφερότητα. Πραγματικότητά του, πλέον, είναι ή φαντασίωση. Αυτό τό θέατρο άδικοχαμένων σκιών είναι ο δικός του υπαρκτός κόσμος. Η ποιητική λειτουργία άνακυκλώνοντας παρόν παρελθόν αποκαθιστά τήν άέναη χρονική ροικότητα, έξασφαλίζοντας τή νοητή ένότητα. Οί τελευταίες τους κοινές στιγμές θά διαρκέσουν μιά αιωνιότητα. Ο ψυχολογικός χρόνος διαστέλλεται. Ο ένταφιασμός τους θά λάβει χώραν μόνο σέ συμβατικό επίπεδο. Στο ποιητικό και συνειδησιακό πεδίο θά μείνουν άθάνατοι, τυλιγμένοι στή μεταφυσική άχλύ του μύθου:

- Σύντροφοι, σύντροφοι καλοί μου!
- Έσείς, πού σκάψαμε μέ τά ντουφέκια πρόχειρα τό χώμα
- Και σās θάψαμε - ενῶ ήταν άνοιξη και παπαρούνες και πουλιά
- Έσās πού γδύσαμε και μοιραστήκαμε τά ρούχα και τά δόλια σας
- και κατεθήκατε γυμνοί στον τάφο, τυλιγμένοι σέ μιά τρύπια κουβέρτα
- πού άφηγε ξεσκεπα τά βρώμικα τραχιά ποδάρια σας, τά χιονοπικραμένα
- σάν ένα μεγάλο σκονισμένο πλατανόφυλλο τό πρόσωπό σας
- άπ' τά μονοτάκια σας στάξαν παλιά βυζαντινά τροπάρια και τό τελευταίο κρασί
- άσκημοι, θεόφτωχοι, μεθύστακες, κακορίζικοι, άπομαζώματα - σύντροφοι άκριβοί μου
- πάνω στ' άνήμπορα γυμνά σας γόνατα σάν άνοιχτό εύαγγέλιο άκουμπάει ή γή.

Φυσικά ο Λ. επικρίθηκε σέ καιρούς ιδεολογικής άκαμψίας και όρθοδοξίας, αλλά κι άργότερα, για τόν ώμό νατουραλισμό του, αλλά ευτυχώς ή κοχλάζουσα ποιητική συνείδηση δέν λογοδοτεί σέ ιερατεία παρά

μόνον εἰς ἑαυτήν. Ὑπῆρξε ὁ ἐπικός τῆς χαμένης ἐπανάστασης, πού τίς ἀνταύγειες ἀπό τίς λάμπεις τῆς διέσωσε μοναδικά στίς σελίδες του:

– Μά ὅταν βρεθήκαμε μακριά στόν χιονισμένο κάμπο
δίχως δρόμο νά ὑποχωρήσουμε, δίχως ὄπλα ν' ἀντιστα-
θοῦμε
χωρίς σημαῖες νά μᾶς βαραίνουνε καί δίχως πιά ἐλπί-
δες
νά μᾶς συντρίβουν, γυμνοί καί κουρελιασμένοι / ἐνῶ
βασίλευε ὁ ἥλιος πίσω ἀπ' τά βαθυγάλαξα μακρινά
βουνά / – νοιώσαμε ξαφνικά, πόσο ἀτέλειωτα ὁμορ-
φός εἶναι ὁ κόσμος καί σκεπάζοντας τά μάτια τοῦ νε-
κροῦ συντρόφου, γιά νά μή μᾶς βλέπει, κλάσαμε.

Ἄν ὁ ὀμηρικός Ὀδυσσεύς θυσιάζει μαῦρο σφάγιο νά
πιοῦν αἶμα οἱ σκιές ν' ἀνέβουν στόν πάνω κόσμο γιά
νά τίς συμβουλευτεῖ, στόν Λ. οἱ σκιές ζοῦν διαρκῶς δί-
πλα του. Τίς ὑποστασιώνει τό αἶμα - μελάνι του, μπαί-
νοθαίνου ἐλεύθερα στίς στοές τῶν στίχων του ἀπό
ποίημα σέ ποίημα. Εἶναι ἀναντίρρητα ὁ πῶ φιλέται-
ρος τῆς γενιᾶς του μέ τόν Σινόπουλο³, μέ τή διαφορὰ
ὅτι ὁ Πυργιώτης ποιητής συστήνει ἕνα πλέγμα κυρίων
ὀνομάτων στήν ἀνθρωπογεωγραφία του (ἦρθαν ὁ Μπί-
λιας, ὁ Ἀλαχοῦζος, ὁ Φίλιππος... – μακρὺς ὁ ὀνοματι-
κός του κατάλογος), ἐνῶ στόν Λ. ἡ ἐπίκληση δέν εἶναι
ποτέ ὀνομαστική. Εἶναι συλλογική, ὅπως στοὺς Ἐλεύ-
θερους πολιορκημένους, πού στήν ποιητική σκηνὴ ἀνε-
βαίνει ὁλόκληρος λαός καί πορεύεται ἐκεῖ πού πάνε οἱ
ἄνθρωποι χωρὶς τὰ ὀνόματά τους «γιά νά μπορεῖ μ'
ἕνα ὄνομα μαζί νά τούς θυμᾶται τώρα ὅλους ὁ θεός».

Οἱ νεκροὶ του ἔχουν μειλιχίότητα, δέν ἐμπνέουν τό
συνήθη φόβο τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν. Συναιστοῦν δύναμη
ἀκατάλυτη, τίς ἀνίκητες ἐφεδρεῖες πού ἀνασταίνονται
νά συμπαραταχθοῦν πανστρατιά στά ἐπαναστατικά
προσκλητήρια τῶν ζωντανῶν. Οἱ σκιές τους ἐμπνυχῶ-
νουν. Τῆ μακριά τους πομπή ἔχει μνημειώσει μέ ἐπι-
κῆς εἰκόνες στίς μεγάλες συνθέσεις τῆς α' περιόδου
του:

– Ἄπ' ὅλους τοὺς δρόμους φάνηκαν νά ἔρχονται οἱ νε-
κροὶ τοῦ πολέμου / ξετυλίγονται σέ μακριές μαῦρες
σειρές Σά νά πήγαιναν σέ μάχη (Ἀπὸ τό Φυσαίει στά
σαυροδρόμια ὅλου τοῦ κόσμου).

Μιά πορεία σκιῶν πού παραπέμπει στήν ἀνάλογη
σολωμική συμπαρατάξη ζώντων - νεκρῶν στήν Ἄλω-
ση τῆς Τριπολιτοῦς, στίς γνωστὲς στροφές τοῦ Ὕμνου
εἰς τὴν Ἐλευθερίαν.

Ἡ παρουσία τους εἶναι σχεδόν ἀπτή, τυραννική ἀκό-
μη κι ὅταν πρὸς στιγμὴν φαίνεται νά περνοῦν προσω-
ρινά στό βασίλειο τῶν σκιῶν, γιά νά ἐπιστρέψουν
ἀργότερα ξανά. Πρέπει νά δικαιωθοῦν γιά νά κοιμη-
θοῦν. Νά κερδίσουν τὴν ποθητὴ γαλήνη. Νά τοὺς ἀπο-
δοθοῦν οἱ νενομισμένες χοές. Ὁ Λ. εἶναι ἕνας ἀρχαῖος
ἑταῖρος. Χρόνια διανυκτερεύει πασχίζοντας μέ κίνδυνο
νά περισυλλέξει τοὺς ναυαγοὺς ἀπὸ τὰ κύματα τῆς λή-

θης, ὄχι βέβαια γιά ν' ἀποφύγει τὴν ποινὴ τῶν 10
Ἀθηναίων στρατηγῶν, ἀλλὰ γιὰτί μόνον ἔτσι θά κα-
ταπραῦνει τίς ἐνοχές ὡς ἐπιζών. Θά τοὺς τραγουδήσει
καί τραγωδήσει, θά τοὺς κλάψει, τυλίγοντάς τους μέ
τό ἀθάνατο σάβανο τῆς λαϊκῆς εὐγνωμοσύνης. Θά
ἐντείνει τὴν ἐναγώνια δραματικὴ του πάλι νά τοὺς πε-
ρισώσει ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία, θά κρατήσῃ τὴ λάμπα
τῆς μνήμης ἀναμμένη «γιά νά μή χάσουνε τό δρόμο οἱ
μελλοθάνατοι». Οἱ παλινδρομήσεις στίς ἡρωϊκῆς μέρες
γίνονται πυκνότερες καθὼς πιέζει ἀφόρητα τό ἄξενο
παρόν μέ τίς ἀντίξοες συνθήκες τῆς νέας τάξης πραγ-
μάτων:

– Κι ὦ νεκροὶ μου σύντροφοι, πού τινάξατε ἀπὸ πά-
νω σας τό χιόνι καί φύγατε σέ μεγάλους θερισμούς
– Καί σεῖς, παλιοὶ μου σύντροφοι, φορτωμένοι στά
καμῶνια λίγο πρὶν ξημερώσει, χαμένοι ἀπ' τό χέρι
σας, κι ἄς σᾶς ἔγραφαν οἱ ἐφημερίδες στοὺς ἐκτελε-
σμένους
– Οἱ νεκροὶ κλαίγανε ἀκουμπισμένοι στά τζάμια κι ἄς
λέγαν οἱ ἄλλοι ὅτι εἶναι ἡ βροχὴ
– Κανένα ἀγέρι Δέ θά σῆσει τὰ πατήματα στό χιόνι...
κι αὐτό τό ἀμειλικτο παράπονο ἀπὸ τὴν ὄψη τῶν
νεκρῶν.

Φυσικά δέν σπανίζουν καί οἱ ἀμφιθυμικῆς μεταπτώ-
σεις. Ἀπὸ τὴν ἀφατὴ λύπη γιά τοὺς παλιούς συντρό-
φους του μέ τό πλάτεμα τῆς συνείδησης («κομμάτια
ἀπὸ τό μεγάλο τό ἀσύγκριτο ὄνειρο πού κάποτε κρα-
τήσαμε»), περνάει συχνά στόν εὐδαιμονισμό τους. Μέ
τὴ στυφὴ γεύση πού ἐπεσώρευσε ἡ μετέπειτα γνώση,
ἡ μετεπαναστατικὴ πείρα, καλοτυχίσεις τοὺς νεκροὺς
πού γλύτωσαν ἀπὸ προδοσίες, ἀνηθρές παγίδες κ.ά., κι
ἐφφυγαν ἄμωμοι καί ἄσπιλοι:

– Καί ἐσύ παλιέ μου σύντροφε, ἡ σφαῖρα πού σέ πήρε
σκέφτομαι ἀπόψε ἴσως νά 'ταν σοφὴ καί σέ προφύλα-
ξε ἀπὸ τόν αἰριανό ἐαυτό σου. Γιατί ἐσύ Δέ γνώρισες
τό σκοτεινὸ ἐχθρὸ πού σᾶς παραμονεύει καθὼς γυρί-
ξεις ἀπὸ τὴ μάχη κρυμμένος πίσω ἀπ' τίς ζητωκραυ-
γές, χωμένος στό βάθος τῆς περηφάνειας, στό κουνού-
νι ἐνός σπιτιοῦ πού Δέ σέ περιμενε, ἂ, ἐσύ δέν εἶδες
ποτέ τό ἴδιο τό χέρι σου νά σέ σημαδεύει ἀλύπητα ἀπ'
τό βάθος τῶν περασμένων:
– Κι ὅταν πεθάνεις / κανεὶς δέν ξέρει ἀπὸ πόσους κα-
θημερινούς θανάτους / σέ προφυλάσσει / αὐτό τό μι-
κρὸ χωματένιο ὕψωμα.

Ὅπως προαναφέραμε, ἡ μετασημασιολογικὴ καί λυ-
τρωτικὴ λειτουργία τῆς μνήμης ἐγκιβωτίζει τό παρελ-
θὸν στό ἰσχνό παρόν. Ὁδηγεῖ στή συγχώνευση τῶν
χρονικῶν βαθμίδων, στή συνύπαρξη τοῦ φανταστικοῦ
καί πραγματικοῦ κόσμου. Ἀκυρῶνει τὸν συμβατικὸ
χρόνο, τὸν εὐθύγραμμο, ἐγκαθιδρύοντας στήν εὐδαίμο-
να χώρα τῆς ποίησης τὸν ἀληθινὸ, τὸν ἀδιαίρετο πού
καταργεῖ τὴν ἀσυνέχεια. Ὁ ποιητὴς ἔχει τὴ μηχανὴ
τοῦ Χρόνου ἤδη στή διάθεσή του. Καθίσταται ἔτσι
ἐφικτὴ ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στά δύο ἐπίπεδα. Ἄνα-

καλούνται οικείες μορφές από τόν κόσμο τών σκιών, ό θάνατος εξημερώνεται, άποκτᾶ προσήνεια κι ευγένεια. Οί νεκροί εξακολουθοῦν νά ἔχουν ζωτικές ανάγκες. Ό ποιητής νυχτοσακίζεται νά τίς καλύψει. Νά τούς εξασφαλίσει τόν ἐπιούσιον καπνό πού πάντα μοιράζονταν, νά τούς στεγάσει, προστατεύοντας από τό ρίγος. Νά τούς παρηγορήσει, προπαντός νά κοιμηθεῖ καί γι' αὐτούς. Ἐναν Ἀκαθάριστον ὕπνο, καθώς τόν ἔχουν ὀριστικά κατοικήσει. Κι αὐτός μέ τήν τέχνη του, τούς πολιτογράφησε ἅπαξ καί διά παντός στό ἀφθαρτο βασίλειο τῆς ἀθανασίας:

- Κι ὕστερα οἱ θαμῶνες (στό καφενεῖο) γελοῦσαν, καθώς ἀποκοιμώμουν στήν καρτέλα, ἀλλά τί νά ἴκανα, πού οἱ νεκροί κάθονται ἀγρυπνοί μέσ στόν ὕπνο μας καί πρέπει νά κοιμηθοῦμε καί γιά κείνους
- Κι' ἐσεῖς, νεκροί μου σύντροφοι, καμιά φορά θαδίζω μαζί σας καί τό παλτό μου ἀνοίγει σάν φτερούγα. Ὑστερα ἀκουμπᾶω κάπου κι ὄνειροπολῶ ἤ μοιράζω τήν ἀστροφεγγιά στους ἀτυχούς αὐτοῦ τοῦ κόσμου
- Τά ταιγάρα βέβαια δέν τά κάπνιζα, τά φύλαγα γιά τούς συντρόφους μου - ὄλους νεκρούς, ἀπ' τήν Κατῶνα ὡς τό Γουαδουαδουί
- Καθώς κουβεντιάσαμε χαμηλόφωνα στό δωμάτιο κάποιος σηκώνονταν ἀπότομα κι ἔφτιαχνε τίς κουρτίνες, ἐνῶ ὄλοι βλέπαμε (καί κανεῖς δέ μίλαγε) πώς ἤθελε νά διώξει τίς σκιές τῶν σκοτωμένων μας συντρόφων, γιατί κρύωναν κι' ἐρχόντουσαν νά ζητιανέψουν λίγη ξεστασιά σέ μιά γωνιά τῆς μνήμης
- Πολλοί σύντροφοι πέθαναν, ἄλλοι χάθηκαν ἀκόμα πύ ὀριστικά, ὅσοι ἐπιζήσαμε, θαδίζουμε παράμερα, μέ τά ρολόγια μας σταματημένα σ' ἕναν ἄλλο χρόνο (γι' αὐτό καί γερονᾶμε τόσο ἐπώδυνα).

Ὁ πραγματικός θάνατος γιά τόν Λ. δέν ταυτίζεται μέ τό βιολογικό τέλος, ἀλλά μέ τό τέλος τῆς συλλογικότητας καθώς εισβάλλει στήν ἄδεια θέση της τό κενό καί τό ψῦχος:

«Κι' ὅταν δέν πεθαίνουμε ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλον, εἴμαστε ἤδη νεκροί»

ἢ, ὅπως τό ἔχε διατυπώσει τόσο πρῶμα:

«Γιατί ὁ καθένας ἀπό ἐμᾶς ζεῖ μόνο ἀπ' τή στιγμή πού βρίσκει μιά θέση στή ζωῆ τῶν ἄλλων, ἢ ἕναν θάνατο γιά τούς ἄλλους».

Ὁ θάνατος γιά τόν ποιητή, ἐρχεται μόνο τήν ὥρα πού ἀφήνουμε τό παιδί νά πεθάνει μέσα μας, ἢ ὅταν σκοτώσουμε τόν ἄνθρωπο μέσα μας, κόβοντας τόν ὀμφάλιο λῶρο μέ τήν κοινότητα. Στήν ποιητική ἐνδοχώρα του, ὁ συμβατικός θάνατος δέν ἔχει ἐξουσία, καθώς παρόν παρελθόν συμπύρονται καί συνυπάρχουν, ὁ ἰστός τῆς συλλογικότητας δέν ἔχει διαρραγεῖ. Ἐδῶ πρτανεύει ἡ ἀμοιβαία ἀλληλεγγύη. Τό ποιητικό Ὑποκείμενο ὀπλίζεται μέ ἐγκαρτέρηση γιά ν' ἀντεπεξέλθει στό ἀποξενωτικό κι' ἀπαξιωτικό σήμερα. Οἱ νεκροί ἀντιπροσωπεύουν τό ἀρυτίδωτο ὄραμα τῆς νιότης. Συ-

νιστοῦν δύναμη ἀλεξιτήρια. Ποδηγετοῦν, πραινούν, συμβουλεύουν, παρηγοροῦν:

- Πήγαινα στό οἶνομαγειρεῖο, ὅπου ὁ ἀτμός ἀπό τίς κατσαρόλες μέ γέμιζε μέ θρησκευτικές σκέψεις, συνωστιζόταν φτωχόκοσμος, μέθσοι μέ ποδοπατημένα καπέλα, λόγια χιλοειπωμένα σάν τίς ἐποχές / ὥσπου στό τέλος, πιωμένος, ἔπαιρνα ἀπό πίσω κάποιον ἀπ' τούς νεκρούς συντρόφους μου κι' ἔτσι ἔβρισκα πάντα τό σπῆτι μου
- Καί συχνά τίς νύχτες οἱ νεκροί σύντροφοι παραμερίζουν μέ κόπο τή λήθη γιά νά μοῦ στείλουν λίγα δάκρυα
- Οἱ παλιοί σύντροφοι δέν πέθαναν, ἀλλά κατοικοῦν τώρα στό βάθος τοῦ δρόμου - ὅποιον κι' ἂν πάρεις θά τούς συναντήσεις
- Συλλογέμαι τόσο πολύ τούς νεκρούς, πῶς νά μ' ἀφήσουν νά πεθάνω;
- Καθώς ἐστριβα στή γωνιά, μ' ἄρπαξαν κι ἔβαλαν ἄλλον στή θέση μου, «δοῆθεια», φώναξα, ἡ φωνή μου ἀκούστηκε ἀπό πολύ μακριά, «τουλάχιστον θά μ' ἀναγνωρίσουν οἱ νεκροί μου», σκέφτηκα κι' ἔτρεξα στό σταθμό
- Ἐκεῖ ἔζησα τόσο μονάχος, πού ἄκουσα τίς ἄλλες φωνές, κι ὅταν νύχτωνε, οἱ νεκροί μοῦ κλέβαν τήν κουβέρτα καί πλάγιαζαν ἔξω ἀπ' τήν πόρτα, ὥσπου ξημέρωνε καί σταυρωνόταν πάνω μου τό λάλημα τοῦ πετεινοῦ.

Οἱ σκιές τῶν συντρόφων ἔχουν στοιχειώσει σέ μεγάλη ἔκταση τοῦ ποιητικοῦ τοπίου τῆς γενιᾶς τοῦ Λ. Ἐχουν ριζώσει βαθιά, ἔχουν λάβει σάρκα καί ὀστά σφραγίζοντας τό πεπρωμένο της. Ἐνδεικτικά ἀναφέρω τούς στίχους τοῦ Μ. Ἀναγνωστάκη,

«ὅμως τό αἶμα Ἐκείνων δέν ἀπαγχορίζεται / δέν ὑποπεύονται πῶς ὀλοένα τούς κινλώνει»,

ἢ ὀλόκληρη τήν ἐξαιρετή «15η Κραυγή» τοῦ Κλείτου Κύρου.

Οἱ νεκροί πεθαίνουν - καί δέν ἐννοῶ ληξιαρχικά πού δέν ἐνδιαφέρει τήν τέχνη - μονάχα ὅταν τούς λημονοῦμε:

«Νά μέ θυμᾶσαι, ἔλεγε ὁ πατέρας, ἀλλιῶς θά ἔχω πεθάνει δύο φορές»,

γράφει ὁ Λ. πού δέν θά ἐνδώσει οὐδ' ἐπί στιγμήν στή λυσιπενθή λήθη, καθώς ἡ κοχλάζουσα μονίμως ποιητική του μνήμη ἀνακυκλώνει τό ζέον ὕλικό της καί δέν τό ἀφήνει νά παγιωθεῖ σέ μουσειακό εἶδος. Ἐξακολουθεῖ νά μοιράζεται μαζί τους τίς ἀνάγκες, τά βράδια τοῦ ἀρχίζουν μέ προσκλητήριο νεκρῶν. Μέ τήν πολλαπλή συνείδηση συντροφικότητας, «ἔξεχελος ἀπό ἀνθρώπινα πεπρωμένα», ἔχει καταστήσει κατοικητήριο σκιῶν. Αὐτό πού γράφει ὁ Σινόπουλος

(καί τέλος πάντων, πρέπει νά τελειῶνω κάποτε μ' αὐτούς τούς νεκρούς, ἔτσι πού συνεχῶς αὐξάνουν κατάντηρα σωστό νεκροταφεῖο)

ἰσχύει ἐξίσου καί γιά τόν Λ. πού δέν τελειώνει ποτέ μέ τή λιτανεία τῶν νεκρῶν του. Συνεχίζει τό ἀτελεύτητο παιχνίδι τῆς τυφλόμυγας μαζί τους, γιά νά λιγοστέψει τή μοναξιά του. Ἰδίως τόν δεσπόζοντα χρόνο τους τά μεσάνυχτα. Ὁρα πού ἡ σωματική κόπωση

ἀποσυναρμολογεί τήν ἄμυνα τοῦ ἔλλογου στοιχείου καί εἰσβάλλει ἀχαλίνωτο τό ἐξωλογικό. Ὡρα πού ὁ ποιητής γράφει τή δική τοῦ παραλλαγή τοῦ Νεκροῦ ἀδελφοῦ, σέ πολλαπλές παραλλαγές, συστήνοντας τό θαῦμα νά περπατοῦν μαζί οἱ ζωντανοί μέ τούς ἀποθαμένους:

– Ὅπως ἀπόψε σέ τοῦτο τό ἔρημο τοπίο πού παίζω
τήν τυφλόμυγα μέ τούς νεκρούς μου φίλους

Κί' ἐδῶ οἱ συνειρμοί μέ τίς ἐκτελέσεις μέ τό μαντήλι στά μάτια, εἶναι ἀναπόφευκτοι. Παλιά συνήθεια πού ἐπέβαλε ὁ φόβος, μήπως ἀπό τά μάτια τῶν μελλοθανάτων σταλάξει ὁ ἔλεος στίς καρδιές αὐτῶν πού πυροβολοῦν κι' ἐξοστρακίζουσι τίς σφαῖρες πάνω ἀπό τά κεφάλια.

Ὁ Λ. εἶναι βαθύτατα ἐνοχικό ἄτομο. Ἐνοχές ὄντολογικῆς τάξεως, ἄλλες πού πηγάζουν ἀπ' τίς χριστιανικές καταβολές («πάντοτε μέ βάραινε μιά ἀόρατη ἐνοχή, Σά νά 'χα κλείσει τήν πόρτα μου σ' ἕναν ἄγγελο») ἢ τίς ντοστογιεφσκικές του ἐπιρροές, κυρίως ὅμως ἀπό τήν ἐξατομίκευση τῆς ἐνοχῆς ἀπό τήν ἀποτυχία καί διάψευση τοῦ κοινωνικοῦ ὁράματος. Διαποτισμένος προπαντός ἀπό τήν ἐνοχή τοῦ Ἐπιζῶντος μετά ἀπό ἐποχή κατακλισμοῦ. Ἐνοχή πού τήν συναυνοῦμε καί σέ ἄλλους ποιητές τῆς γενιᾶς του, στόν Πατρίκιο (λ.χ. ἐνδεικτικά ἀναφέρω τό ποίημα Ἡ ὄφειλη) ἢ ἀπό τήν ἄλλη ὀπτική στόν Σαραντή («Μέ τυραννοῦν οἱ πράξεις πού δέν ἔκανα, τό αἷμα πού δέν ἔδωσα μέ καίει»).

Ὁ ποιητής τῶν Βιολετῶν ἔζησε κατάσαρκα τό θάνατο τῶν συντρόφων του, διαποτίστηκε ἀπόλυτα ἀπ' αὐτόν ὡς ποιητική συνείδηση, ἀφέθηκε νά κατακυριευθεῖ ἀπό τή μεταφυσική παρουσία τους. Ἔγινε ὁ πενήθμων οἰκοδεσπότης τους, τό τρυφερό κοιμητήρι: Ἐνδύθη τίς ἀνάγκες τους, ἔγιναν ὁ ὑπαρκτός του κόσμος πού τοῦ ἀπορρόφησε ὅλη τοῦ τήν τρυφερότητα καί ἔγνοια: Ὁ ἀσπατάλητος πλοῦτος του:

– Ὅσο γιά τή διαθήκη πού μ' ἔκανε κληρονόμο τοῦ
κόσμου, ἀπό φόβο μή μοῦ τή βροῦν, τήν ἔθαψα βαθιά
κι ἔφτιαξα ἀπό πάνω ἕνα μικρό ἀνάχωμα στόν τάφο
/ Καί περμένω τώρα τήν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν

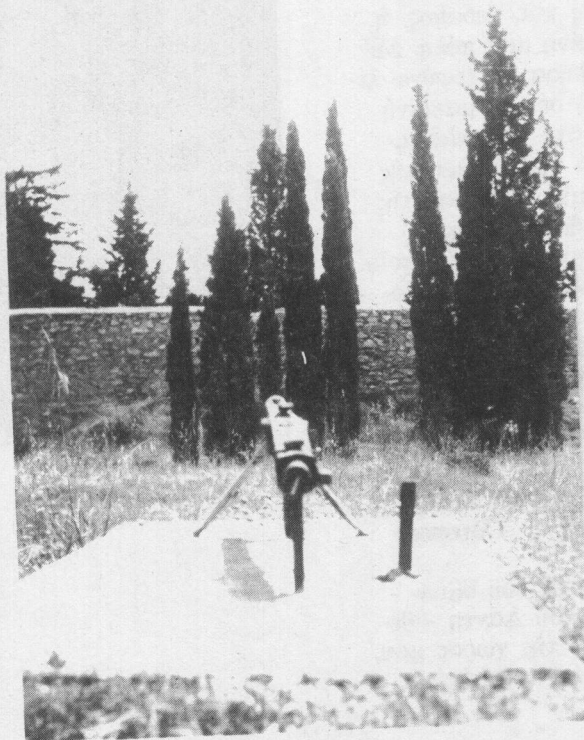
Υ.Γ. Ἐπιλογικά σημειώνουμε ὅτι κάποιες ἀπό τίς ἔμμεσες μικροεπαναλήψεις πού βαρύνουν τό κείμενό μας ἦταν σ' ἕνα βαθμό συνειδητά ἠθελημένες. Γιά νά φανεῖ ἀκριβῶς περισσότερο ἢ ἐμμονή τοῦ ποιητῆ κι ἐμπλοκή στό χορό τῶν δικῶν τοῦ σκιῶν. Ἡ ἐμπλοκή του στό δράμα τῆς ἱστορίας.

Συνεχίζεται

1. Σημ.: Ὁμιλία πού διαβάστηκε στό «Ἐναλλακτικό Βιβλιοπωλεῖο», στίς 19 Μαρτ. 1999, σέ ἐκδήλωση πού ὀργάνωσε γιά τόν ποιητή ὁ φιλολογικός ὄμιλος «Τό ἔγχροδο».

2. Βλ. Βερ. Δαλακούρα, Κραυγάζοντας τό φῶς. Ἡ Λέξη, τχ. 130, 1995.

3. Βλ. τήν ἐξαιρετική μελέτη τοῦ Δημ. Πλατανίτη, Τρία δοκίμια γιά τόν Τ. Σινόπουλο, ΣΜΙΛΗ 1989.

ΠΑΣΚΕΣΕΝ. ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΡΘΗΤΗ

τοῦ τούρκου συγγραφέα Νεντίμ Γκιουρσέλ

Ἐκδόσεις Ἐξάντας, μτφρ. Ἄνθη Καρρά
μετάφραση - σημειώσεις: Σία Ἀναγνωστοπούλου

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐκδοσης τοῦ μυθιστορήματος «Πασκεσέν. Τό μυθιστόρημα τοῦ Πορθητή» τοῦ τούρκου συγγραφέα Νεντίμ Γκιουρσέλ, ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο Ἐξάντας, σέ μετάφραση, ἀπό τά τουρκικά, τῆς Ἄνθης Καρρά, ἀντί ἄλλης παρουσίας, παραθέτω τήν μετάφραση, ἀπό τά γαλλικά, τοῦ κειμένου πού ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἔγραψε, προκειμένου νά παρουσιάσει τό βιβλίό του στό γαλλικό κοινό. Ἡ δική μου παρέμβαση περιορίζεται στήν παράθεση κάποιων ἀποσπασμάτων ἀπό τό μυθιστόρημα ἢ κάποιων ἐπεξηγηματικῶν ὑποσημειώσεων.

«Στά προηγούμενα βιβλία μου μέ εἶχε κυρίως ἀπασχολήσει ἡ σύγχρονη ἱστορία τῆς Τουρκίας, πού γνώρισε, στή διάρκεια τῶν τελευταίων τριάντα πέντε χρόνων, τρία στρατιωτικά πραξικοπήματα. Μέ εἶχε ἐπίσης ἀπασχολήσει ἡ προσωπική μου ἱστορία: ἐξορία, περιπλανήσεις, χαμένες ἀγάπες καί, βεβαίως, ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ πολυαγαπημένη μου πόλη. Μέ Τό *Μυθιστόρημα τοῦ Πορθητή* θέλησα νά ξεφύγω λίγο ἀπό τόν ἐαυτό μου, νά στραφῶ σέ μιά μακρινή περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας, στό 15ο αἰώνα, αἰώνα ἀποφασιστικῆς σημασίας γιά τήν ἐξέλιξη τῆς αὐτοκρατορίας σέ παγκόσμια δύναμη. Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης –αὐτῆς τῆς μυθικῆς πόλης!–, προρρηθεῖσα σ' ἓνα χαντίθ² τοῦ Προφήτη, στό ὅποιο γίνεται ἐκτενής ἀναφορά στό μυθιστόρημα, σηματοδοτεῖ, ὅπως γνωρίζετε, μιά μεγάλη καμπή στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Οἱ κεμαλικές μεταρρυθμίσεις, παρά τήν ἀξία τους ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἀποσιώπησαν κάπως τό ὀθωμανικό παρελθόν. Μεγάλωσα, ὅπως οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς τῆς γενιάς μου, μέ τό δόγμα τοῦ ἐκδυτικισμοῦ. Τά προσφιλή μου βιβλία ἦταν, γιά μεγάλο διάστημα, Οἱ *Λέξεις* τοῦ Σαρτρ, τά διηγήματα τοῦ Χέμινγκουαίη ἢ, ἀκόμη, ἡ *Ὀδύσσεια* του Τζόυς.

Ἐχοντας διανύσει «τή μισή διαδρομή τοῦ βίου» - γιά νά χρησιμοποιήσω τούς στίχους τοῦ Δάντη - θέλησα νά συμφιλιωθῶ μέ τό παρελθόν τῆς χώρας μου, νά μάθω περισσότερα γιά τό πρόσωπο τοῦ Μεχμέτ

Β', πού αποκαλούμε «ο Πορθητής», ο οποίος έξακολουθεί να είναι ένα σημαντικό και εμβληματικό πρόσωπο της οθωμανικής ιστορίας. Είναι μιά αυθεντικά μυθιστορηματική προσωπικότητα: φιλομαθής αλλά και φιλήδονος, ήταν σίγουρα ένας φωτισμένος δεσπότης και, συγχρόνως, ένας ευαίσθητος ποιητής. Ο Μεχμέτ Β' ήταν ο πρώτος σουλτάνος πού, παρά την απαγόρευση της απεικόνισης του προσώπου από το Ίσλάμ, δέχτηκε να γίνει το πορτρέτο του³. Η βασιλεία του σηματοδότησε την αρχή, κατά κάποιον τρόπο, της Αναγέννησης στους Οθωμανούς. Αντιθέτως, ο γιός του Βαγιαζήτ Β' πού τον διαδέχτηκε ήταν συντηρητικός. Έβγαλε σέ πλειστηριασμό όλη τή συλλογή πινάκων ζωγραφικής του πατέρα του. Κι έτσι το πορτρέτο του Πορθητή, πού αποτελεί σημαντικό στοιχείο της αφήγησής μου, βρέθηκε στην Ιταλία όπου έμεινε μέχρι τό 19ο αιώνα. Σήμερα μπορούμε να τό θαυμάσουμε στην Έθνική Πινακοθήκη του Λονδίνου.

Η γνώση του παρελθόντος επιτρέπει την κατανόηση του παρόντος. Βεβαίως, δέν τίθεται θέμα σήμερα, για μās τους Τούρκους διανοούμενους, να προτρέψουμε μιά κάποια στροφή στο παρελθόν, να αμφισβητήσουμε τις κεμαλικές μεταρρυθμίσεις και να άρνηθομε τή διαδικασία ένσωμάτωσης της χώρας μας στην Ευρώπη. Οι ισλαμιστές, δυστυχώς όλο και περισσότεροι, έχουν επιφορτισθεί με αυτό τό καθήκον. Ωστόσο, η οθωμανική ιστορία συνιστά άνεξάντλητη πηγή για τό σημερινό συγγραφέα. Για μεγάλο διάστημα, ο επίσημος λόγος κωδικοποίησε τή γνώση για τήν ιστορία εκείνης της εποχής, τήν περιόρισε σέ επίπεδο σχολικών έγχειριδίων και, μερικές φορές, σέ άνεκδοτοποιημένη μυθολογία. Προσπάθησα στο μυθιστόρημά μου να έναντιωθώ σ' αυτή τήν ανιστορικότητα, ένσωματώνοντας στην αφήγηση τήν άποψη του άλλου, δηλαδή προσωπικότητων από τους Χριστιανούς πού παρατηρούν, δρούν και μάχονται. Τέτοιων όπως, για παράδειγμα, αυτού του Βενετού καπετάνιου πού θανατώθηκε με παλούκωμα⁴, ή του Νικολό, του γραμματικού του στο καράβι, πού έξισλαμίστηκε ή, ακόμη, του Τζεντίλε Μπελλίνι, του επίσημου ζωγράφου των Δόγηδων. Όμως, η προσωπικότητα πού, μετά τό Μεχμέτ, δεσπάζει είναι άναμφισβήτητα αυτή του μεγάλου βεζίρη Τζανταρλή Χαλίλ, εκπροσώπου της τουρκεμνικής άριστοκρατίας στην κρατική μηχανή. Ο Μεχμέτ διέταξε, άμέσως μετά τήν άλωση της Κωνσταντινούπολης, τήν εκτέλεσή του, για να εκδικηθεί αυτόν τό μεγάλο άνδρα του οθωμανικού κράτους, πού τον είχε κάποτε απομακρύνει από τό θρόνο. Ωστόσο, πέρα από τήν εκδίκηση, ο άναγνώστης θά άνακαλύψει μιά μάχη έξουσίας ανάμεσα «στά γεράκια» της εποχής, δηλαδή τους μολλάδες, τους δερβίσηδες και τους βεζίρηδες χριστιανικής καταγωγής (τους ντεβαιμέδες), από τή μιά μεριά, και τά «περιστέρια», όπως ο βεζίρης Χαλίλ, από τήν άλλη μεριά. Ο τελευταίος έπεσε τελικά θύ-

μα της φιλειρηνικής του πολιτικής και όχι άπλώς της μνησικακίας του σουλτάνου, ο οποίος, από τήν άλλη, καθιέρωσε τήν άδελφοκτονία ως κρατική πολιτική.

Όταν έγγραφα αυτό τό μυθιστόρημα πού άναφέρεται σέ γεγονότα μās βίαιης εποχής, συνειδητοποίησα ότι εκείνη εκεί έμοιαζε περίεργα με τή δική μας. Άναρωτιέμαι μήπως οι συχνές παραμονές μου στις βαλκανικές χώρες, κυρίως στην Βοσνία στην περίοδο του πολέμου, με έπηρέασαν στην συγγραφή των κεφαλαίων πού άφορούν τήν πολιορκία της πόλης. Πρέπει να πω ότι η πολιορκία και η άλωση της Κωνσταντινούπολης δέν ήταν σίγουρα «μιά ευχάριστη ύπόθεση» για τους Τούρκους, όπως αφήνουν να έννοηθεί μερικά σχολικά έγχειρίδια. Είναι άλήθεια ότι διαβάζοντας αυτά τά άποσπάσματα μιά στυφή μυρωδιά αίματος και θανάτου σέ μαγκώνει στο λαιμό. Όμως, ο πόλεμος ήταν τρομερός, δέν επινόησα τίποτα. Όλα τά χρονικά της εποχής πού γράφτηκαν από αυτόπτες μάρτυρες, είτε αυτοί ήταν Βυζαντινοί είτε Όθωμανοί, τό έπιβεβαιώνουν.

Μέσα στο μυθιστόρημα υπάρχουν δύο άφηγηματικοί άξονες. Ένας σύγχρονός μας συγγραφέας, πού έχει καταφύγει σ' ένα παλιό οθωμανικό σπίτι στο Βόσπορο, γράφει *Τό μυθιστόρημα του Πορθητή*. Όσο προχωράει στην αφήγησή του, διαβάζουμε κεφάλαια πού άναφέρονται στην εποχή του Μεχμέτ Β'. Ωστόσο, και ο ίδιος ο συγγραφέας έχει κάποιες περιπέτειες. Μιά νεαρή άριστερή, πού τήν άναζητά η άστυνομία μετά τό πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου 1980, εισβάλλει στην ζωή του. Ένας παθιασμένος έρωτας γεννιέται ανάμεσα στα δύο πρόσωπα πού άγαπιώνται και άλληλοκαταστρέφονται. Ο άφηγητής, μίν μπορώντας πλέον να συνεχίσει τό μυθιστόρημα πού αποτελεί τό μοναδικό λόγο ύπαρξής του, βρίσκειται μπροστά στο δίλημμα στο οποίο έχει γίνει άναφορά από τήν αρχή του βιβλίου, μέσα από μιά παράθεση του Προύστ:

«Καί ο Σουάν ένιωθε πολύ οικείο του αυτόν τόν Μωάμεθ Β' - του άρεσε τό πορτρέτο του από τόν Μπελίνι - πού, επειδή ένιωσε ότι ήταν τρελά έρωτευμένος με μιά από τις γυναίκες του, τή μαχαίρωσε για να ξαναβρεί, όπως με άφέλεια λέει ο Βενετσιάνος βιογράφος του, τήν έλευθερία του πνεύματος».

Ο συγγραφέας μας πού, όπως ο ήρωας του, ονομάζεται Φατίχ, δηλαδή «ο πορθητής (όνομα πολύ κοινό στην Τουρκία) θά κάνει τό ίδιο, για να ξαναβρεί τήν έλευθερία του πνεύματός του; Υπ' αυτή τήν έννοια, ο σύγχρονος άξονας της αφήγησης άναφέρεται σ' ένα πραγματικό πάθος, θά έλεγα σέ μιά έμμονη κατά τόν τρόπο του Προύστ. *Τό μυθιστόρημα του Πορθητή* δέν είναι μόνο η ιστορία της άλωσης μās πόλης, αλλά κι αυτή μās γυναίκας, τόσο ρέμπελης!»

1. Πασκεσέν, Μπογάζ-κεσέν στά τουρκικά, όνόμασε ό Μεχμέτ Β' τό κάστρο πού έχτισε στήν ευρωπαϊκή πλευρά του Βοσπόρου, άπέναντι άκριβώς άπ' αυτό πού είχε χτίσει ό παππούς του Βαγιαζήτ Α' τό 1395 στήν άσιατική πλευρά, προκειμένου νά «κόψει τό λαμό του Βοσπόρου», γιά νά πολιορκήσει τήν πόλη. Είναι τό κάστρο πού σήμερα όνομάζεται Ρουμλί-χισάρ, ενώ αυτό της άσιατικής πλευράς Άναντολού-χισάρ «...τήν κλήσιν του κάστρου Πασκεσέν έκέλευσθε καλεισθαι, έξελληνιζόμενον δέ έρμηνεύεται κεφαλοκόπτης, έχων αντίκρυ καί τό φρούριον, ό έδειματο ό πάππος αυτού» (Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*), καί: «Του δ' έπιγενομένου θέρου Μεχμέτης ό Άμουρατέω, παρασκευασάμενος άσβεστον έν τή Άσία ως πλείστον, ώκοδομεί τήν έν τή Ευρώπη κατά τήν Προποντιδα έν τώ Βοσπόρω, ή στενωτάτον έστί διαβείναι άπό Άσίας, πολίχνην Λααμοκοπήην καλουμένην...» (Χαλκοκονδυλής, *Βυζαντίου Άλωσις*).

2. Χαντίθ (hadīs) είναι λόγια ή παραδόσεις του Προφήτη Μωάμεθ πού μεταδόθηκαν άπό τους συντρόφους ή τους άπογόνους του. Στο συγκεκριμένο χαντίθ αναφέρεται ότι: «ή Κωνσταντινούπολη θά άλωθει. Τί ώραίος ό στρατηγός αυτός καί τί ώραίος ό στρατός αυτός!», στή σελ. 174 του βιβλίου.

3 «Ήθελε ένα πιστό πορτρέτο, ένα πορτρέτο πού νά τον δείχνει όπως είναι στήν πραγματικότητα. Δέν μπορούσαν όμως νά τό κάνουν οι μνιαιουρίστες του σεραγιού. Καλύτερα νά στείλνε πρέσβη στή Βενετία νά φέρει ένα ζωγράφο. [...] Ήθελε έναν πίνακα όπως αυτούς πού είχε δει στό Βυζάντιο ή στον Γαλατά. [...] Άν τον άκουγε ό Άκ Σεμσεντίν, δέν θά του άρεσε καθόλου αυτή ή ιδέα. Δέν πειράζει όμως, δέν ήταν υποχρεωμένος νά υπακούσει στήν άπαγόρευση της άπεικόνισής! Ήταν ό πορθητής του Βυζαντίου, του χιλιόχρονου πολιτισμού της εικόνας, [...] Δέν ήταν ούτε προφήτης ούτε άγιος. Ήταν άπλώς αυτοκράτορας.» (σελ. 137-138). Καί, «Μιλούσε ένας άπό τους ζωγράφους του Παλατιού των Δόγηδων, ό Τζεντίλε Μπελίνι, πού είχε έρθει στήν Κωνσταντινούπολη νά κάνει τό πορτρέτο του σουλτάνου Μεχμέτ. «Τήν πρώτη φορά πού τό είδα, ήταν μακριά καί κουρασμένο τό πρόσωπο του σουλτάνου», έλεγε. «Φαινόταν ότι είναι άρρωστος. Πολύ άρρωστος. Τό τέλος του είναι σιμά. [...]». [...] Ο Μπελίνι σκεφτόταν τό μοντέλο του. Έπρεπε ν' άντανακλά κάτι άπ' τή βαθιά μόρφωση, αλλά καί τήν άσπλαχνία του Μεχμέτ. Τί όμως; Ένα βαθύ βλέμμα ή κάποιο σκούρο, πολύ σκούρο χρώμα; Είχε ένθουσιαστεί μόλις τον είδε. Υπήρχε στον άνθρωπο αυτόν κάτι διαφορετικό, άνεξιχνίαστο, [...]», σελ. 276-277.

4. «Τό πρώτο βλέμμα πού ξεπύστειλε ή μεγάλη βομβάρδα του κάστρου βύθισε τό πλοίο του Άντώνιου Ρίζου, πού ερχόταν άπό τή Μαύρη θάλασσα. [...] Ο κύριος του πλοίου πιάστηκε στή θάλασσα καί τον έστειλαν στήν Άδριανούπολη, στον αυθέντη Τουρκο, κι εκείνος τον φυλάκισε καί μετά άπόροδο 14 ημερών διέταξε νά τον θανατώσουν δι' άνασκολοπισμού» (*Χρονικό της πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης*, Νικολό Μπάριμπαρο), σελ. 31.

5. «Η πόλις έάλω. Ήταν μόνος στή σκηνή του ό Χαλίλ όταν με τρόπο άκουσε νά ύψώνεται τούτη ή κραυγή άπό τό πλήθος πού έτρεχε προς τήν Άγιά - Σοφιά, [...] Αμέσως κατάλαβε πώς είχαν όλα πιά τελειώσει, πώς δέν χανόταν μόνο ή Πόλη, αλλά κι αυτός ό ίδιος, πώς μαζί με τό Βυζάντιο θά έλεφτε καί τό δικό του κεφάλι. [...] Καταγόταν άπό οικογένεια πού είχε προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στήν όθωμανική δυναστεία, πού είχε στήν ουσία κυβερνήσει άπό τήν ίδρυσή του τό κράτος. Η οικογένεια Τζανταλή ήταν έδώ καί εκατόν πενήντα χρόνια ό έγκέφαλος της δυναστείας των Όθωμανών, νόμος συνάμα καί κινήτριος τροχός της. [...] Ως έδώ φτάνει λοιπόν ή δύναμη, ή ύπεροχή του Τουρκομάνου. Άπό δω κι έμπρός με έξωμότες άπό τό παιδομάζωμα θά κυβερνείται ή αυτοκρατορία των Όθωμανών. [...]».

Δέν είχε καταφέρει, άπό τότε πού πέθανε ό Μουράτ, νά κάνει άποδεκτική άπό τό Αυτοκρατορικό Ντιβάν τήν πολιτική της ειρήνης. [...] Η ασφάλεια των Όθωμανών ύπερσχευε του προσωπικού του συμφέροντος. Συλλογίστηκε ξαφνικά αυτή τήν τελευταία σκέψη πού του πέρασε άπ' τό μυαλό. Έτσι ήταν άλήθεια, ποτέ του δέν είχε σκεφτεί τό δικό του συμφέρον; [...] Τή σωτηρία του κράτους σκεφτόταν όταν έμπιστευόταν τά λεφτά του στους τραπέζιτες του Γαλατά, όταν άποκοτούσε όλο καί πού πολλά άγαθά, άποδεχόταν λάιμαργα τά δώρα του Βυζαντινού αυτοκράτορα τρώγοντας τά ψάρια καί βάζοντας τά χρυσά φλουριά πού περιείχαν μέσα στο σεντούκι του;», σελ. 55-56.

6. «Ένα φθινοπωρινό πρωί, άμέσως μετά τό Ναμαζί συγκαλέσθηκε αυτοκρατορικό συμβούλιο. Δέν έμοιαζε τό συμβούλιο αυτό με τά άλλα, [...] Είχε συγκαλέσει όλους τους αξιωματούχους του κράτους, [...] Ο Μεχμέτ ήταν όπως πάντα σκεπτικός, πού μεγαλόπρεπος όμως άπό κάθε άλλη φορά. [...] Είχε μία μεγαλοπρέπεια, μία περιέργη άποφασιστικότητα τό παράστημά του, πού πρώτη φορά άφηγε ως τώρα νά φανεί. Δέν ξεφυγε αυτό άπ' τό μάτι του Τζανταρλή Χαλίλ. Σκέφτηκε πώς συγκεντρώθηκαν γιά μία πολύ σημαντική άπόφαση, ίσως γιά νά άποφασίσουν τήν πολιορκία της Κωνσταντινούπολης. [...] Ο Τζανταρλή Χαλίλ καθόταν, ως Μεγάλος Βεζίρης, στα δεξιά του σουλτάνου. [...] Οι άλλοι δεξιοί της ήταν στή σειρά στα δεξιά του Χαλίλ: ό έννοχος Σεχαμπεντίν πασάς, ό Σαρουτζάς πασάς, ό Ζαγανός πασάς, ό μπηλέρμπεης της Ρούμελης Νταή Καρατζά μπέης, [...] Ο μπηλέρμπεης της Ανατολής Ισάκ πασάς ήταν όρθιος. Τό ίδια κι ό Μπαλτάογλου Σουλεϊμάν μπέης κι οι πιστοί του σύντροφοι Χαμζά μπέης καί Κασίμ μπέης. Ο Άκ Σεμσεντίν καί ό σεϊχς Άκμπιγί ήταν στα δεξιά του σουλτάνου. [...] Ο Χαλίλ μάντενε πώς θά ένθάρρουν άκόμη περισσότερο τό σουλτάνο, πού ήταν ήδη άποφασισμένος νά πάρει τήν Κωνσταντινούπολη», σελ. 169-170.

Μετάφραση-σημειώσεις:
Σία Άναγνωστοπούλου

ΠΑΛΑΜΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ (1966 - 1973)

του Ν. Μπάκα

Τό παρακάτω κείμενο αναφέρεται σέ συγκεκριμένη περίοδο (1966-1973) καί σέ συγκεκριμένα πρόσωπα καί πράγματα τῆς περιόδου αὐτῆς, ἡ ὁποία καί συμπίπτει μέ τή μαθητεία μου στήν Παλαμαϊκή Σχολή. Ἀφιερώνεται δέ ἐξαιρετικά σέ ὄλους ἐκείνους πού δέν εἶχαν μεγάλη δύναμη νά ἀντισταθοῦν (πολύ δέ περισσότερο νά τήν ἀπειλήσουν ἀμυνόμενοι) στή βαρβαρότητα τῆς ἐποχῆς (τοῦ προγράμματος, τῶν διδλίων, τῶν μέσων, τῆς βαθμολογίας, τῶν καθηγητῶν, τῶν συμμαθητῶν καί γενικά μέ μιᾶ λέξη, τῆς ποιότητας τῶν σχέσεων...).

Μνήμες λιγοστές. Βραδυνή: «Ὁ θάνατος τοῦ παλικαριοῦ»,¹ περιπολία ἀξιωματικῶν στήν κεντρική πλατεία, ἐμβατήρια, πολλά ἐμβατήρια, παρελάσεις, «φαναράκια» (λαμπαδηφορία), λιβάνι, ἀγῶνες δρόμου θυσίας, γυμναστικές ἐπιδείξεις, φόρμες, ἐκκλησιασμοί, ἐξομολόγηση στό σχολεῖο (μᾶλλον αὐτεπίστροφο - ξενικῶς μπουμεραγκ - γιά τόν ἐξομολόγο μου). Ὁ «φιλόλογος» τῆς Θεολογικῆς (ὑπάρχουν ἄραγε σήμερα δάσκαλοι νά ἐξετάζουν τό μαθητή τους ἐφτά φορές μέσα στό πρῶτο δίμηνο! Κάφρος! Δηλαδή ὁ καθηγητής ἢ ὁ μαθητής στό μάτι τοῦ καθηγητῆ;) ἐπιδίδεται ἐναγωνίως νά μᾶς πείσει ὅτι δέν ὑπάρχουν κοινωνικές τάξεις ἀλλά (ἄκουσον, ἄκουσον) κοινωνικά στρώματα!... Ὁ Βασίλης² στό μάθημα τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς νά ξεστομίσει: «καί ποιός σᾶς εἶπε ὅτι ἔχουμε Δημοκρατία... Δικτατορία (...) Δικτατορία ἔχουμε...» καί μᾶς ἄφησε μετέωρους νά ἀλληλοκοιταζόμαστε. Ἔχω στά μάτια μου ἀκόμα τό ὕφος τοῦ Ἀποστόλη.³

Κάποτε δίχως «μάθημα» γιά «ὑποδοχές»⁴ κι ὕστερα «καλωσορίσματα» μέ «Σουφλιτούδα». Θά μοῦ πéis πού τή θυμήθηκα. Χορεύαμε στήν κεντρική πλατεία καί κεί πού πήραμε μπροστά, κόπηκε κάπου ἡ σειρά κι ἀντί νά πιάσω τό συγχορευτή μου, ἄρπαξα ἀπό τόν ὦμο (πιάσιμο ἀπό τόν ὦμο ἀπαιτεῖ ὁ χορός) ἕνα χωροφύλακα μέ στολή, οἱ ὁποιοί λόγω τῆς ἐποχῆς ἦταν εἶδος ἐν ἀφθονία ἀπ' ὅ,τι φαίνεται. Ἦταν κι ὁ πεντοζάλης νά χορευτεῖ στό λιμάνι, ἀλλά χωρίς βράκες δέν γίνεται καί ὁ τσαμίκος χωρίς φουστανέλα πάλι δέ γίνεται. Ἄ, πά, πά, τέτοια ρεζιλίκια δέν ἀρῶσουν... Ἔτσι τόσο ἡ «ἀπαράδεκτη» ἐμφάνισή μας, ὅσο καί ἡ «τρίπλα» πού ἀντί πλεούμενο μᾶς δγῆκε

ἐλικόπτερο χάλασε τήν ἀρχική παράσταση.

Μέ τούς καθηγητές, λίγους ἐνθουσιασμούς. Ἄλλους πού θέλαμε νά τοὺς πλησιάσουμε δέν τό ἔβλεπαν, ἄλλοι δέν τό μπορούσαν καί τό δλέπαμε.

...Ἐκπαιδευτικοί. Διοπτροφόροι μέ ψιμύθια μέ κούφιο ἦχο καί ἀκριβό χαμόγελο. Λίγοι μέσα μας σιγανή βροχή ἢ σάν κερήθρα ἀγριομέλισσας, καθῶς ματώνουν γιά ἕνα Δ... κεφαλαῖο. Οἱ ἄλλοι πληθυντικοί συρμοί Ἄσκαλοι χαρίζονται στά «λύω, λύσω, ἔλυσω».

Ἦμας. Προχωρούσαμε. Δίχως χρωματιστά μολύβια καί τετράδια. Μόνο ὑπομονή, ἰδρώτα κι ὄνειρο. Μέ πρόχειρα ἢ καμμένα τά καλύβια μας. Χαμογελώντας στά Οὐά,⁵ στήν τύχη. Μέ σηκωμένα χέρια στοὺς ἐωθινούς μαστιγοφόρους.⁶ Μά στό μυαλό θέριζαν ἀνυπόταχτοι παππούδες ὁ Τυλιγάδας, ὁ Σαρρής, ὁ Γιαννακογιωργάκης...⁷ Προχωρούσαμε. Μέ τό «αὐγό ἡμέρας»⁸ καί τά χαντράτα.⁹ Μέ τό ἐγερτήριο κάλεσμα στά λιθόστρωτα.¹⁰ Μέ τόν αὐγινό ἀγῶνα στό προαύλιο μέ τό βροχόμετρο καί τά δίzyγα τῆς Παλαμαϊκῆς. Διασκεδάζοντας, τά «Νίξ Μπάξ» ἢ τά «γαμπρέ» τοῦ Κώστα,¹¹ τήν παρουσία γλύκα τοῦ «κενοῦ» τοὺς προικοθήρες τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς, τά χελιδόνα πού ξαναγυρίζουν.

Πρωτάκια, ἀερόγαμα ἄνθη. Κρεμασμένα ἀπό τή «γενική ἀπόλυτο» καί τά «συνδετικά» τῆς στρουμπολῆς «Ζαβῶ»¹² ἠδύγλωσσης, μοναδικῆς ἴσως δασκάλας. Κι οἱ κουκουβάγιες¹³ νυσταγμένες ἀπειλητικά.

Προχωρούσαμε. Μέ τό κρυφό χαμόγελο τοῦ Χριστοῦ¹⁴ τῆς γυριστῆς του γλώσσας τοῦ οὐρανίσκου,

τό πειστικό ἀμπλιανίτικο βλέμμα τῆς Λούλας,¹⁵ τὴν εὐωδιά τῆς Ἀκακίας.¹⁶ Μὲ τό ἀροδιῶς μεταποιηθέν κοστοῦμι τοῦ Θανάση.¹⁷ Ἀνάμεσα στὰ «νταούλια ἀησιμώτικα» τοῦ Παύλου,¹⁸ τὴν ἄρτια ὑπαινικτικότητα ἢ εἰρωνία τοῦ Δημήτρη,¹⁹ καὶ τὰ «γαΐδουρογαΐδαρε» τοῦ Χρήστου.²⁰

Οἱ ἄλλοι, ἴσκιοι. Παράλληλοι ὑπαλληλίσκοι ξεσταχασμένοι «ἐδώδιμοι ἰδίσκοι».²¹ Ἄλλοι πρωινοὶ κοῦροι τῆς μάνας μου πῶς πειστικά τὰ οἶ. Ἄλλοι διαστικοὶ τῆς γνώσης γυρολόοι. Ἄλλοι ἀδιάστατοι, καθὼς ὁ «ποῦς τῆς μεσοκαθέτου».²² Ὁ θεολόγος ξόανο κρετίνου. Ὁ μαθηματικὸς ἀκονίζοντας τὴ ρομφαία τοῦ δείκτη στὴν παλάμη του. Ἡ δάρα²³ στὸν αὐχένα τῶν ἀμνῶν.

Κι ὁ Καλιγούλας²⁴ σεμνός. Τὸν βλέπω ἀκόμα μὲ τὴν φαρδιά τσάντα νὰ ἀπενίξει ψηλά τὸ ἡλιοθασίλημα, τὰ σύννεφα, τὸ ὑπερπέραν μασώντας τὴν ἀναισθησία κάπου κάπου κι ὅσες τοῦ φέραν οἱ φωτογραφίες δροσοιλιτικές²⁵ φιγοῦρες.

Προχωρούσαμε. Μὲ τὰ «Ἄς τοῦ ῥθει»²⁶ πού ἐπαιρναν χρώματα θεοῦ ἀνατολίτη. Καὶ στὰ «Καλά καθούμενα»²⁷ οἱ ματιές λοξές... Ἄετοι... γιὰ κουκουβάγιες τώρα θὰ μιλάμε...

Μὲ τοὺς συμμαθητὲς τὸ ἴδιο κοφτό βλέμμα, σάν τὸ μισὸ καρβέλι ἢ μᾶλλον τὸ τέταρτο γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἢ πείνα μέχρι νὰ πᾶμε στὸ σπιτι, ὄχι δὰ πὼς θὰ μᾶς περιμένε φαγητό ἐκεῖ. Τὸ σλιπ πού φοριόταν μᾶλλον τὶς μέρες τῆς γυμναστικῆς κι ἡ ἐνδυνάμωση πού πασχίζαμε νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ τὸν Νίτσε ἢ μέσα ἀπὸ τὶς ἰαχές τῶν ὁμοίων μας στὸν Ντοστογιέφσκι, τὸν Οὐγκώ, τὰ «Βράχια» τοῦ Νίκου,²⁸ τὴν «Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας», τὴ «Μάννα τῆς Κατοχῆς» τοῦ Ἀποστόλη, τοὺς στίχους τῆς Μαρίτσας.²⁹ Δὲν ἦταν δανεικά, ἦταν τὸ περίσσειμα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Ὅμως ἐμεῖς τὸ νιώθαμε ἔτσι. Δανεικά ὄνειρα.³⁰ Ἄς εἶναι. Ὁ κόσμος εἶναι ἔρωτας, εἶναι παραμῦθι, εἶναι παράλογο. Εἶναι μῦθος, δὲν εἶναι λόγος. Ἄς εἶναι κι ἄς ἀφήσουμε καλύτερα νὰ διαβαστοῦν τὰ τετράστιχα, γραμμένα λίγα ἀπ' αὐτὰ πάνω σὲ θρανία, τὰ πῶς πολλά διαστικά καὶ ἐφήμερα κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἄλλα διασκευασμένα στὶς ἀνάγκες τῶν μαθητῶν, ἄλλα καταγραμμένα σὲ βιβλία καὶ ἄλλα καταχωρημένα σὲ τετράδια ὅπως αὐτὰ ἐδῶ πού τὸ χειρόγραφο φέρει τὸν ἐπίξηλο τίτλο «Ἀναμνήσεις τῆς μαθητικῆς ζωῆς», 1969, καὶ ἔχον ὡς ὑπότιτλο: «Τετράστιχα τῆς μαθητιώσας νεολαίας».³¹ Δὲν σᾶς θυμίζει τίποτα αὐτό; Ἐξάλλου αὐτὴ ἦταν ἡ ἀρχικὴ μᾶς πρόθεση. Νὰ ὅμως πού μέσα μᾶς ἄλλα ξεπήδησαν...

Ἐπιλέχτηκε ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἐγίνε προσπάθεια νὰ ἀποτελέσουν ἐνότητες, ἀναφορικά μὲ τὰ μαθήματα (1-12), τοὺς καθηγητὲς (13-15), τὸν ἔρωτα (16-21) καὶ τὴ σχολικὴ ζωὴ.

1

Ὅποιος δὲν ἔχει δάσανα καὶ θέλει ν' ἀποκτήσει στοῦ Παλαμᾶ τὸ κτίριο νὰ ἔρθει νὰ φοιτήσει.

2

ὦ, προσφιλές Γυμνάσιο τῶν παιδῶν ἀποικία ὡς πότε θὰ μᾶς τυρανῶς ἐπάνω στὰ θρανία.

3

Παρέα ἔχω τὴν Ἄλγεβρα καὶ συντροφιά τ' Ἀρχαία καὶ γιὰ λογάκια ἐρωτικά Λατινικά καὶ Νέα.

4

Βαρὺς εἶναι ὁ θάνατος βαρὺ εἶναι τὸ χῶμα μὰ ἡ ζωὴ τῶν μαθητῶν βαρύτερη ἀκόμα.

5

Γιὰ σένα πάω κι ἐρχομαι γιὰ σένα βρέ βιβλίο γιὰ σένανε χαράμισα τὰ νιάτα στὸ θρανίο.

6

Καταραμένη Ἄλγεβρα καὶ σὺ Γεωμετρία πού βασανίζεις τὰ παιδιά σ' αὐτὴ τὴν ἡλικία.

7

Γιὰ σένα πάω κι ἐρχομαι γιὰ σένα βρέ βιβλίο γιὰ σὲ χορταίνω καθισιὸ ἐπάνω στὸ θρανίο.

8

Ἄν δὲν γνωρίζεις φίλε μου νὰ γράφεις Ἱστορία πάρε με στὸ τηλέφωνο

στό πέντε δεκατρία.

9

Ἦθελα νά σέ τσάκωνα
λοξή Γεωμετρία
κοντά στή λιμνοθάλασσα
νά σ' ἔκαν' ἀρτηρία.

Νά σ' ἔπαιρνα νά σ' ἔστελνα
μέσα ἀπό τήν ψυχή μου
στά βάθη τοῦ ἐγκεφάλου
νά γλίτωνε ἡ ζωή μου.

10

Νά μπορούσες νά μοῦ σώσεις
πολυώνυμα, ἐξισώσεις
νά ἔχω θάρρος νά μιλήσω
στό Θαλή σου τό μελίσιο.

11

Καταραμένα Γαλλικά.
τά que τά ρουιγιοί μας.
Τό κλειστό ε τό ἀνοιχτό α
μάρανε τήν καρδιά μας.

12

Νά 'σαι στή δευτέρα τάξη
νά 'χεις τήν Ὑγιεινή
Π.Ο.Υ.³² Παπά νά ὄρῳ, νά τάξει
κάθε Τρίτη ἕνα κερύ.

13

«Γαϊδουγογάδαρε» τρανέ
καί Χρήστο Μαυρομάτη
ἄν θά ψηλώσεις³³ μιά σταλιά
νά μοῦ χυθεῖ τό μάτι.

14

Τό Φλώρο νά 'χεις Ἱερά
καί τό Βασίλη Ἀρχαία
καί τό Χριστάκη Φυσικά
κι ὅλα θά πᾶν ὠραία.

15

Νά 'χεις τόν Ἀλεξόπουλο
νά σοῦ ζητᾶ ἀπό μνήμης
περὶ σταδίων τῆς ζωῆς
καί περὶ βιταμίνης.

16

Ἐμπρός εἰς τό βιβλίό μου
ἔβαλα τό ὄνομά μου
γιατί τί ἄλλο νά ἔγραφα
πῶς φεύγει ἡ συντροφιά μου;

17

Μήν ἀγαπᾶς μαθήτρια
γιατί θά σέ γελάσει
καθώς ξεχνᾷ τήν Ἄλγεβρα
κι ἐσένα θά ξεχάσει.

18

Καλύτερα π' ἀγάπησα
παιδί τοῦ Γυμνασίου
πού 'ναι τρελός στόν ἔρωτα
καί μάπας στό βιβλίό.

19

Μήν ἀγαπήσεις μαθητή
πάνω ἀπό τά δεκάξι
γιά θά τόν κάνεις φίλη μου
νά μήν πατᾶ στήν τάξη.

20

Μήν ἀγαπήσεις μαθητή
γιατί θά σέ γεράσει
τρία χρονάκια θά φοιτᾶς
σέ κάθε μία τάξη.

21

Καί πᾶνε πιά τά «γράμματα»
ἔρωτευμένη θά 'σαι
κι ὅταν πηγαίνεις σπίτι σου
ἐκεῖνον θά θυμᾶσαι.

Ἄλλοτε πάλι, σχετικά μέ μιά ἐκδρομή στήν Ὀλυμπία, ὅπου θαμπωμένες οἱ μαθήτριες ἀπό τά ἀρχαῖα ἐπιδόθηκαν σέ κλεψιές μέ ἀποτέλεσμα...

Οἱ γονεῖς μέ ἀγωνία
περίμεναν στήν πλατεία
κι ὅλοι τους δειλᾶ ἀποροῦσαν
«οἱ γλυκιές τους» πῶς ἀργοῦσαν!

Χειροτόνησε ὁ Βασίλης
μέ ἀξιώματα πολλά
ἀπό παπά σέ Πατριάρχη
κι ἀπό Ὑπουργό σέ Βασιλιά.

Ἐπειτα, ὁ Ἐπιθεωρητής, τί ἀτυχία κι αὐτή
(1969;)

Ένα χειμώνα ολόκληρο
ή έκτη νά ξεσκάσει
παιδεύεται για χρήματα
νά πάει νά ξεχάσει.

Μά την πικρή παραμονή,
τί μέρα ήταν κι εκείνη,
ήρθε ο κύρ-Επιθεωρητής
άντάρα είχαν γίνει!...

Ήταν τελευταία μέρα
κάνανε σκασιαρχείο
φύγανε για νά ξεχάσουν
τρεις ώριτσες τό σχολείο..

Στούς περιφερειακούς αγώνες
ή Πέμπτη τάξη μέ πυγμή.
Είχε βουίξει στην κερκίδα
«Αίσχος - Αίσχος και Ντροπή».

Έτσι αποκλειστήκαμε
ολόκληρη ή Σχολή
κοντεύουμε νά πάθουμε
καρδιακή εισβολή.

Καί τέλος

Μή μέ δοῦν οἱ δικοί μου, οἱ «μοι»
νά γυρίζω «κοπάνα» ἢ μή
στά πολλά τους τά «όχι» τά «μή»
πόσο νιώθω ὅτι «μέγας εἰμί».

1. Τοῦ Κ. Παλαμά. Ήταν τό πρώτο μου ἐξωσχολικό διήγημα πού διάβασα δημοσιευμένο στήν ἐφημερίδα *Βραδυνή*.

2. Β. Γκιούσας, φιλόλογος. Θυμίζω ὅτι μέ τηλεγραφική διαταγή τοῦ ὑπουργείου Παιδείας διακόπηκε ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος «Στοιχεῖα Δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος» στά σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης ἀπό τήν 8 Μαΐου 1967.

3. Α. Ἀλευράς, φίλος συμμαθητής.

4. Μέ τήν παράκληση νά γυρίζουμε στήν Πόλη (βλέπετε κανεῖς δέν γνώριζε πῶς καί ἀπό πού θά ἀφίχθουν) καί νά ἐκφράσουμε τόν «ἐνθουσιασμό» μας μέ παρατεταμένα παλαμάκια στή Σωτήρων!

5. κ. τὰ Ἀγερικά.

6. ΜΑΛΙΣΤΑ κ. ΚΑΘΗΓΗΤΑ!

Ἡ τάξη: Ἄγραφος, δίχως δικαιολογητικά.

Ν.Μ.: Μάλιστα κ. Καθηγητά.

Μαθηματικός: Τότε ἀδειασέ μας τό θρανίο
μέχρι νά βροῖτε ἀκρη στό Ληξιαρχεῖο.

Λόγος μεστός ἔπι σοφά!...

Ὁ διάλογος εἶναι αὐθεντικός, ὅμως εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό 1966 συμπίπτει μέ τό μεταβατικό στάδιο τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μαθητῶν στό Γυμνάσιο χωρίς ἐξετάσεις, πού ἐγκαινιάστηκε μέ τή μεταρρύθμιση τοῦ 1964 καί δημιούργησε πλῆθος λειτουργικῶν προβλημάτων, λόγω ἔλλειψης ὑποδομῆς, προσωπικοῦ κλπ. Βέβαια, κατόπιν ἔχουμε τόν ἀναγκ. νόμο, οἱ ἐξετάσεις ἐπανῆλθαν κλπ. Ἐδῶ ὁ στίχος δέν περιορίζεται στό περιστατικό αὐτό καί μόνο.

7. Θυμικοί ἥρωες τῆς Ἀμπλιανῆς.

8. Τό ζήτησε ὁ καθηγητής πού γέννησε γιό.

9. Σάν χάντρες φασόλια (κ. βουλγάρες).

10. Ἐπειτα ἐπῆλθαν οἱ ἀσφαλτοστρώσεις τῶν τελευταίων γκαλεριμῶν τῆς παλιᾶς πόλης τοῦ Μεσολογγίου.

11. Κ. Π. Θεοδωράκης, φίλος.

12. Ζαβορίτου, φιλόλογος.

13. Ἡ κουκουβάγια παριστανόταν στά σήματα πού φορούσαμε.

Ἀρχικά πάνινο τριγωνικό τό «μαξιλαράκι», καθώς τό λέγαμε κοροϊδευτικά, ἐπειδή ἦταν φουσκωτό καί ἀντιασθητικό καί μετά στρογγυλό μεταλλικό τό ὁποῖο καρφίτσώναμε, συνήθως «χωρίς πρόθεση», στρεβά, γυρτά ἢ καί ἀνάποδα. Δέν τολμούσαμε νά μῆν τό φοράμε.

14. Χ. Κεφαλά, βιολόγο. Δίδασκε φυσικοχημείες. Ἀκούγοντας τίς «τερπνές μας» ἀπαντήσεις συγκρατοῦσε τό γέλιο γυρίζοντας τή γλώσσα του καί τήν ἀκουμποῦσε στόν οὐρανίσκο.

15. Σ. Ἀλεξανδρόπουλου, φιλόλογος.

16. Α. Κορδόση, γαλλικῶν.

17. Θ. Κουτσαγγέλου, γυμναστή. Ήταν τό δεύτερο σακάκι μέχρι τά 19 μου χρόνια. Τό πρώτο δέν τό φόρεσα ποτέ. Ὁ Θανάσης ἐπέμενε νά παρελάσω ὡς παραστάτης. Αὐτό τό σημειῶνω, ὄχι πῶς στή διάρκεια τῆς μαθητείας μου ἐξελιχτήκα σέ μαθητάρια, ἀλλά στήν τελευταία τάξη, ἐνόψει τῶν πανελληνίων ἐξετάσεων, οἱ μισοί συμμαθητές μου ἐφυγαν στήν Ἀθήνα γιά φροντιστήρια. Φυσικά πολλοί ἀπό αὐτούς ἐπέστρεψαν μέχρι τά Χριστούγεννα.

18. Π. Στεφανάτο, μαθηματικό. Οἱ παραινήσεις του συνοδεύονταν μέ ἕνα καταγισμό τῆς ἐκφρασης αὐτῆς.

19. Δ. Μουρκογιάννη, μαθηματικό. Στούς Ἀμπλιανίτες ἀδυνατεῖς νά ξεχωρίσεις πότε σοβαρολογοῦν καί πότε ἀστειεύονται. Χαριτολογοῦσε συχνά καί γοήτευε νοστιμίζοντας καί μέ κάτι ἄλλο τή διδασκαλία. Θυμᾶμαι σέ κάποιο πρόχειρο διαγώνισμα ρωτοῦσε: «Ἐχετε ξαναδεῖ ἀντιγραφή μέ κλειστό βιβλίο;». Καί ὑπονοοῦσε φυσικά τό συμμαθητή πού εἶχε γραμμένους τούς τύπους στό ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου του.

20. Χρ. Μαυρομάτη, φιλόλογος, γυμνασιάρχης. Προσφιλῆς του προσφώνηση ἀγανάκτησης σέ μεγάλους μαθητές.

21. «Κοινῶς μπάμπιες. Ὁ καρπός τους εἶναι κάψα φέροσα πέντε χωριάματα». Φυτολογία: Π. Γαμβροσέα, Β' τάξη, σελ. 71. Ὅλο αὐτό τό θέμα ἢ μισό θέμα, δέν θυμᾶμαι ἀκριβῶς, σέ ἐξετάσεις ἐξαμήνου.

22. Ὑβριστική ἀνταπόδοση τῶν μαθητῶν.

23. Συγκοπτόμενο Μτφ. Πρόκειται γιά εἶδος τοιμπουργιού σέ μέγεθος φασολιοῦ, μεγάλου ἔχθρου γιά τά γιδοπρόβδα, ἐπειδή ρουφοῦν τό αἷμα τους γιά νά ἐπιβιώσουν καί ἂν δέν ἐπέμβει ἔγκαιρα ὁ βοσκός ὀδηγοῦν τά ζῶα στήν τρέλα.

24. Ἡ Κάλλος. Παρεγκώμια τοῦ Καλογήρου, φιλόλογος. Δάσκαλοι ἐμοιάζαν ἐπίσης δύο θεολόγοι, δύο γυναικες φιλόλογοι, ἕνας μαθηματικός νέος καί ὁ γυμνασιάρχης, ὁ ὁποῖος ἦρθε μέ δυσμενῆ μετάθεση ἀπό τό Βαρβάκειο (;) τά ὀνόματα τῶν ὁποίων μοῦ διαφεύγουν.

25. Δροσουλίτες. Ὀπτικό φαινόμενο τό ὁποῖο παρατηρεῖται στήν παραλία τοῦ Φραγκοκάστελου στά Σφακιά τῆς Κρήτης κατά τίς ζεστές μέρες τοῦ Μᾶη καί τοῦ Ἰουνίου, πρῖν ἀπό τήν Ἀνατολή τοῦ ἡλίου. Στόν ὀρίζοντα ἐμφανίζονται σκιές (πολεμιστῶν;) πού φαίνονται νά περπατοῦν πρὸς τή θάλασσα καί διαλύονται μέ τήν πνοή τοῦ ἀέρα.

26. Τό γνωστό σύννεφο σφαλιάρας, τό σύννεθος μετά τό κούρεμα.

27. Τό γειτονικό στό γυμνάσιο παραλιακό κεντράκι πού τό εἶχε ὁ γλυκομίλητος πατέρας τοῦ συμμαθητῆ καί φίλου Ν. Βελιανάτου.

28. Ν. Στεργίου, φίλος καί συμμαθητής.

29. Μ. Παπαδήμα, φίλη μαθήτρια στό Πρακτικό.

30. Ἐνα ἰδανικό.

Ἐστω δανεικό.

Μέ τό κανονάκι

μέσα σέ κováκι.

ἔστω Δανικό.

31. Τό σύνθημα γιά τό ψευτοσύνταγμα.

32. Π.Ο.Υ.: Παγκόσμιος Ὄργανισμός Ὑγείας. Ἀκόμα θυμᾶμαι τόν ὀρισμό τῆς γιά τό τί εἶναι Ὑγεία. Ἡ καθηγήτρια, φόβος καί τρόμος.

33. Ήταν τρομερά κοντός καί χοντρός, τουλάχιστον στά παιδικά μάτια, ἀλλά καλός.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

• ΧΑΡΗΣ ΒΛΑΒΙΑΝΟΣ, 'Ο ἄγγελος τῆς ἱστορίας, ποιήματα, ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1999, σελ. 116.

Ἡ κριτική ἤδη μᾶς ἔχει δώσει κάποιες σταθερές, μέ τίς ὁποῖες μποροῦμε νά ἀναφερόμαστε στήν ποίηση τοῦ Βλαβιανοῦ, τουλάχιστον σέ αὐτή τῆς τελευταίας περιόδου: ὁ Εὐριπίδης Γαραντούδης ἔχει μιλήσει περὶ «ἀνοιχτοῦ ποιήματος», ἐνῶ ὁ Βαγγέλης Χατζηβασιλείου περὶ «ἐνός μονίμως ἐν προόδῳ ποιήματος». Καί στό ἀνά χεῖρας διβλίο ἔχουμε νά κάνουμε μέ ποιήματα ποιητικῆς, πού ἔλκουν τήν καταγωγή τους ἀπό μή συγγενεῦοντες προγόνους, πού ἐδράζονται σ' ἓνα μεγάλο φάσμα θεμάτων, ἐνσωματώνουν διάφορες ὀπτικές γωνίες, διαχέονται σέ κατευθύνσεις στοχαστικές ἀλλά καί αὐτοβιογραφικές, συνθέτουν τεμνόμενα ἐπίπεδα, τά ὁποῖα χρησιμεύουν ὡς προσωρινά καταλύματα, γιά πρόσωπα πού φωτίζονται ἐξακολουθητικά ἀλλά πάντα φευγαλέα, γιά αὐτές τίς ἴδιες τίς μικρές λάμπεις πού προέρχονται ἀπό τήν πόλωση ἀνθρώπινων σχέσεων, γιά σύγχρονες κοινωνικές καί ποιητικές «καταστάσεις», πού ἐγκαλοῦμαστε νά τίς διαβάσουμε «μόνο μέ τή σκέψη τῶν συναισθημάτων / καί τό συναίσθημα τῆς σκέψης», ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἐνσωματωμένη ρήση τοῦ Φερνάντο Πεσσόα. Οἱ (ἀναμενόμενοι) ἐπιγραμματικοί στίχοι διάσπαρτοι, μερικῆς φορῆς σχεδόν ἀδιάφορα ἀφημένοι σέ κάποια γωνία τοῦ ποιήματος, ἄλλοτε σέ ρόλο ἐμβληματικό, ἐν συνόλῳ σέ ἥπιες ἀναλογίες, πού δέν καταστρέφουν τήν ροή.

Ἄν ἡ ἀπουσία τέλους διαμορφώνει μέ τρόπους ὀριστικούς τόν «ἀνοιχτό» χαρακτήρα τῶν ποιημάτων τοῦ Βλαβιανοῦ, ἡ σκηνοθεσία τῆς ἴδιας τῆς ἀπουσίας ἐπισημαίνει τήν διαδικασία τοῦ «ἐν προόδῳ» ποιήματος. Τό ποίημα παραμένει ἀνοιχτό, γιατί ἡ σκηνοθεσία εἶναι στοιχειώδης, σάν θεατρικῆς ἐπιθεώρησης, μέ τή «συγκυρία» νά τό διαπερνᾶ, προσδίδοντάς του ἀπρόσμενη ἀντιπροσωπευτικότητα. Φθάνουμε ἔτσι σέ ποιήματα-σπουδές, πού δημιουργοῦν ἰσχυρές ἐστίες πολυκεντρικῆς αὐτοαναφορικότητας. Οἱ «πρωταγωνιστές» ἐναλλάσσονται συνεχῶς, εἰσβάλλουν ἐπίμονα καί ἀποσύρονται προσωρινά, μέ προάγγελους τούς προτασσόμενους στίχους:

Ὅταν πέσουν καί τά τελευταῖα φύλλα
θά ἐπιστρέψουμε ἐπιτέλους στόν γνωστό,
οἰκεῖο χῶρο μας,

τό πολύτιμο αὐτό ἄσυλο
πού τό ἐξαντλημένο σῶμα ἄφησε ἀνολοκλήρωτο

γιά τίς ἀνάγκες μᾶς ἀναπόφευκτης γνώσης

Μά τό ἴδιο αὐτό ἐναρκτήριο ποίημα (Φθινοπωρινό ρεφραίν), πού ἐνέχει θέση εἰσαγωγῆς, ὑπόθεσης ἐργασίας καί σύνοψης, μετακλιεῖται στόν «συνομιλητή», πού ξαφνικά βρίσκεται μέ εὐθύνες πού δέν τίς ζήτησε, μέ ἓνα ποίημα στά χέρια του, πού δέν ξέρει τί νά τό κάνει:

Ὁ φθινοπωρινός ἄνεμος
πού ἔδωσε ὑπόσταση σ' αὐτές τίς λέξεις,
σβήνοντας βίαια τή μεταφυσική τούς λάμπη,
γνωρίζει καλά τό μυστικό πού κρύβουν.
Κι ἐσύ ἄλλωστε
πού σκύβεις νά μαζέψεις ἓνα ἓνα ξερό φύλλο
ἀπό τό κεφαλόσκαλο.
Τό φύλλο τῆς πραγματικότητας.
Τό ἐξάισιο ποίημα τοῦ ἀληθινοῦ.

Δέν εἶναι λίγες οἱ στιγμές πού τό ποίημα τοῦ Βλαβιανοῦ καταφέρνει νά μᾶς περιέχει, κυρίως ὅταν ἀπομακρύνεται καί θαμπώνει μέσα στήν παραλυτική ἀμφιθυμία:

Ὅ,τι ἔχουμε γράψει
θά χρησιμοποιηθεῖ κάποτε ἐναντίον μας
ἢ ἐναντίον ὅσων ἀγαπήσαμε

• Δ. Ι. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Ποιήματα, εἰσαγωγή καί ἀνθολόγηση Μανόλης Μαυρολέων, ἐκδόσεις Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1998, σελ. 113.

Ὁ «θαλασσινός» Δ.Ι.Αντωνίου δέν εἶναι (σάν «περίπτωση») ἓνας ἄγνωστος ποιητής, γιά τό ἔστω μικρό κοινό τῆς ποίησης, ἄν καί δύσκολα κάποιος θυμᾶται ἓνα ποίημά του, ἀκόμα καί ἓνα στίχο του. Αὐτό βέβαια ἴσως νά μήν ἀποτελεῖ κριτήριο ἀξιολογικό, ἀλλά ἀναπόφευκτα ὀδηγεῖ σέ σκέψεις, συγκρίσεις καί συσχετισμούς, πού ὁ Μανόλης Μαυρολέων σπεύδει νά ἀντιμετωπίσει στήν εἰσαγωγή του, μόνο πού, κατὰ τή γνώμη μου, τό κάνει σέ λάθος κατεύθυνση. Ἀπό τούς γνωστούς καί ἀποδεκτούς ποιητές «του '30» ὁ Ἄντωνίου, μέ ἐπαινετικές κρίσεις τοῦ Σεφέρη καί τοῦ Ἐλύτη, μέ δύο κρατικά βραβεῖα μεταπολεμικά, εἶχε τήν «ἀτυχία» νά συμπορευεῖται χρονικά μέ τόν Νίκο Καββαδία. Καί ἐδῶ, θά παιχθεῖ μιά ἀκόμα παρτίδα τοῦ ὄλου στοιχήματος τῆς «γενιάς τοῦ '30», νοουμένης μέσα ἀπό τά κοινωνικά καί αἰσθητικά αἰτούμενά της. Ὁ Καββαδίας, λοιπόν, εἶναι λαϊκός ἐνῶ ὁ Ἄντωνίου (θά μποροῦσε νά εἶναι) ἡ ἀπαραι-

τητη νότα πελαγίσιας «λαϊκότητας» στο μεταγραμμένο μακρυγιαννικό εικονοστάσι: ο ένας γράφει φανταστικά και έξωτικά ποιήματα, ενώ ο άλλος είναι «πνευματικότερος» ή εύκολη μετρική και ο όμοιοκατάληκτος στίχος του Καββαδία του έδωσαν τό εισιτήριο προς την μελοποίηση και από εκεί προς τό (αμφιβόλου ποιότητας...) ευρύτερο κοινό, ενώ ή «νεωτερική» και «τεχνικότερη» ποίηση του Άντωνίου ήταν πίο δύσκολη στην πρόσληψή της... Νομίζω, όμως, πώς αυτές οι παρεξηγήσεις (και τά σαφή ιδεολογικά και αισθητικά συμφραζόμενά τους) είναι καιρός νά πάψουν νά αναπαράγονται μέ τέτοια εύκολία, λες και τίποτα δέν μεσολάβησε, λες και θρισκόμαστε ακόμα στίς πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Τέλος, δέν λείπει τίποτα ή έπισημανση του σεμνού χαρακτηριστήρα του Άντωνίου και ή άποφυγή εκ μέρους του της «δημοσιότητας», όταν, ύπορρητα έστω, αυτά αντιπαραβάλλονται μέ την κοινωνικότητα του Καββαδία. Άλλωστε, δέν φταίει σέ τίποτα ο Καββαδίας, αν κάποιοι παραμένουν στον «μπάρμπα-Κόλια» και «ξεχνούν» τον ποιητή.

Ο Καββαδίας, από τό μεσοπόλεμο και μέχρι σήμερα, είναι ένας από τους πίο διαβαζόμενους, τους πίο αγαπημένους, τους πίο λειτουργικούς ποιητές μας. Και πιστεύω πώς θά συνεχίσει νά είναι, για πολύ ακόμα, μετά και από τό αναπόφευκτο πάλιωμα των μεταπολιτευτικών μελοποιήσεων και, πάντα, νά διαβάζεται - ως ποιητής. Άλλωστε, τί διασώζει τά εν λόγω τραγούδια; Η έξαιρετική μουσική τους ή τό βάρος της ποίησης; Τόν Δ.Ι.Αντωνίου, ως τό πάρουσμε απόφαση, καμμία «συννομοσία σιωπής» (πολύ βαριά κουδέντα...) δέν τον άπάθησε στην λησμονία. Είναι (και κατά τή γνώμη μου θά παραμείνει) ένας από τους ποιητές του τόσο σημαντικού περιοδικού *Τά Νέα Γράμματα*, τό οποίο, όμως, ήταν ταυτόχρονα και ένα περιοδικό «γραμμής», στά πλαίσια της οποίας τον προέβαλε ιδιαίτερα και αρκετά συχνά πρωτοσέλιδα...

*Δέ σου φέραμε τίποτ' άλλο από ιστορίες
μακρινών τόπων ανάμνησες
από πράγματα κι άρώματα πολύτιμα.*

*Μή ζητᾶς τό βάρος τους στά χέρια σου
τά χέρια σου πρέπει νά είναι λιγότερο ανθρώπινα
για όσα κρατήσαμε στην ξενιτιά
τήν πείρα της άφής, τον άγώνα του βάρους,
τά χρώματα τά ξωτικά
νά νιώθεις μόνο στά λόγια μας
άπόψε πού γυρίσαμε.*

Κώστας Βούλγαρης

• ΣΩΦΡΟΝΗΣ ΧΑΤΖΗΣΑΒΙΔΗΣ, Έλληνική Γλώσσα και Δημοσιογραφικός Λόγος, θεωρητικές και Έρευντικές προσεγγίσεις, Gutenberg 1999.

Η διερεύνηση της λειτουργίας του δημοσιογραφικού λόγου στην σύγχρονη κοινωνία έπανελημένα προκάλεσε συζητήσεις στίς όποιες ξετάζονται οι σχέσεις και οι επιδράσεις πού άσκει ο Δ. Λ. σέ όρισμένους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Τά τελευταία χρόνια ή τυπολογία, ή λειτουργία, τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δημοσιογραφικού λόγου έλλκυσαν τό ενδιαφέρον της Κριτικής του Λόγου, μᾶς από τίς τρέχουσες προσεγγίσεις πού διαθέτει ο χώρος της κοινωνικής γλωσσολογίας διεθνώς και πού ένίοτε άξιοποιεί και τον Φουκά και ένίοτε τον Χάμπερμας. Η έρμηνευτική αυτή προσέγγιση των ΜΜΕ μπορεί νά βρει ποικίλες εφαρμογές και στην διερεύνηση του Έλληνικού δημοσιογραφικού λόγου. Για νά ξαναγυρίσουμε όμως στό υπό συζήτηση βιβλίο, οι θεωρητικές και έρευνητικές προσεγγίσεις πού παρουσιάζονται στην συνθετική εργασία του Σωφρόνη Χατζησαββίδη άποσκοπούν άφενός νά παρουσιάσουν την πρόσφατη θεωρητική κινητικότητα πού σημειώθηκε στην διεθνή σκηνή μελέτης των ΜΜΕ συμπεριλαμβάνοντας και όρισμένα σχετικά μελετήματα πού μπορεί νά βρει κανείς σέ μετάφραση στά έλληνικά, όπως για παράδειγμα είναι τό βιβλίο του John Fisk. Πρόκειται για μελέτες πού διαπραγματεύονται είτε θεωρητικές δυνατότητες είτε πρόκειται για συνθετικές δοκιμασικές κάποτε εργασίες πού έθεσαν άπευθείας στά έλληνικά τή διαλογική τους ανταπόκριση σέ θεωρητικά έρωτήματα μέ θέματα γλωσσολογικής, πολιτικής, παιδαγωγικής και κοινωνιολογικής άνάλυσης. Γενικότερα, ή ιστορία του έλληνικού τύπου και ή μελέτη των ιδιαιτεροτήτων πού παρουσιάζει, ή διαδικασία διαμόρφωσης όρισμένων ειδών συνιστούν έναν ενδιαφέροντα γνωστικό χώρο. Υπό τους τρέχοντες όρους άνάλυσης, ή μελέτη του δημοσιογραφικού λόγου άνήκει εν μέρει στην ιστορία του Τύπου, εν μέρει στους διεπιστημονικούς όρίζοντες πού μπορεί νά δει κανείς νά αναδύονται σέ μιά διαχρονική μελέτη και εν μέρει στην διαθέσιμη μεθοδολογία, ή όποία πολλές φορές προδιαγράφει άποφασιστικά την κατεύθυνση των στόχων μᾶς έρευνας. Στό υπό συζήτηση μελέτημα του Χατζησαββίδη, τά πρώτα δύο μέρη συνιστούν μιά συνοπτική αλλά εύκρινή παρουσίαση όψων της μελέτης του δημοσιογραφικού λόγου σύμφωνα και μέ τίς τάσεις της διεθνούς βιβλιογραφίας. Τό τρίτο μέρος αντιστοιχεί στην παρουσίαση συγκεκριμένης επί μέρους έρευνας, ή όποία επικεντρώνει τό ενδιαφέρον της σέ δημοσιογραφικούς τίτλους, σέ περιγραφή της μορφολογικής ποικιλίας πού παρατηρεί κανείς στό δημοσιογραφικό λόγο, στην χρήση ξενόγλωσσων έκφράσεων, στην κατάσταση των τονικών συστημάτων. Η σχετική διερεύνηση έγινε στό γραπτό δημοσιογραφικό λόγο δώδεκα εφημερίδων και τό βασικό πόρισμα ήταν ή διαπίστωση της ποικιλίας πού παρουσιάστηκε στό έσωτερικό της. Διαπιστώθηκε ή προτίμηση λόγων τύπων της καθαρεύουσας στην Έλεύθερη Ώρα, την Άπογευματινή, τον Έλεύθερο

Τύπο και την Καθημερινή. Επισημαίνεται πώς ο Ριζοσπάστης χρησιμοποιεί πίο ακραία δημοτική από την Αύγη. Η ιστορία του γλωσσικού ζητήματος ασφαλώς και αποτελεί μία παράμετρο η οποία θα μπορούσε να είναι και ο λόγος αυτών των προτιμήσεων. Οι υπόλοιπες εφημερίδες παρουσιάζουν χρήση διαφορετικών τύπων και η ανάμιξη λόγων και λαϊκών μορφολογικών στοιχείων διαπιστώνεται συχνά στο ίδιο κείμενο και φαίνεται πώς χρησιμοποιείται από κάποιους δημοσιογράφους ως στοιχείο ύφολογικής διαφοροποίησης. Ως προς την ανάλυση των τονικών συστημάτων, τά εύρηματα δείχνουν πώς μέσα στη δεκαετία 1985-1995 σημειώθηκε μία τάση σύγκλισης ως προς τη χρήση τριών τονικών συστημάτων (πολυτονικό, μονοτονικό, άτονικό) με κατεξοχήν παρουσία του μονοτονικού. Ο συγγραφέας έπεκτείνει τη συζήτηση και σε άλλους τομείς λόγου προκειμένου να διαγράψει όρισμένες παραμέτρους διάκρισης των όριων των ειδών του λόγου. Ενδιαφέρουσα είναι (σελ. 98-99) η διάκριση που γίνεται ως προς την είδοποιό διαφορά μεταξύ λογοτεχνικού και δημοσιογραφικού λόγου. Όπως παρατηρεί ο Χατζησαβίδης, ένα λογοτεχνικό κείμενο είναι περισσότερο πολύσημο από ένα δημοσιογραφικό που στοχεύει στην πληροφόρηση. Η κοινωνική λειτουργία που επιτελούν τά δύο κείμενα είναι διαφορετική, πράγμα που γίνεται άμεσα αντιληπτό και από τίς προσδοκίες των αναγνωστών, οι οποίοι προσεγγίζουν διαφορετικά τό λογοτεχνικό από τό δημοσιογραφικό κείμενο. Έκφράζεται κατόπιν η άποψη πώς ένα λογοτεχνικό κείμενο συγκροτεί έργο με κοινά στοιχεία μέ την τέχνη: μη όφελιμιστικό χαρακτήρα, μεταβλητότητα του περιεχομένου, ελεύθερη επίλογή της μορφής, στόχευση του συναισθηματικού συγκινησιακού κόσμου. Από την άλλη μεριά, ό δημοσιογραφικός λόγος άπαιτεί γνώση των συνθηκών έπικοινωνίας και των κανόνων που συγκροτούν μία άποτελεσματική έπικοινωνία. Ό δημοσιογραφικός λόγος ως λόγος διαμεσολαθητικός είναι προϊόν των μέσων παραγωγής του. Ένδεικτικό παράδειγμα συνιστούν οι τίτλοι. Έμφανίζονται να είναι νοηματικά συμπυκνωμένοι, μέ τά κατάλληλα μορφοσυντακτικά και ρητορικά σχήματα. Αναφέρεται πώς στην προοπτική του χρόνου ύπηρεξε διαφοροποίηση. Παλαιότερα αναφερόταν η προέλευση της είδησης, μεταπολεμικά ό τίτλος άντιστοιχοϋσε σε σύνοψη του περιχομένου, ενώ η νέα δημοσιογραφία παρουσιάζει ποικιλία και ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία στους τρόπους μέ τούς όποιους έπιχειρεί να τραβήξει την προσοχή του αναγνώστη. Τό μελέτημα αναφέρεται και σε άλλα πρίσματα λειτουργίας του λόγου των εφημερίδων. Εϋρύτερα στο σάμα μιās εφημερίδας μπορεί κανείς να έντοπίσει στοιχεία μη άκροαματικού σχεδιασμού, όπως για παράδειγμα, κάποιες διαφημίσεις Γαλλικών άρωμάτων σε κοινό που δέν γνωρίζει άπαραιτήτως τή γαλλική αλλά μπορεί να συνδέσει τά της κομψότητας μέ τό Παρίσι.

Ένας αριθμός παραδειγμάτων έπιβηθεί την κατανόηση των θεωρητικών προσεγγίσεων και τεκμηριώνει τό θεματολόγιο της έρευνας που έγινε στίς εφημερίδες στή δεκαετία του ένενήντα. Από μία άποψη, τό μέρος της παρουσίασης των εύρημάτων της έρευνας θα μπορούσε να είναι και έκτενέστερο. Διότι εκτός από την ύποστήριξη της ένδεικτικής τυπολογίας, η επί μέρους διερεύνηση κάθε έντύπου θα έδιδε ίσως λεπτομερή στοιχεία και ιδιαιτερότητες. Έντούτοις, ό στόχος της ένότητας αυτής ήταν να προσφέρει στο θεωρητικό πλαίσιο την τεκμηρίωση της διερεύνησης όσον άφορά ζητήματα μελέτης της ελληνικής γλώσσας και του δημοσιογραφικού λόγου. Συνολικά τό βιβλίο του Χατζησαβίδη παρουσιάζει στον αναγνώστη έρευνητικά πορίσματα άπαραίτητα για την κατανόηση όσων του ύφους και της γλώσσας του ελληνικού δημοσιογραφικού λόγου και άποτελεί ένα χρήσιμο μελέτημα για τίς δυνατότητες που προσφέρει η μέθοδος που προτείνει ό συγγραφέας για τή μελέτη των εφημερίδων αλλά και άλλων μορφών λόγου των ΜΜΕ. Έπιπλέον παρουσιάζει μία άνανεωμένη πλήν όμως συνοπτική παράθεση της αντίληψης του άκροαματικού σχεδιασμού βασικής έννοιας για όποιαδήποτε σημερινή έργασία στον χώρο των ΜΜΕ που τόσο στον γραπτό όσο και στον προφορικό λόγο φαίνεται να λειτουργεί πολυεπίπεδα μέ ειδολογικούς τύπους διακριτούς και άναγνωρίσιμους. Από την άποψη της παρουσίασης των θεωρητικών προσεγγίσεων, τό βιβλίο διαθέτει στον αναγνώστη ένα πεδίο ένήμερωσης για τίς τρέχουσες έρευνητικές συνισταμένες στο χώρο μελέτης του δημοσιογραφικού λόγου.

Μαριόνα Σπανάκη

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Charles Baudelaire, *Εικοσιοχτώ ποιήματα*, δίγλωσση έκδοση, μτφρ. Κλέων Παράσχος, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999, σελ. 128.
- Stephane Mallarme, *Ποίηση και μουσική*, δίγλωσση έκδοση, έπιμέλεια Άλέξης Ζήρας, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999, σελ. 168.
- William Butler Yeats, *Μυθολογίες και όράματα*, δίγλωσση έκδοση, έπιμ. και μτφρ. Σπύρος Ηλιόπουλος, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999, σελ. 196.
- Francois Villon, *Μπαλλάντες και άλλα ποιήματα*, δίγλωσση έκδοση, έπιμ. και μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999, σελ. 217.
- Τροβαδοϋροι. Προβηγγιανοί τραγουδιστές του μεσαιώνα*, έπιμ. και μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999, σελ. 117.
- Edgar Allan Poe, *Ποίηση και φαντασία*, δίγλωσση έκδοση, έπιμ. και μτφρ. Άλέξης Ζήρας, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 1999, σελ. 140.
- Μιχάλης Μοίρας, *Ό μέγας άρουραίος*, ποιήματα και